

Міністерство освіти і науки України
Департамент науки і освіти Харківської обласної державної адміністрації
КОМУНАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«ХАРКІВСЬКА ГУМАНІТАРНО-ПЕДАГОГІЧНА АКАДЕМІЯ»
ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ

О. І. Онипченко

**ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
В УКРАЇНІ ТА ЗА КОРДОНОМ**

Навчально-методичний посібник
для здобувачів вищої освіти другого (магістерського) рівня
освітня програма соціальна робота
зі спеціальності 231 соціальна робота

Харків
2022

УДК 378.016:364.3(477+100)(075)

T-34

Укладач:

Онипченко О. І., доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри соціальної роботи Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради.

Рецензенти:

Чернецька Ю. І., доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної роботи Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради;

Зозуляк-Случик Р. В., доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника (м. Івано-Франківськ).

T-34 Теорія і практика соціального забезпечення в Україні та за кордоном : навчально-методичний посібник. / уклад. : О. І. Онипченко : Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради. Харків, 2022. 173 с.

Навчально-методичний посібник є узагальненням теоретичних концепцій та практики соціального забезпечення в Україні та за кордоном. Розкриті сучасні системи соціального захисту в Україні та за кордоном, роль соціальної політики в сфері соціального забезпечення населення. Визначено теоретико-методологічні основи соціального забезпечення та понятійний апарат. Обґрунтовано державно-правові основи соціального захисту населення в Україні, соціальне забезпечення населення через систему надання гуманітарної та благодійної допомоги. Особлива увага приділяється практиці соціального забезпечення конкретних категорій населення (сім'ї, діти-сироти та діти позбавлені батьківського піклування, безробітні, особи з інвалідністю та ін.).

Навчально-методичний посібник орієнтовано на здобувачів вищої освіти та викладачів спеціальності 231 соціальна робота, працівників соціальної сфери.

УДК 378.016:364.3(477+100)(075)

Рекомендовано науково-методичною радою Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради (Протокол № 4 від 31.03.2022 р.)

Онипченко О. І., 2022

Зміст

Передмова.....	4
Змістовий модуль I. Державно-правові та теоретико-методологічні основи соціального забезпечення.	
Тема 1. Сучасні системи соціального захисту України. Роль соціальної політики в сфері соціального забезпечення населення.....	5
Тема 2. Соціальні установи та служби з обслуговування громадян, що потребують соціального забезпечення.....	18
Тема 3. Соціальний захист населення як фактор розвитку соціально-правової держави.....	30
Тема 4. Концептуальні засади соціального забезпечення: зарубіжний та вітчизняний досвід.....	34
Тема 5. Соціальні ризики та їх класифікація.....	44
Тема 6. Основні поняття та категорії соціального забезпечення.....	53
Тема 7. Категорія громадян чи група осіб яким передбачено соціальне забезпечення. Об'єкти та суб'єкти, принципи, функції соціального забезпечення.....	67
Змістовий модуль II. Соціальне забезпечення як особливий вид діяльності. Основні методи соціального забезпечення	
Тема 8. Особливості підготовки професорів з соціального забезпечення. Соціальне забезпечення як вид професійної практичної діяльності.....	79
Тема 9. Головні функціональні обов'язки та правовий статус інспектора з соціального забезпечення.....	85
Тема 10. Професійні та морально-етичні якості інспектора з соціального забезпечення.....	94
Тема 11. Соціально-економічні методи соціального забезпечення. Правові форми та методи соціального забезпечення. Психологічні методи соціального забезпечення.....	102
Змістовий модуль III. Практика соціального забезпечення конкретних категорій населення	
Тема 12. Соціальний захист сімей та забезпечення соціальних стандартів їх життєдіяльності.....	126
Тема 13. Соціальне забезпечення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.....	150
Тема 14. Соціальне забезпечення безробітних в Україні.....	156
Тема 15. Соціально-економічні аспекти забезпечення осіб з інвалідністю в Україні.....	158
Тема 16. Соціальний захист та забезпечення громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи.....	163
Тема 17. Соціальне забезпечення та пільги ветеранам і інвалідам війни, учасникам бойових дій та дітям війни.....	166
Тема 18. Соціальне забезпечення громадян через систему призначення субсидій.....	169
Список рекомендованої літератури.....	170

ПЕРЕДМОВА

Сутність соціального забезпечення обумовлена інтеграційним суспільно-соціальним, економічним та юридичним змістом її наповнення, що вимагає використання в освітній та практичній діяльності закономірностей, принципів та методів цих та інших галузей знань. Теорія соціального забезпечення являє собою системне узагальнення конкретних знань, взятих в процесі вивчення та перетворення соціально-економічних потреб та проблем категорій населення системи соціального захисту України. В зв'язку з цим дуже важливою складовою є аналіз як загальної характеристики наук, які вивчають все, що пов'язане з людиною та суспільством, так і специфіки науково-дослідного підходу до теорії соціального забезпечення.

Одним з важливих та актуальних науково-дослідних аспектів соціальних знань є визначення та аналіз категорійного апарату теорії соціального забезпечення, наукове осмислення моделей та методів соціального забезпечення, без чого неможливе вивчення технологічних аспектів з підвищення ефективності і дієвості його методів. Саме це спонукає до аналізу співвідношення теорії соціального забезпечення з такими науками, як економіка, право, соціологія, психологія, демографія, соціальна робота тощо.

Між становленням та розвитком соціального забезпечення, його сутністю і формами діяльності, з однієї сторони, та соціальними відносинами, соціально-економічними та політичними установками держави та суспільства в яких воно реалізується, з іншої сторони існує тісний зв'язок.

Україна розпочала інтеграцію в євро простір і це спонукало до науково-дослідних процесів формування та функціонування соціальних служб та введення критеріїв ефективності соціального забезпечення різним категоріям населення, і в зв'язку з цим є актуальним розгляд питань взаємодії соціального забезпечення, соціальної роботи та соціальної політики держави.

У даному посібнику систематизовано соціальне забезпечення, що базується на соціально-економічних правах, стандартах, соціальних гарантіях, методах та допомозі конкретним категоріям населення.

Автором виділено наступні блоки: історична періодизація становлення системи соціального забезпечення; державно-правові основи соціального захисту населення України; теоретико-методологічні основи соціального забезпечення; соціальне забезпечення як особливий вид діяльності; основні методи соціального забезпечення; соціальне забезпечення населення через систему надання благодійної та гуманітарної допомоги; практика соціального забезпечення конкретних категорій населення.

Розкрито та обґрунтовано систему соціального забезпечення конкретних категорій населення: сімей, людей похилого віку, учасників бойових дій та постраждалих від різного роду репресій, внутрішньо переміщених осіб, безробітних, осіб з інвалідністю.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ І. ДЕРЖАВНО-ПРАВОВІ ТА ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ.

Тема 1. Сучасні системи соціального захисту України. Роль соціальної політики в сфері соціального забезпечення населення

План.

1. Рівні структури системи соціального захисту населення України.
2. Мережа відомств соціального захисту населення України.
3. Соціальне забезпечення та соціальне обслуговування – основні форми соціального захисту населення.
4. Пріоритетні завдання соціальної політики в Україні.
5. Соціальна безпека, соціальне обслуговування, соціальна допомога, соціальний захист, соціальна підтримка, соціальне управління, соціальна робота тощо як елементи соціальної політики як системи.
6. Основні напрями соціальної політики.
7. Принципи соціальної політики.

Діяльність системи соціального захисту населення є обов'язковою складовою будь-якої держави, яка ратифікувала міжнародні домовленості в сфері захисту прав людини, дитини та інших категорій і стала на шлях демократичного розвитку. Соціальні джерела форм соціального захисту беруть витоки у моральних засадах суспільства – у категоріях чуйності, співчуття, справедливості, людяності, благодійності, що спрямовані на підтримку людини. В основі системи соціального захисту лежить прагнення людей забезпечити підтримку фізичного існування людського суспільства, захисту слабких, немічних, хворих, осіб з інвалідністю, дітей, тобто таких, які ще, або вже, не можуть своєю працею утримувати себе і тих, хто перебуває на їх утриманні.

Соціальний захист громадян України є одним із пріоритетних напрямів соціальної політики держави. За останнє десятиріччя в Україні розпочато широкомасштабну реформу системи соціального захисту населення на підставі передового досвіду розвинених країн Євросоюзу. Система соціального захисту динамічно розвивається на основі нових концепцій та принципів, охоплює сфери відносин, які раніше перебували за рамками управлінсько-правової регламентації.

Законодавчу та нормотворчу роль в сфері соціального захисту населення виконують: Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України, Верховна Рада Автономної Республіки Крим, інші органи представницької влади на місцях. Ці вищі законодавчі та виконавчі органи визначають напрями соціальної політики держави, соціальні стандарти та гарантії в межах і формах встановлених Конституцією України, законами України та іншими нормативно-правовими актами.

У структурі системи соціального захисту населення України виділяють

такі рівні:

- держава;
- регіон;
- трудовий колектив;
- недержавні організації.

До державного рівня належать:

- міністерство соціальної політики України;
- міністерство з надзвичайних ситуацій;
- інші міністерства та державні комітети, які беруть участь в соціальному захисті населення.

До регіонального рівня належать:

- органи соціального захисту областей;
- управління, комісії, комітети місцевих Рад і держадміністрацій;
- інші організаційні структури соціального захисту населення.

До трудового колективу належать:

- трудові колективи заводів, фабрик, корпорацій державного сектору;
- трудові колективи бюджетного сектору;
- трудові колективи сільських фермерських господарств;
- трудові колективи комерційних структур;
- приватні підприємці;
- тощо.

Недержавні організації:

- громадські організації;
- асоціації;
- благодійні фонди;
- релігійні конфесії;
- тощо.

Мережу відомств соціального захисту населення України складають:

Міністерство соціальної політики з мережею закладів та установ:

- державна служба зайнятості;
- мережа обласних, міських та районних департаментів соціального захисту, що мають на меті організацію, координацію та контроль за соціальним захистом громадян, що опинились в складних життєвих обставинах;

– територіальні центри обслуговування пенсіонерів та одиноких непрацездатних громадян – це державні спеціальні установи, що надають за місцем проживання близько 40 видів послуг пенсіонерам, особам з інвалідністю, одиноким непрацездатним громадянам та іншим соціально незахищеним громадянам вдома, в умовах стаціонарного, тимчасового та денного перебування, які спрямовані на підтримання їх життєдіяльності та соціальної активності;

– будинки-інтернати загального профілю для громадян похилого віку та осіб з інвалідністю – стаціонарні соціально-медичні установи загального типу для постійного проживання громадян похилого віку, ветеранів війни та праці, які потребують стороннього догляду, побутового і медичного обслуговування;

– спеціальні будинки-інтернати для людей похилого віку та осіб з інвалідністю – стаціонарні соціально-медичні установи, призначені для постійного проживання осіб похилого віку, переважно з числа особливо небезпечних рецидивістів та інших осіб, за якими відповідно до чинного законодавства встановлено адміністративний нагляд; осіб з інвалідністю та громадян похилого віку, з числа колишніх засуджених, які потребують не тільки побутового та медичного обслуговування, а й цілеспрямованого виховного впливу, а також для громадян, яких за рішенням місцевих органів виконавчої влади переводять з інших інтернатних установ загального типу за систематичне порушення громадського порядку, вживання алкоголю та інших токсичних препаратів, бійки, тощо;

– геріатричні пансіонати – стаціонарні медико-соціальні установи для проживання осіб з вираженими віковими порушеннями психіки, підтвердженими висновком лікувально-консультативної комісії органів охорони здоров'я;

– пансіонати для ветеранів війни та праці – стаціонарні установи інтернатного типу підвищеної комфортності;

– центри професійної реабілітації осіб з інвалідністю – спеціальні навчально-виховні заклади, що здійснюють роботу з реабілітації, соціальної адаптації та реабілітації у поєднанні з навчанням та вихованням дітей з інвалідністю з фізичними або розумовими вадами без відриву від їх сім'ї, із залученням до участі і реабілітаційному процесі батьків, інших членів сім'ї;

– протезно-ортопедичні заводи;

– заклади спеціальної освіти;

– тощо.

Міністерства охорони здоров'я з мережею закладів та установ:

– лікарні;

– амбулаторно-поліклінічні заклади;

– станції швидкої допомоги;

– санаторно-курортні та санаторно-профілактичні заклади;

– диспансери за профілями захворювань;

– аптечні заклади;

– вищі медичні заклади освіти;

– будинки дитини – дошкільний заклад для медико-соціального захисту дітей-сиріт і дітей позбавлених батьківського піклування, а також для дітей із вадами фізичного та (або) розумового розвитку від народження до трьох років – для здорових дітей та до чотирьох років для хворих дітей;

– дитячі будинки-інтернати – соціально-медичні установи для постійного проживання дітей віком від 4 до 18 років з вадами фізичного або розумового розвитку, які потребують стороннього догляду, побутового і медичного обслуговування;

– центри медико-соціальної реабілітації неповнолітніх – лікувально-реабілітаційні заклади для неповнолітніх, які вживають алкоголь, наркотичні засоби і психотропні речовини, а також для неповнолітніх, які за станом здоров'я не можуть бути направлені до загальноосвітніх шкіл та професійних

училищ соціальної реабілітації.

- центри профілактики та боротьби із ВІЛ/СНІДом – створені для профілактики та допомоги ВІЛ-інфікованим і їх родинам;
- тощо.

Український державний центр соціальних служб для молоді (УДЦССМ):

- обласні, міські та районні центри соціальних служб для молоді;
- управління у справах неповнолітніх;
- будинки дитини – державні виховні заклади для дітей-сиріт, які потребують соціальної допомоги від держави;
- дитячі будинки сімейного типу – структури, що організуються в окремо взятій сім'ї за бажанням подружжя або окремої особи, що беруть на виховання та спільне проживання не менше 5 дітей-сиріт, або дітей позбавлених батьківського піклування;
- прийомні сім'ї – сім'ї, які добровільно взяли із закладів для дітей сиріт і дітей позбавлених батьківського піклування від 1 до 4 дітей на виховання та спільне проживання;
- спеціалізовані соціальні служби підтримки сім'ї – служби, що надають підтримку сім'ї з низьким забезпеченням першочергових потреб дітей, що ставить під загрозу їхнє перебування у власній родині;
- центри по роботі з жінками – державний заклад, що надає допомогу жінкам, що зазнали насилля в родині або мають інші соціальні проблеми;
- центри реінтеграції бездомних жінок – заклад що надає притулок для жінок, що не мають житла та засобів до існування;
- центри соціальної адаптації – установи нічного або тимчасового перебування осіб звільнених з місць позбавлення волі;
- притулки для неповнолітніх;
- притулки для людей без певного місця проживання;
- притулки для людей, що повернулись з місць позбавлення волі;
- тощо.

Міністерства науки і освіти та Міністерство молоді та спорту з мережею закладів та установ:

- дошкільні заклади;
- середні заклади освіти;
- дитячі оздоровчі табори;
- професійно-технічні заклади;
- вищі навчальні заклади різних рівнів акредитації;
- школи-інтернати – загальноосвітні навчальні заклади з частковим або повним утриманням за рахунок держави, що потребують соціальної допомоги;
- спеціалізовані школи-інтернати – загальноосвітні навчальні заклади для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку;
- спортивні споруди різних рівнів та форм використання;
- тощо.

Міністерства внутрішніх справ з мережею закладів та установ:

- обласні, міські та районні управління внутрішніх справ;

- виховно-трудова колонія для неповнолітніх;
  - спеціалізовані приймальники-розподільники для неповнолітніх;
  - в'язниці;
  - управління у справах неповнолітніх;
  - загальноосвітні школи та професійні училища соціальної реабілітації
- як спеціальні навчально-виховні заклади для неповнолітніх, що потребують особливих умов виховання (до них направляються особи, які вчинили злочини у віці до 18 років або правопорушення, до досягнення ними віку, з якого настає кримінальна відповідальність);

– тощо.

Міністерство з надзвичайних ситуацій з мережею закладів та установ:

- обласні та міські управління з надзвичайних ситуацій;
- механізовані колони реагування;
- роти швидкого реагування;
- тощо.

Вище зазначені міністерства та відомства забезпечують соціальний захист через системи:

Система соціального страхування:

- пенсійне забезпечення;
- допомога по безробіттю;
- система короткотермінових грошових допомог при хворобі, при народженні дитини;
- допомога у разі нещасного випадку на виробництві;
- тощо.

Універсальні системи:

- державна система охорони здоров'я;
- державна система освіти;
- соціальний захист осіб, котрі постраждали внаслідок аварії на ЧАЕС;
- допомоги на поховання;
- тощо.

Система соціальних допомог та обслуговування:

- допомога (грошова, натуральна) різним категоріям населення визначених чинним законодавством;
- пільги з оплати та оподаткування;
- соціальне обслуговування окремих категорій населення (в системах інтернатних установ та територіальних центрів);
- тощо.

Система адресних соціальних допомог:

- державні програми дотацій і житлових субсидій;
- види допомоги окремим категоріям населення згідно чинного законодавства;
- адресні соціальні допомоги різним категоріям населення згідно чинного законодавства;
- тощо.

Пільги як переважне право:

- надаються через систему недержавних організацій, благодійних фондів;
- соціальна допомога з фондів підприємств;
- тощо.

Основною формою соціального захисту населення є *соціальне забезпечення та соціальне обслуговування*.

Соціальне забезпечення – це система соціальних заходів, яка передбачає сприяння, підтримку, допомогу і послуги, що надають соціальні служби окремим особам чи групам осіб для подолання або пом'якшення життєвих труднощів, підтримки їх соціального статусу та повноцінної життєдіяльності. Соціальне забезпечення базується на соціальній допомозі.

Соціальна допомога надається особам, що перебувають у складній життєвій ситуації, у вигляді грошової або натуральної допомоги: продуктів харчування, засобів санітарії та особистої гігієни, засобів догляду за дітьми, одягу, взуття та інших предметів першої необхідності, палива, а також технічних і допоміжних засобів реабілітації.

Систему *соціального обслуговування* складають *соціальні послуги*.

Соціальні послуги – це комплекс правових, економічних, психологічних, освітніх, медичних, реабілітаційних та інших заходів, спрямованих на окремі соціальні групи чи індивідів, які перебувають у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги, з метою поліпшення або відтворення їх життєдіяльності, соціальної адаптації та повернення до повноцінного життя.

Основні засади надання соціальних послуг та допомог:

- сприяння особам, що перебувають у складних життєвих обставинах, які вони самотужки не в змозі подолати за допомогою наявних засобів і соціально-економічних можливостей;
- створення умов для самостійного розв'язання життєвих проблем, що виникають;
- попередження виникнення складних життєвих обставин;
- тощо.

Основні принципи надання соціальних допомог та послуг:

- адресність та індивідуальний підхід;
- доступність та прозорість;
- добровільність вибору отримання чи відмови від соціальних допомог і послуг;
- гуманність;
- комплексність;
- законність;
- соціальна справедливість;
- максимальна ефективність використання бюджетних та позабюджетних коштів суб'єктами, що надають соціальні допомоги та послуги;
- конфіденційність;
- дотримання стандартів якості;

- відповідальність за дотримання етичних та правових норм;
- тощо.

Питання для самоконтролю

1. Структури що виконують законодавчу та нормотворчу роль в сфері соціального захисту населення.
2. Рівні системи соціального захисту населення України.
3. Державний рівень системи соціального захисту населення України.
4. Регіональний рівень системи соціального захисту населення України.
5. Трудовий колектив як рівень системи соціального захисту населення.
6. Недержавні організації як рівень системи соціального захисту населення.
7. Мережа відомств соціального захисту населення України.
8. Мережа закладів та установ Міністерства праці та соціальної політики.
9. Мережа закладів та установ Міністерства охорони здоров'я.
10. Мережа закладів та установ Українського державного центру соціальних служб для молоді.
11. Мережа закладів та установ Міністерства науки і освіти і Міністерства молоді та спорту.
12. Мережа закладів та установ Міністерства внутрішніх справ.
13. Мережа закладів та установ Міністерство з надзвичайних ситуацій.
14. Системи, що забезпечують соціальний захист населення.

Роль соціальної політики в сфері соціального забезпечення населення

Сучасний складний і суперечливий процес політичного та соціально-економічного розвитку України передбачає визначення основних шляхів активної та послідовної соціальної політики на найближчий час і на перспективу, що мають вивести країну із кризового стану та створити передумови для ефективного соціального захисту населення.

На етапі суспільних перетворень, що відбуваються в українському суспільстві, необхідний пошук шляхів стосовно істотного посилення соціальної спрямованості здійснюваних економічних реформ, а також на розбудову соціально орієнтованої ринкової економіки.

Подолання кризи в економіці України передбачає визначення стратегічних завдань соціальної політики питання реформування соціальної сфери, системи оплати праці, подоланням існуючого нині штучного зниження вартості робочої сили, надмірного майнового розшарування населення, а також удосконалення механізмів визначення мінімальної заробітної плати, основу якої повинен складати прожитковий мінімум, зменшення податкового навантаження на фонд оплати праці та соціальний захист громадян, що опинились в складних життєвих обставинах, тощо.

Одним з пріоритетних завдань соціальної політики в Україні є адресна підтримка соціально незахищених категорій населення основними складовими якої виступають:

- удосконалення механізмів соціального захисту ветеранів війни, людей похилого віку, громадян, що постраждали від наслідків Чорнобильської катастрофи;

- погашення та недопущення в майбутньому заборгованості із заробітної плати, пенсій та інших соціальних виплат;

- адресність державної соціальної допомоги через упорядкування на законодавчому рівні пільг, що надаються різним категоріям населення, наближення мінімального сукупного доходу до величини прожиткового мінімуму, на основі якого слід реформувати діючу нормативно-правову базу державних соціальних стандартів та соціального захисту населення;

- здійснення загальнодержавної та регіональних програм працевлаштування безробітних і зайнятості населення та професійної реабілітації і зайнятості осіб з інвалідністю з метою залучення їх до активного життя;

- удосконалення та упорядкування механізмів надання субсидій на оплату житла, комунальних послуг, а також запровадження для окремих категорій громадян залежно від рівня їх доходів, субсидій на соціальні послуги, що пов'язані із забезпеченням життєдіяльності.

Пріоритетним напрямом у реалізації соціальної політики в Україні в сучасних умовах є реформа пенсійної системи з метою досягнення більш високих соціальних стандартів пенсійного забезпечення громадян. Головним в пенсійній реформі має стати перехід до змішаної, трирівневої системи пенсійного забезпечення, яка включатиме: істотно модернізовану державну розподільчу систему; обов'язкові заощадження населення в пенсійних фондах; добровільні пенсійні заощадження громадян.

Соціальна політика – це система заходів державних структур, громадських організацій, органів місцевого самоврядування та виробничих колективів, спрямована на підвищення суспільного добробуту, якості та рівня життя людей, а також створення відповідних умов для всебічного розвитку особистості з урахуванням особливостей різних соціальних груп населення.

Соціальна політика представляє собою діяльність суспільства і держави з управління соціальною сферою, покликану забезпечити життєдіяльність і відтворення нових поколінь, а також створити передумови для стабілізації та розвитку суспільної системи, гідного життя людей. Внаслідок цього, поле соціальної політики охоплює механізми, спрямовані на забезпечення виживання та соціальної підтримки найбільш незахищених категорій населення – до забезпечення функціонування та розвитку суспільства в цілому.

Елементами соціальної політики як системи є такі поняття як: *соціальна безпека, соціальне обслуговування, соціальна допомога, соціальний захист, соціальна підтримка, соціальне управління, соціальна робота* тощо.

Соціальна безпека – можливість людини і суспільства в цілому вільно

обирати та здійснювати власну стратегію розвитку, задоволення своїх потреб і об'єднання індивідуальних та суспільних інтересів. Вона досягається тоді, коли забезпечується нормальний рівень життя населення, відображаючий ступінь задоволення матеріальних і духовних потреб людини, що складається з таких компонентів: величини реальних душевих доходів; обсягу спожитих благ і послуг; забезпеченості житлом; встановлених цін на товари та послуги; доступності освіти, медичного і культурного обслуговування; екологічної, особистої, суспільної безпеки тощо.

Соціальний захист – система матеріальних та юридичних заходів, що здійснюється суспільством і державою з забезпечення мінімально достатніх умов життя, а також підтримки життєдіяльності та існування людини в суспільстві, реалізації її конституційних соціально-економічних і соціально-політичних прав та свобод.

Соціальне обслуговування – діяльність державних структур і громадських організацій щодо соціальної підтримки, а також надання соціально-економічних, соціально-медичних, соціально-правових та психолого-педагогічних послуг і матеріальної допомоги, здійснення соціальної адаптації та реабілітації громадян, що знаходяться в складній життєвій ситуації і не можуть самотійно її подолати.

Соціальна підтримка – це система спеціальних заходів, способів та методів, спрямованих на підтримку незахищених верств населення (окремих сімей, осіб або груп), що відчують потребу (або труднощі) в процесі життєдіяльності.

Соціальна допомога – це система соціальних дій у формі соціальної підтримки, допомоги, пільг, субсидій, що надаються соціальними установами (службами) окремим індивідам або групам населення для подолання або пом'якшення життєвих труднощів, підтримки їх соціального статусу, забезпечення повноцінної життєдіяльності в суспільстві.

Соціальна реабілітація – це цілеспрямований процес відновлення основних соціальних функцій особистості або групи людей, а також їх ролі як суб'єкта власної та суспільної життєдіяльності.

Соціальне управління – основний вид управління, функція якого полягає в реалізації соціальної політики, спрямованої на забезпечення потреб прогресивного розвитку суспільства та його підсистем. Метою соціального управління є організуючий, регулюючий та направляючий вплив на життєдіяльність суспільства шляхом формування критеріїв та показників соціального розвитку, виявлення виникаючих в суспільстві соціальних проблем, розробки методів їх розв'язання, а також досягнення запланованих станів і параметрів соціальних відносин та процесів. Суб'єктами соціального управління виступають органи державної влади і місцевого самоврядування, профспілки, асоціації підприємців та роботодавців, інші громадські організації.

Соціальна робота – це структурний елемент соціальної політики, та водночас, інтегрований та універсальний вид соціальної діяльності, спрямований на задоволення соціально гарантованих інтересів і потреб осіб,

груп та громади з числа найбільш незахищених верств населення.

Об'єктом соціальної політики виступає практично усе населення країни з акцентом на соціальний захист малозабезпечених та вразливих верств, що з різних причин опинилися у складній життєвій ситуації.

Суб'єктом соціальної політики, поряд з державою, виступають також створювані нею державні установи та відомства, органи місцевого самоврядування, позабюджетні фонди, громадські, релігійні, благодійні недержавні організації та об'єднання, бізнесові і комерційні структури, професійні соціальні працівники, інспектори з соціальної допомоги, добровольці та волонтери тощо.

Головним суб'єктом соціальної політики є держава, яка для її вироблення та здійснення утворює відповідні структури законодавчої і виконавчої влади. Правом законодавчої ініціативи, згідно з Конституцією України, володіє Кабінет Міністрів України, який розробляє та вносить на затвердження Верховної Ради України найважливіші законопроекти щодо визначення стратегії і основних параметрів соціальної політики, спрямованих на розвиток соціальної сфери, реалізацію соціальних програм збереження та відтворення фізичного, інтелектуального, духовного і трудового потенціалу, створення інституційних та соціально-економічних передумов для задоволення громадянами (різними верствами і групами) своїх потреб, інтересів тощо.

Важливе місце в розробці та реалізації соціальної політики відводиться так званим соціальним міністерствам і відомствам в тому числі Міністерству соціальної політики України, Міністерству освіти і науки, Міністерству молоді та спорту, Міністерству охорони здоров'я України, Міністерству культури і туризму України, Міністерству житлово-комунального господарства України та іншим центральним органам виконавчої влади, обласним державним адміністраціям та органам місцевого самоврядування, політичним партіям, трудовим колективам, громадським, профспілковим організаціям тощо.

Соціальна політика є структурованою системою, до складу якої на правах підсистем входять не тільки галузі соціальної сфери (освіта, наука, культура, охорона здоров'я тощо), але і політика в сфері соціально-трудова відносин, зайнятості населення, демографічної політики, соціального захисту непрацевдатних та найбільш незахищених категорій населення. Ефективність соціальної політики держави залежить від чинників:

- чіткого вибору стратегічних цілей і завдань соціального розвитку суспільства та визначенням соціальних пріоритетів;
- формування єдиної законодавчої бази, що забезпечує цілісний соціальний простір для всіх громадян суспільства;
- пріоритетність суб'єктів соціальної політики стосовно фінансового забезпечення соціальної сфери;
- створення єдиної мережі соціальної інфраструктури і єдиного кадрового та інформаційного забезпечення соціальної політики.

Основні напрями соціальної політики:

– політика у сфері доходів населення – передбачає запровадження регуляції доходів та встановлення певних соціальних стандартів життя, зокрема параметрів життєвого рівня і рівня добробуту, споживчого кошика тощо;

– політика у сфері праці та соціально-трудових відносин – передбачає законодавче встановлення рівня оплати праці, засобів охорони праці, видів і форм соціального страхування та запровадження програм зайнятості і захисту населення від бідності та безробіття тощо;

– політика у сфері соціальної підтримки непрацевдатних та малозабезпечених верств населення – передбачає визначення і встановлення параметрів пенсійного забезпечення, соціальної допомоги, соціального обслуговування, а також соціальних пільг і соціальних гарантій для певних категорій населення;

– політика у сфері соціального захисту найбільш вразливих категорій населення – передбачає запровадження заходів соціальної підтримки сім'ї, молоді, дітей, людей похилого віку, інвалідів, ветеранів війни і праці, постраждалих внаслідок аварії на ЧАЕС тощо;

– політика щодо розвитку галузей соціальної сфери – передбачає формування і реалізацію заходів, спрямованих на розвиток охорони здоров'я, освіти, науки, культури, спорту, туризму та інших сфер дозвілля, виховання та творчого розвитку;

– політика щодо розвитку сучасної соціальної інфраструктури – передбачає, зокрема, будівництво соціального житла, нових транспортних мереж, засобів зв'язку та комунікацій, торговельного, побутового та сервісного обслуговування тощо;

– соціоекологічна політика – передбачає дієві заходи по збереженню навколишнього середовища, а також запровадження соціальних програм забезпечення населення екологічно безпечними умовами життя і діяльності, екологічно чистими продуктами харчування тощо;

– соціоміграційна політика – передбачає розробку та запровадження програм з запобігання вимушеній міграції населення і захисту прав та інтересів співвітчизників за кордоном, впорядкування зовнішньої трудової міграції тощо.

Реалізація соціальної політики вимагає від держави великих капіталовкладень та стабільних інвестицій.

Формування соціальної політики базуватиметься на принципах, які покладені в основу будь-якої діяльності.

Принципи соціальної політики це правила поведінки суб'єктів соціальної політики щодо її формування та дотримання яких забезпечує її ефективну реалізацію. Принципи соціальної політики безпосередньо впливають із соціальних законів і закономірностей суспільного життя.

Основні принципи соціальної політики держави:

– принцип соціальної справедливості – визнання рівності соціальних прав усіх її громадян, незалежно від індивідуальних або соціальних особливостей. Держава, таким чином, гарантує усім громадянам забезпечення

певного соціального мінімуму, який виражається в мінімальній оплаті праці, мінімальній пенсії та адресній соціальній допомозі тим, чиї матеріальні доходи є нижчими від прожиткового мінімуму;

– принцип соціальної солідарності – перерозподіл суспільних благ і соціальної заможності від більш сильних індивідів до менш сильних, через систему податків і соціальної допомоги;

– принцип індивідуальної соціальної відповідальності – передбачає, що сім'я або соціальна група докладають максимум зусиль для самопомоги та самозабезпечення, а держава через свої структури втручається лише у надзвичайних або кризових ситуаціях, через систему надання їм соціальної підтримки та допомоги;

– принцип соціальної компенсації – забезпечення правової та соціальної захищеності громадянам, необхідної для компенсації тих обмежень, що обумовлені їхнім соціальним статусом або участю у виробництві суспільних благ, через створення доступної та безпечної сфери життєдіяльності, надання певних пільг та відповідного соціального обслуговування;

– принцип соціальних гарантій – надання громадянам гарантованого державою мінімуму соціальних допомог та послуг обсяг, види і якість котрих повинні забезпечити необхідний розвиток особи та підготовку її до самостійної життєдіяльності;

– принцип соціальної субсидарності – надання переваги громадським ініціативам, у порівнянні з відповідною діяльністю державних структур та установ щодо фінансування заходів соціальної політики і законодавче врегулювання взаємодії державних та недержавних структур у соціальній сфері;

– принцип соціального партнерства – механізм пом'якшення соціальної напруженості, що виникає в суспільстві і здатний збалансувати соціальні протиріччя між різними соціальними прошарками, групами та державою, а також створити необхідні умови для розв'язання соціальних криз та забезпечити підтримку всебічного соціального розвитку.

Розглядаючи соціальну політику через призму професійної роботи інспекторів з соціального забезпечення можна констатувати, що саме вона є ключовим гравцем в забезпеченні соціального захисту населення та розроблення механізмів та форм цього захисту. Базуючись на принципах якій притаманні та забезпечуючи їх дотримання соціальна політика представляє собою діяльність суспільства і держави по управлінню соціальною сферою, покликану забезпечити життєдіяльність та відтворення нових поколінь, а також для створення передумов стабілізації і розвитку суспільної системи гідного та заможного життя людей.

Питання для самоконтролю

1. Визначте сутність та зміст соціальної політики і розкрийте основні етапи її становлення та історичного розвитку.
2. Охарактеризуйте об'єкт, суб'єкт і структуру соціальної політики як системи.
3. Розкрийте основні функції соціальної політики в соціальному

забезпеченні.

4. Визначте головні напрями соціальної політики.
5. Охарактеризуйте основні принципи соціальної політики.
6. Розкрийте основні шляхи реалізації соціальної політики в Україні на сучасному етапі суспільних перетворень.

Тема 2. Соціальні установи та служби з обслуговування громадян, що потребують соціального забезпечення

План.

1. Структурні підрозділи, що входять до складу територіального центру.
2. Типи навчально-виховних інтернатних закладів в Україні.
3. Види дитячих будинків-інтернатів.
4. Центр реінтеграції бездомних громадян як заклад соціального захисту для бездомних громадян.
5. Центр соціальної адаптації осіб, звільнених з місць позбавлення волі.
6. Соціальні гуртожитки.
7. Притулок для дітей служби у справах дітей як заклад соціального захисту.

Спеціальною державною установою, що надає послуги пенсіонерам, інвалідам, самотнім непрацездатним громадянам та іншим соціально незахищеним громадянам вдома, в умовах стаціонарного, тимчасового та денного перебування, є територіальні центри соціального обслуговування пенсіонерів та самотніх непрацездатних громадян. Діяльність таких центрів регулюється типовим положенням (взірцевим) про територіальний центр соціального обслуговування пенсіонерів та самотніх непрацездатних громадян та про відділення соціальної допомоги вдома, затвердженим 1.04.1997 р. № 44 (з доповненнями та змінами). До складу територіального центру можуть входити такі структурні підрозділи:

- відділення соціальної допомоги вдома, в тому числі спеціалізовані, – для обслуговування осіб з інвалідністю з порушенням рухової активності, сліпих, глухих та ін.;
- відділення організації надання грошової та натуральної адресної допомоги малозабезпеченим непрацездатним громадянам;
- відділення соціально-побутової реабілітації;
- відділення медико-соціальної реабілітації;
- стаціонарне відділення для постійного або тимчасового проживання;
- спеціальні житлові будинки для самотніх непрацездатних громадян з комплексом служб соціально-побутового і медичного обслуговування;
- лікувально-виробничі майстерні, спеціальні цехи, ділянки, підсобні господарства, у тому числі на госпрозрахунковій основі;
- їдальні, магазини, що діють на основі госпрозрахунку.

Цільова група територіального центру – самотні непрацездатні громадяни; пенсіонери; особи з інвалідністю різних категорій; ветерани війни та праці; малозабезпечені громадяни; особи, які не мають місця проживання.

Будинок-інтернат для громадян похилого віку та осіб з інвалідністю, гериатричний пансіонат, пансіонат для ветеранів війни і праці є стаціонарною соціально-медичною установою загального типу для постійного проживання

громадян похилого віку, ветеранів війни та праці, інвалідів, які потребують стороннього догляду, побутового і медичного обслуговування.

Основним завданням будинку-інтернату є забезпечення належних умов для проживання, соціально-побутового обслуговування, надання медичної допомоги громадянам похилого віку та особам з інвалідністю, які потребують стороннього догляду і допомоги. Мешканці будинку-інтернату забезпечуються відповідно до встановлених норм: житлом, одягом, взуттям, постільною білизною, м'яким і твердим інвентарем та столовим посудом; раціональним чотирьохразовим харчуванням, в тому числі дієтичним, з врахуванням віку і стану здоров'я в межах натуральних норм харчування; цілодобовим медичним обслуговуванням, консультативною допомогою, стаціонарним лікуванням на базі закріплених лікувально-профілактичних закладів охорони здоров'я; слуховими апаратами, окулярами, протезно-ортопедичними виробами, зубним протезуванням, спеціальними засобами пересування, медикаментами за життєво необхідними показниками; комунально-побутовим обслуговуванням (освітлення, опалення, водопостачання тощо); організацією культурно-дозвілдової та оздоровчо-спортивної роботи з урахуванням стану здоров'я.

Спеціалізований будинок для ветеранів війни та праці, громадян похилого віку та осіб з інвалідністю утворюється на кошти органів місцевого самоврядування. Будівля спеціалізованого будинку складається з окремих, з усіма комунальними зручностями, однокімнатних житлових приміщень, розрахованих на одну особу або подружжя.

Право на отримання житлового приміщення у спеціалізованому будинку мають особи, які відповідно до законодавства належать до категорії ветеранів війни та праці, громадян похилого віку, інвалідів, перебувають на соціальному квартирному обліку. Житлове приміщення у спеціалізованому будинку надається особам на підставі рішення органу місцевого самоврядування, згідно з яким між органом місцевого самоврядування та особою, щодо якої прийнято рішення, укладається договір найму соціального житла.

Центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді – спеціальний заклад, що надає соціальні послуги сім'ям, дітям та молоді, які перебувають у складних життєвих обставинах і потребують сторонньої допомоги.

Основною метою діяльності центру є надання психологічних, соціально-психологічних, педагогічних, соціально-медичних, соціально-економічних, інформаційних і юридичних послуг. Здійснює соціальний супровід прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу, дітей, які виховуються в сім'ях опікунів, піклувальників, сімей, які опинилися в складних життєвих обставинах, соціальний патронаж молоді, що відбуває чи відбула покарання у формі обмеження чи позбавлення волі на певний термін; проводить соціально-профілактичну роботу із запобігання правопорушень та іншими негативними явищами у дитячому і молодіжному середовищах, подолання їх наслідків, пропагує здоровий спосіб життя; здійснює соціально-реабілітаційні заходи, спрямовані на надання особам, які перебувають у складних життєвих обставинах (в тому числі тим, що постраждали від насильства в сім'ї). Надання

консультативної допомоги через мережу служб «Телефону довіри» тощо.

Центр відповідно до покладених на нього завдань: надає допомогу особам (у тому числі з дітьми), які перебувають у кризовому стані (зокрема, спричиненому стихійним лихом, учиненням стосовно них злочину, насильством в сім'ї); надає особам тимчасовий притулок і забезпечує їх харчуванням; надає методичні поради, проводить психодіагностику з метою психологічної реабілітації та адаптації; забезпечує реалізацію прав дітей, молоді, сім'ї у суспільстві; надає консультації з питань виховання дітей, сприяє гармонійному розвитку осіб; здійснює лікувально-оздоровчі заходи, надає першу невідкладну допомогу в разі нещасного випадку; забезпечує пошук донорів для надання гуманітарної допомоги; забезпечує захист прав та інтересів особи; надає допомогу в оформленні правових документів; надає інформацію про режим роботи закладів соціального спрямування, охорони здоров'я, освіти, центру зайнятості, органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування; направляє у разі потреби осіб, які звернулись до центру, до інших закладів та установ, що можуть повніше забезпечити задоволення їх запитів; сприяє, разом з іншими установами та організаціями, виведенню з кризового стану осіб, які звернулись до центру.

Основними принципами діяльності центру є правомірність, дотримання і захист прав людини, системність, доступність, конфіденційність, відповідальність за дотримання етичних та правових норм під час надання допомоги. В системі центру діють різні спеціалізовані заклади.

При центрі діє *соціальний центр матері та дитини* – це заклад тимчасового проживання жінок на сьомому, дев'ятому місяці вагітності та матерів з дітьми віком від народження до 18 місяців, які опинилися в складних життєвих обставинах, що перешкоджають виконанню материнського обов'язку. Діяльність таких центрів регулюються положенням про центр та затверджується органом, який його створив.

Центр соціально-психологічної реабілітації дітей є закладом соціального захисту, що створюється для тривалого (стаціонарного) або денного перебування дітей віком від 3 до 18 років, що опинилися у складних життєвих обставинах, надання їм комплексної соціальної, психологічної, педагогічної, медичної, правової та інших видів допомоги.

До центру приймаються діти, які перебувають у складних життєвих обставинах, переведені з притулків для дітей, залишилися поза сімейним оточенням, зазнали насильства і потребують соціально-психологічної допомоги. Прийняття дітей до центру здійснюється за висновком психолого-педагогічної консультаційної комісії, на підставі направлення відповідної служби у справах дітей, за клопотанням органів опіки та піклування, органів управління освітою, у справах сім'ї та молоді, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, кримінальної міліції у справах дітей, органів внутрішніх справ, притулків для дітей, батьків.

Центр соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді з функціональними обмеженнями є закладом денного перебування дітей та молоді з функціональними обмеженнями віком від 7 до 35 років. Метою

діяльності закладу є відновлення та підтримка їх фізичного і психічного стану, адаптація та інтеграція у суспільство.

Центр соціально-психологічної допомоги – це установа, що надає соціальні послуги особам, які опинились у складних життєвих обставинах, і створюється місцевим органом виконавчої влади та органами місцевого самоврядування. Завданнями діяльності центру є надання невідкладних психологічних, соціально-побутових, соціально-педагогічних, соціально-медичних, соціально-економічних, інформаційних та юридичних послуг, послуг з працевлаштування осіб у складних життєвих обставинах для сприяння їх якнайшвидшому поверненню до нормальних умов життєдіяльності. Центр надає допомогу особам (у тому числі з дітьми) у складних життєвих обставинах (зокрема спричинених стихійним лихом, учиненням стосовно них злочинних дій, насильством у сім'ї); особам, що прийняті до центру надається тимчасовий притулок з харчуванням, методичні поради; проводиться психодіагностика з метою психологічної реабілітації та адаптації; здійснюється соціальний патронаж, лікувально-оздоровчі заходи; надається перша невідкладна допомога в разі нещасного випадку тощо.

Центр професійної реабілітації осіб з інвалідністю є закладом системи органів праці та соціального захисту населення. Мета діяльності – здійснення заходів, що спрямовані на підготовку особи з інвалідністю до професійної діяльності, відновлення чи здобуття професійної працездатності шляхом адаптації, реабілітації, навчання, перенавчання з урахуванням стану здоров'я, особистих вмінь та побажань. Центр створюється у формі державних комунальних спеціалізованих установ, що не мають на меті отримання прибутку. В установі тимчасово перебувають особи зі стійким розладом функцій організму, які мають відповідні медичні показники і потребують спеціальних умов для отримання професійних заходів реабілітації, зокрема професійний відбір, професійну орієнтацію, професійну підготовку, перепідготовку, перекваліфікацію, працевлаштування, професійно-виробничу адаптацію з метою інтеграції їх у суспільство.

До системи соціального захисту населення України віднесені *інтернатні заклади для дітей-сиріт, дітей позбавлених батьківського піклування*, в яких перебувають від трьох років до здобуття базової чи повної загальної середньої освіти, а в разі необхідності – до повноліття. Діти перебувають на повному державному утриманні за рахунок коштів відповідних бюджетів та інших, не заборонених законодавством джерел фінансування.

До головних завдань інтернатних закладів відноситься: забезпечення утримання та виховання дітей-сиріт і дітей позбавлених батьківського піклування; забезпечення всебічного розвитку, фізичного, соціального та психічного здоров'я вихованців; забезпечення соціального захисту, медико-психологічної та педагогічної реабілітації і соціальної адаптації вихованців; реалізація прав на належні умови проживання, різнобічного розвитку, виховання, здобуття певного рівня освіти, професійної орієнтації та підготовки до самостійного життя і праці.

Інтернатні заклади для дітей позбавлених батьківського піклування та дітей-сиріт, в залежності від особливостей функцій, які на них покладені поділяються на такі види:

- навчально-виховні інтернатні заклади;
- соціально-медичні інтернатні заклади;
- дитячі будинки сімейного типу.

Навчально-виховні інтернатні заклади в Україні є таких типів:

- дитячий будинок;
- загальноосвітня школа-інтернат;
- спеціалізована школа-інтернат;
- спеціальна загальноосвітня школа-інтернат;
- загальноосвітня санаторна школа-інтернат.

Загальноосвітня школа-інтернат – це заклад державної, комунальної або приватної форми власності. Приватні інтернатні заклади підлягають ліцензуванню відповідно до вимог чинного законодавства. Школи-інтернати підпорядковані Міністерству освіти і науки України.

В інтернатні заклади приймаються: діти позбавлені батьківського піклування (відібрані у батьків за рішенням суду); діти-сироти; діти, батьки яких засуджені, перебувають під арештом у період слідства, визнані недієздатними, перебувають на тривалому лікуванні, а також батьків, місце перебування яких не відоме, чи які з інших причин не беруть участі в утриманні та вихованні своїх дітей; підкинуті та безпритульні діти, які перебували в притулках для неповнолітніх, центрах соціально-психологічної реабілітації.

Медичне обслуговування вихованців інтернатних закладів, незалежно від форми власності, забезпечується місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування і здійснюється медичними працівниками, які входять до штату цих закладів.

Вихованцям інтернатних закладів видається єдиний квиток, який дає право на безоплатний проїзд у громадському міському (приміському) транспорті (окрім таксі), безкоштовне відвідування кінотеатрів, виставок, музеїв, спортивних споруд, тощо. На підставі письмової заяви осіб, що систематично беруть участь у вихованні дітей-сиріт і дітей, що залишились без піклування батьків, вихованці інтернатних закладів можуть виїжджати і в супроводі дорослих до опікунів (піклувальників), інших сімей на святкові (вихідні) дні або під час канікул за погодженням з директором закладу, якщо це не шкодить фізичному і психічному здоров'ю дітей. При цьому дітям надаються кошти для харчування на час перебування в дорозі (туди й назад) і в родичів та оплачується вартість проїзду залізничним, водним, міжміським автомобільним транспортом.

Вихованці інтернатних закладів мають право на: рівний доступ до якісної дошкільної, базової та повної загальної середньої та позашкільної освіти; медичну та соціальну допомогу згідно чинного законодавства; утримання за рахунок відповідних бюджетів, повноцінного якісного харчування; збереження родинних стосунків; безпечні та нешкідливі умови

проживання, виховання, навчання та праці; отримання кваліфікованої допомоги в навчанні, корекції психофізичного розвитку; оздоровлення, відпочинок, організоване дозвілля; вибір форм навчання; розвиток творчих здібностей та інтересів через участь у різних видах навчальної, наукової та практичної діяльності (конференціях, олімпіадах, конкурсах та ін.); користування науковою, матеріально-технічною, навчально-виробничою, культурно-спортивною, корекційно-відновлювальною та лікувально-оздоровчою базою; захист особистих, житлових, майнових прав; вільне висловлювання поглядів, переконань; захист від будь якої форми експлуатації, психічного, фізичного та інших видів насильства з боку працівників, опікунів, піклувальників; участь в органах громадського самоврядування інтернатного закладу.

Забезпечуючи всі права та можливості вихованцям, держава забезпечує ще одне право – право бути всиновленим. Вихованці можуть бути передані на всиновлення (удочеріння) громадянам України чи іноземним громадянам, на виховання у прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу згідно чинного законодавства України.

Соціально-медичні інтернатні заклади – обслуговують дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку та дітей, які потребують тривалого лікування.

Спеціальні та санаторні інтернатні заклади надають соціальні та медичні послуги дітям. Основним видом таких закладів є дитячий будинок-інтернат.

Дитячі будинки-інтернати є таких видів:

- будинки-інтернати I профілю для дітей з фізичними вадами і нормальним інтелектом дошкільного та шкільного віку, для яких самостійне пересування є утрудненими або неможливим, які частково себе обслуговують;
- будинки-інтернати, де можуть одночасно функціонувати: відділення II профілю – для дітей з глибокою розумовою відсталістю, які можуть самостійно пересуватись і обслуговуватись (розділені за статтю); відділення III профілю – для дітей з глибокою розумовою відсталістю, які можуть самостійно пересуватись і не можуть самостійно обслуговуватись (розділені за статтю); відділення IV профілю – для дітей різного ступеню розумової відсталості, які мають складні фізичні вади, не можуть самостійно пересуватись та самообслуговуватись (змішані за статтю).

Завданнями будинку-інтернату є забезпечення належних умов для проживання, навчання, виховання та надання медичної допомоги дітям з психофізичними вадами розвитку. Забезпечення навчального, корекційно-виховного і психологічно-реабілітаційного процесу дітей з інвалідністю здійснюють соціальні, педагогічні та медичні працівники. Будинки-інтернати підпорядковані Міністерству праці та соціальної політики України.

До будинку-інтернату на повне державне утримання приймаються діти віком від 4 до 18 років з вадами фізичного або розумового розвитку, які за станом здоров'я потребують стороннього догляду, побутового обслуговування, медичної допомоги і яким згідно з медичним висновком не

протипоказано перебування в закладі незалежно від наявності родичів, зобов'язаних згідно чинного законодавства їх утримувати. Якщо на момент розміщення дитини в інтернат опікунство чи піклування було не встановлено, то адміністрація закладу виконує функцію опікуна (піклувальника) над дитиною згідно з вимогами законодавства. По досягненню вихованцем 16 років, адміністрація закладу оформляє для нього паспорт і документ про інвалідність. Дітям-сиротам та дітям позбавленим батьківського піклування, що не мають опікунів (піклувальників), при досягненні ними 16-ти річного віку адміністрація оформляє пенсійну справу та клопоче про присвоєння ідентифікаційного коду.

Дитячий будинок – навчальний заклад інтернатного типу, що забезпечує розвиток, виховання, навчання та соціальну адаптацію дітей-сиріт і дітей позбавлених батьківського піклування дошкільного та шкільного віку, а також тих, які перебувають у родинних стосунках. Дитячі будинки створюються рішенням відповідного органу виконавчої влади і місцевого самоврядування за погодженням з Міністерством освіти та науки України і комплектуються дітьми переважно з одного регіону. Дитячі будинки можуть створюватися та утримуватися за ініціативи і коштів органів місцевого самоврядування. До дитячих будинків можуть направлятися діти з неповних, малозабезпечених або неспроможних сімей.

Дитячий будинок сімейного типу – створюється на підставі бажання подружжя чи окремої особи, яка не перебуває в шлюбі, що беруть на виховання та спільне проживання не менш як п'яти дітей-сиріт і позбавлених батьківського піклування. Загальна кількість дітей не повинна перевищувати 10 осіб. Батьки-вихователі – це особи, які беруть на виховання та спільне проживання дітей-сиріт і позбавлених батьківського піклування.

Вихованці перебувають в будинку-сімейного типу до досягнення ними 18-річного віку, а в разі продовження навчання у вищому або професійно-технічному закладах I-IV рівнів акредитації – до закінчення, але не пізніше досягнення ними 23-х річного віку.

На підставі Закону України «Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей» (2.06.2005 р. № 2623-IV) визначено загальні засади соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей, забезпечується правове регулювання відносин у суспільстві, що спрямовані на реалізацію бездомними громадянами і безпритульними дітьми прав і свобод, передбачених Конституцією України та чинним законодавством, створення умов для діяльності громадських і благодійних організацій, що працюють у сфері соціального захисту населення.

Центр реінтеграції бездомних громадян є закладом соціального захисту для бездомних громадян, діяльність якого спрямована на поступове повернення особи до самостійного повноцінного життя шляхом надання їй комплексу соціальних послуг з урахуванням індивідуальних потреб. Клієнтами центру є бездомні громадяни у віці від 18 років, бездомні громадяни з дітьми, які не мають медичних протипоказань і перебувають на території України на законних підставах. Центр забезпечується житловими

приміщеннями, душовою, санвузлом, пральнею, харчоблоком, їдальнею, медичним постом, медичним ізолятором, господарськими та іншими приміщеннями.

Він надає комплексні соціальні послуги:

- *соціально-побутові* (тимчасове проживання, харчування, користування душем та пральнею, збереження речей та документів);
- *соціально-медичні* (перша медична допомога, первинний медичний огляд, організація консультування лікаря, направлення в заклади охорони здоров'я, санітарно-гігієнічний контроль, профілактичні заходи);
- *соціально-економічні* (видача одягу, взуття, засобів особистої гігієни, тощо);
- *юридичні послуги;*
- *послуги з працевлаштування;*
- *тощо.*

Будинок нічного перебування – заклад соціального захисту для ночівлі бездомних громадян, що не мають житлового приміщення, яке вони могли б використовувати для проживання. Утримується він місцевими органами самоврядування, об'єднаннями громадян, підприємствами, організаціями незалежно від форм власності.

Будинок нічного перебування надає послуги бездомним громадянам України, які досягли 18 років та особам без громадянства, які постійно на законних підставах проживали і, після втрати прав на житло, проживають на території України на підставі їх звернення та (за наявності) документів, що посвідчують особу. Прийом в цей заклад попереднього медичного обстеження не потребує.

Будинок нічного перебування надає такі соціальні послуги:

- *соціально-побутові* (забезпечення ліжко-місцем, користування душем і пральнею, збереження особистих речей та документів);
- *психологічні* (вивчення соціально-психологічних характеристик особистості за добровільної їх згоди, надання методичних рекомендацій, спонукання до відновлення родинних зв'язків тощо);
- *юридичні* (організаційно-правова допомога клієнтам у відновленні документів, захисті майнових прав тощо);
- *інформаційні* та інші консультаційні послуги клієнтам щодо можливості реінтеграції, працевлаштування тощо.

Під час перебування клієнта в будинку нічного перебування він забезпечується: комплектом чистої білизни; одягом; взуттям; разовим харчуванням; послугами перукаря; послугами майстрів з ремонту одягу, взуття; першою медичною допомогою тощо.

Центр соціальної адаптації осіб, звільнених з місць позбавлення волі – соціальна установа з надання соціальних послуг особам звільнених з місць позбавлення волі та їх тимчасового перебування. Центр створюється та утримується за рахунок добровільних пожертв організацій, підприємств, релігійних громад і спонсорської допомоги окремих громадян. Засновниками можуть бути органи місцевого самоврядування, об'єднання громадян,

організації не залежно від форм власності.

Центр обслуговує громадян України, іноземців, та осіб без громадянства, що досягли 28 років, постійно проживають на території України і звернулись до Центру протягом шести місяців після звільнення з місць позбавлення волі. До Центру приймаються особи, які втратили соціально корисні зв'язки, мають труднощі у влаштуванні на роботу та негативний вплив з боку соціального оточення.

Громадяни похилого віку (чоловіки у віці більше 60 років та жінки у віці більше 60 років), інваліди I і II групи із числа звільнених осіб за заявою і на підставі висновку МСЕК та клопотання місцевих органів праці і соціального захисту населення направляються до спеціальних будинків-інтернатів, якщо вони потребують стороннього догляду та медичного обслуговування і не мають працездатних дітей або родичів, що зобов'язані за законом їх доглядати.

Метою діяльності Центру є ресоціалізація, реінтеграція та соціальна адаптація клієнтів. Своєю діяльністю Центр створює умови для ефективного формування особистісних якостей клієнтів, зміцнення та відновлення їх соціально-корисних зв'язків; протидіє негативному впливу соціального оточення; надає соціальні послуги; здійснює індивідуально-виховну роботу та соціальний патронаж; залучає клієнтів до громадсько-корисної праці; вирішує питання навчання, перекваліфікації та працевлаштування.

Термін перебування клієнтів в Центрі визначаються в угоді між центром та клієнтом. Під час перебування громадян в місцях позбавлення волі на протязі трьох місяців вони можуть звернутись з заявою про отримання консультаційних послуг від працівників Центру. За відсутності житла та на підставі рішення адміністрації Центру проживати в Центрі до можливості самостійно сплачувати вартість проживання. Отримувати безкоштовну натуральну допомогу у вигляді одягу, взуття, постільної та натільної білизни, засобів санітарії та гігієни, речей першої необхідності тощо. Користуватися побутовим приладдям, художньою, навчальною, періодичною літературою, засобами інформації, спортивним інвентарем, отримувати триразове харчування. Забезпечуватися безкоштовною медичною допомогою. Працювати на створеному Центром міні-виробництві.

Під час розміщення в Центрі клієнти повинні:

- пройти медичне обстеження в обсязі, що встановлюється медичним відділенням Центру;
- дотримуватись правил внутрішнього розпорядку, затверджених адміністрацією Центру;
- сповіщати про час і місце перебування у разі виходу за територію Центру;
- не вживати алкоголь та наркотичні речовини;
- палити у спеціально відведених місцях;
- вести пошук роботи;
- при умові працевлаштування сплачувати вартість проживання та харчування;
- кожні три місяці подавати адміністрації Центру довідку про

прибутки.

Термін перебування клієнта в Центрі залежить від його індивідуальних особливостей та конкретних умов, що сприяють ресоціалізації і адаптації до умов вільного середовища.

Соціальні гуртожитки – житлове приміщення, яке надається громадянам України та членам його сім'ї на час перебування на соціальному квартирному обліку за умови, що таке житло є єдиним місцем проживання зазначених осіб. Соціальні гуртожитки створюються органами місцевого самоврядування та перебувають у комунальній власності територіальних громад міст, сіл та селищ. Житлове приміщення в соціальному гуртожитку надається особі на підставі письмової заяви та рішення органу місцевого самоврядування (постанова № 783 від 30.05.2007 р.).

Соціальний гуртожиток для дітей-сиріт і дітей позбавлених батьківського піклування – заклад тимчасового проживання для дітей-сиріт і дітей позбавлених батьківського піклування, віком від 15 до 18 років, а також осіб з числа дітей-сиріт і дітей позбавлених батьківського піклування, віком від 18 до 23 років.

Метою діяльності гуртожитку є створення умов соціальної адаптації та підготовка до самостійного життя дітей-сиріт і дітей позбавлених батьківського піклування, що в ньому проживають. Координацію діяльності гуртожитків здійснює Державна соціальна служба для сім'ї, дітей та молоді.

Завдання гуртожитку є забезпечення житлом, надання психологічних, соціально-педагогічних, юридичних, соціально-економічних та інформаційних послуг.

До гуртожитку поселяються діти-сироти і діти позбавлені батьківського піклування віком від 18 до 23 років після завершення періоду перебування у відповідних закладах для таких дітей – дитячих будинках сімейного типу, прийомних сім'ях, припинення піклування та дію договору про патронат, завершення строкової служби у Збройних Силах, відбуття покарання у вигляді позбавлення волі за умови відсутності у них житла або коли їх житло згідно чинного законодавства визнане непридатним для проживання або не підлягає ремонту та реконструкції.

У гуртожитку може проживати не більше 30 осіб. Максимальний термін проживання в ньому становить 3 роки. Відрахування з гуртожитку відбувається на підставі наказу директора гуртожитку з причин: подання відповідної заяви клієнтом; закінчення граничного терміну проживання в гуртожитку; одноразового грубого або систематичного порушення правил внутрішнього розпорядку; забезпечення іншим житлом.

Притулок для дітей служби у справах дітей – заклад соціального захисту, створений для тимчасового перебування в ньому дітей віком від 3 до 18 років.

Завданнями притулку є:

- соціальний захист позбавлених сімейного виховання дітей, які опинилися в складних житлово-побутових умовах, залишили навчальні заклади;

– створення належних житлово-побутових і психолого-педагогічних умов для забезпечення нормальної життєдіяльності дітей, надання їм можливості для навчання та змістовного дозвілля.

До притулку приймаються діти, які:

- заблукали;
- були покинуті батьками або піклувальниками;
- жебракують і місцезнаходження батьків не встановлено;
- залишилися без піклування батьків (усиновителів) або опікунів (піклувальників);
- залишили сім'ю чи навчальний заклад;
- вилучені поліцією у справах дітей із сімей, перебування в яких загрожувало здоров'ю;
- втратили зв'язок з батьками під час стихійного лиха, аварії, катастрофи чи інших надзвичайних подій;
- не мають постійного місця проживання і засобів для життя;
- самі звернулись до адміністрації притулку за допомогою;
- відбули покарання у вигляді позбавлення волі на певний термін.

До притулку не приймаються діти які:

- перебувають в стані алкогольного, наркотичного чи токсикологічного сп'яніння;
- психічно хворі з вираженими симптомами хвороби;
- вчинили правопорушення і щодо яких є відомості про винесене компетентними органами рішення про розшук, затримання, арешт або поміщення до приймального-розподільника для дітей органів МВС.

Підставою для розміщення дітей в притулку є:

- звернення дитини до адміністрації притулку за допомогою;
- направлення служби у справах дітей;
- акт міліції у справах дітей про розміщення в притулку покинутої дитини, або дитини, яка заблукала;
- письмове звернення керівника органу управління освіти;
- звернення організації, установи на яких покладено здійснення соціального патронажу щодо дітей, які відбували покарання у вигляді позбавлення волі на певний термін;
- письмове звернення керівника лікувально-профілактичного закладу охорони здоров'я.

Приєм дітей до притулку відбувається цілодобово. Термін перебування не більше 90 діб. Порядок перебування дітей, розміщених в притулку, регламентується правилами його внутрішнього розпорядку.

Така система соціального захисту населення діє в Україні. Як видно з переліку та характеристики закладів, майже всі категорії населення, що опинились в складних життєвих обставинах, можуть скористатися ними на постійній чи тимчасовій основі, на час до вирішення власних проблем.

Питання для самоконтролю

1. Назвіть суб'єктів соціального захисту дітей сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування.

2. Діяльність Центрів соціальних служб.
3. Суб'єкти соціального захисту людей з інвалідністю.
4. Система соцзахисту в територіальних центрах соціального обслуговування одиноких непрацездатних громадян.
5. Порядок прийняття на обслуговування дітей в притулок для неповнолітніх.
6. Особливості забезпечення соціальним гуртожитками.
7. Установи, які проводять ресоціалізацію громадян, що повернулись з місць позбавлення волі.
8. Суть діяльності дитячого будинку.
9. Особливості розміщення громадян в будинках нічного перебування.
10. Соціальний гуртожиток та умови перебування в ньому.

Тема 3. Соціальний захист населення як фактор розвитку соціально-правової держави

План

1. Соціальний захист як соціально-політична та соціально-правова відповідальність держави і суспільства перед населенням.
2. Соціальні ризики в суспільствах (виробничі, екологічні, міграційні, фізичні, політичні тощо), які тим самим активізували створення та діяльність ряду рухів за свободи та права громадян.
3. Соціальні права як базові права, що відображають потреби кожної людини, як члена суспільства. Економічні права – право на підприємницьку діяльність, право приватної власності.
4. Соціальна ринкова економіка. Фінансова криза.
5. Масштабні реформи в соціальній сфері України.

Соціальний захист – це соціально-політична та соціально-правова відповідальність держави і суспільства перед населенням. Аналіз писемних документів які дійшли до сьогодення показав, що ця відповідальність має глибоке історичне коріння. Ще в період стародавнього суспільного самоуправління до нас дійшли докази того, що в первіснообщинному суспільстві утримувались діти, немічні та каліки за рахунок здорових та сильних. Історичні письмові джерела Древньої Греції свідчать що в VI ст. до н.е. в період правління афінського архонта Солона бідні були звільнені від сплати державних податків, а римські правителі античних часів безплатно надавали своїм громадянам «хліб та видовища». В період Київської Русі, Російської імперії – князі та імператори турботу про бідних, калік, сиріт та вдів ставили в ранг одного з пріоритетних напрямів свого правління.

За довгий шлях історичного розвитку українського суспільства були гарантовані ті чи інші права та свободи його громадянам. Починаючи від первіснообщинного, феодального, капіталістичного та соціалістичного шляхів розвитку з їх позитивами та негативами, перш ніж законодавчо були закріплені основи соціальної опіки і соціальної допомоги, пройшли століття безперервної боротьби. Одним з ключових факторів становлення соціальної допомоги в ХХ столітті стали війни з їх каліцтвами, сирітством, розрухою і масовим позбавленням нормальних умов існування. Важливу роль в цьому процесі відіграло створення Радянського Союзу як соціалістичної держави, яка вперше спробувала забезпечити в масовому порядку своїм громадянам такі соціальні права як: право на працю, безкоштовну освіту і медичне обслуговування, соціальні права дітей, жінок та осіб з інвалідністю і тим самим кинула виклик капіталістичним державам. В цей процес включаються такі потужні держави як Швеція, Норвегія, Данія, Великобританія та ін. до влади в яких прийшли соціал-демократичні уряди.

В умовах швидких темпів розвитку науково-технічного прогресу в ХХ ст. та комерціалізації життєдіяльності людей на кілька порядків виросли соціальні ризики в суспільствах (виробничі, екологічні, міграційні, фізичні, політичні тощо), які тим самим активізували створення та діяльність ряду

рухів за свободи та права громадян (профспілкові організації, спілки ветеранів та осіб з інвалідністю та ін.), що призвело до соціально-правового закріплення гарантій від таких ризиків в нормативно-правовій базі держав.

За допомогою соціальної політики держав створюються соціальні умови для гідного життя та вільного розвитку людини, охороняються праця і здоров'я громадян, встановлюються гарантовані розміри оплати праці та споживчого кошика, забезпечується підтримка людей похилого віку, сімей з дітьми, осіб з інвалідністю та ін. категорій населення, розвиваються установи і служби системи соціального захисту.

Активний процес з захисту прав та свобод громадян України розпочався з проголошення незалежності (1991 р.) та прийняття головного Закону держави – Конституції України (1996 р.), який закріпив їх право на соціальний захист. Статтею 1. Конституції Україна визнається соціальною державою. Тому перехід України від адміністративно-командної системи управління до ринкової економіки зумовили невідкладність пошуку оптимальної системи державних засобів забезпечення соціальних прав громадян в державі.

Україна розвивається в умовах глобалізації, що свідчить про взаємозалежність та взаємозв'язок всіх держав світу, а проблема захисту прав людини не є внутрішньою справою однієї держави, а набуває рис всесвітнього значення. А звідси і взаємозалежність національного соціального законодавства від державно-правових концепцій та моделей міжнародних спільнот з їх соціальними стандартами.

З історичних джерел відомо, що права людей розвивалися і визначалися поступово. Вперше концепцію трьох поколінь прав людини висунув французький дослідник К. Васак. Першими в світі були визнані права особисті (цивільні) та політичні, соціальні та економічні права вважаються правами другого покоління. На початку ХХ століття в Європі з'явилося кілька проєктів конституцій, що містили не тільки «класичні права» (особисті та політичні), а й права соціально-економічні та культурні, що зобов'язували уряди розробляти соціальну політику в сфері освіти, громадського здоров'я, зайнятості та ін.

Конституція Радянського Союзу (1936 р.) гарантувала право на працю (ст. 118), право на відпочинок (ст. 119), право на соціальне забезпечення (ст. 120), право на освіту (ст. 121). Конституція СРСР 1977 року була доповнена рядом соціальних прав громадян: правом на охорону здоров'я (ст. 42), правом на житло (ст. 44), правом користуватися досягненнями культури (ст. 46), правом свободи наукової, технічної та художньої творчості (ст. 47).

Закріпила перелік соціальних прав своїх громадян і Конституція України (1996 р.) таких як: право на працю; належні, безпечні та здорові умови праці; на зарплату, не нижчу від визначеної законом (ст. 43); право на соціальний захист (ст. 46); право на житло (ст. 47); право на достатній життєвий рівень (ст. 48); право дітей-сиріт і дітей позбавлених батьківського піклування на державне утримання (ст. 52) та ін.

На підставі аналізу міжнародних правових актів до соціальних прав

людини віднесено права, реалізація яких пов'язана з задоволенням її найважливіших соціальних потреб: права на працю, на зарплату не нижчу від тієї, котра визначена законом; на належні, безпечні умови праці; на житло; на відпочинок; на достатній життєвий рівень для себе і членів своєї сім'ї; право на соціальний захист, куди входить право на забезпечення у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин та ін.

Соціальні права це базові права, що відображають потреби кожної людини, як члена суспільства, а забезпечення їх відбувається на підставі взаємодії всіх прошарків суспільства з метою рівного доступу до створених благ та справедливий їх розподіл. Стан масової бідності та злидні є антиподом демократії і примирити їх не вдавалось жодній із цивілізацій, що розвивались на планеті Земля. Можливо тому, що життєдіяльність людини відбувається на підставі задоволення матеріальних та фізіологічних потреб, без чого неможливі відтворення життя та інших функцій.

Права першого покоління – цивільні (особисті) та політичні визначені як негативні права, оскільки вони забезпечені судовим захистом на національному та на міжнародному рівнях і надають можливість застосування правових санкцій за їх незабезпечення. Саме ці права передбачені міжнародними правовими актами на всесвітньому та європейському рівнях, зокрема Європейською конвенцією про захист прав людини та основних свобод та Європейською соціальною хартією. Реалізація їх потребує від держави активних дій зі створення соціальних служб та установ, розроблення спеціальних програм і запровадження організаційно-правового та фінансового механізмів з їх реалізації. Як показали дослідження наукових джерел вітчизняних та міжнародних науковців, що негативні права – соціальні, економічні та культурні, – не можуть визначатися суб'єктивними, а тому не можуть бути захищені в суді. Таке тлумачення дозволило ряду держав не приєднуватися до Міжнародного пакту про соціальні, економічні та культурні права, констатуючи те, що їх норми можуть бути рекомендованими, а не юридично обов'язковими. Багато захисників прав людини європейських країн акцентують увагу на тому, що соціальні права урядами багатьох держав сприймається як побажання, які не ведуть до юридичних зобов'язань, а тому можуть бути виконані державою лише при наявності економічної спроможності. Деякі науковці-юристи ставляться до соціальних прав як до прав другого сорту, не розглядаючи їх як суб'єктивні права, не вбачаючи в них юридичної природи.

Якщо економічні права – право на підприємницьку діяльність, право приватної власності визнані і забезпечені майже всіма державами світу, то соціальні права не були розв'язані в попередніх століттях і проблеми з їх реалізації перенесені в ХХІ століття.

Слід зазначити, що ситуація з забезпечення соціальних прав почала змінюватися в ХХ ст. з визнанням соціальних прав своїх громадян Радянським Союзом та взяттям на себе зобов'язань соціальної держави. Відомий науковець Росії М. Баглай визначив поняття соціальної держави. *Соціальна*

держава – це така держава, яка бере на себе обов'язок турбуватися про соціальну справедливість, добробут своїх громадян, їх соціальну захищеність.

В науковій літературі зустрічається кілька термінів, які можна вважати ідентичними соціальній державі, за сутністю їх наповнення: «позитивна держава», «держава загального добробуту». Термін «держава загального добробуту» найбільш застосовується при характеристиці соціального захисту європейських країн та США. Процес соціального добробуту розпочався в 50–60-ті роки XX століття, коли ріст економіки був максимальний, а рівень безробіття в деяких країнах був нижчий від мінімально допустимої межі, серед них: Франція, Нідерланди, Бельгія, ФРН, Швеція та ін. Соціальна орієнтація економічної діяльності цих країн була на ринкове господарювання, коли держава здійснювала соціальне вирівнювання задля досягнення громадянами гідного рівня життя. Соціальна ринкова економіка – це особливий тип господарської діяльності де наявні соціально-економічні інститути, що спрямовують функціонування елементів цієї системи на реалізацію цілей соціальної справедливості, захищеності, високого рівня та якості життя.

Можливість реалізації соціального захисту залежить від механізмів, які створить держава, а це вимагає щоб держава не тільки проголосила такі права, а й забезпечила конкретні підстави, умови та порядок здійснення цього права та способи фінансування. Радянський Союз був саме тою державою де діяла патерналістська модель соціального забезпечення і фінансування цієї системи здійснювалось з бюджету, а витрати на соціальне страхування забезпечували підприємства. На сьогодні в державах із соціально-орієнтованою економікою організаційно-правовою формою соціального забезпечення є соціальне страхування, у фінансуванні якого значною мірою беруть участь громадяни. В цій системі соціального захисту значне місце займають різні форми державної соціальної допомоги, що здійснюються з державного бюджету: податкові пільги, компенсації, житлові субсидії, допомоги малозабезпеченим тощо.

Фінансова криза, яка вразила майже всі економіки світу змусила ввести зміни до соціальних функцій держав. Значний обсяг фінансування соціальних видатків за рахунок державного бюджету змусив активізувати соціальне страхування та застосовувати оплату в наданні соціальних послуг.

В сучасних умовах зростання економічної кризи проблеми системи соціального захисту населення займають пріоритетне місце, тому що несуть в собі загрозу суспільному спокою і національній безпеці. Весь період формування ринкових відносин в Україні супроводжувався загостренням соціальних проблем. Система соціального захисту України багатогранна і охоплює мільйони громадян, що отримують соціальні допомоги, соціальні послуги, пенсії, субсидії, соціальні пільги. На сьогодні в Україні проживає майже 14 млн. пенсіонерів, 2,5 млн. людей з інвалідністю, більше 350 тис. інвалідів війни та учасників бойових дій; майже 100 тис. дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування, та інших категорій, що потребують соціального захисту. Загальна кількість пільговиків різних категорій становить понад 18 млн. громадян. Зважаючи на це, проблема соціального захисту населення є найбільш актуальною в сучасних умовах ринкового

розвитку України. Ще однією з проблем соціального захисту є близько 4 тисяч нормативно-правових актів, що регулюють його забезпечення. Відсутність єдиного законодавчого акту, що врегулював би всю систему соціального захисту, її складові та принципи його здійснення ускладнюють роботу установ та соціальних служб, кому держава доручила виконувати ці функції. Ще один з важливих аспектів, який утруднює формування нормативно-правової бази, це відсутність чітких та сталих понятійно-термінологічних визначень і їх однозначного трактування.

За 20 років незалежності України проблеми системи соціального захисту не тільки не розв'язані, вони набули ознак глобальності із-за: тотального безробіття, особливо серед молоді; міграції працездатного населення за кордон; старіння населення; зниження народжуваності; збільшення смертності тощо.

В соціальній сфері України проводилися й проводяться масштабні реформи, які визначені у програмних нормативних документах: Концепції соціального забезпечення населення України; Основних напрямках соціальної політики на 2000-2007 роки; Посланнях Президентів України до Верховної Ради «Україна: поступ у XXI століття», «Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002-2011 роки та ін.

Закон України «Про основи національної безпеки України» (2003) визначив пріоритетом створення конкурентоспроможної соціально орієнтованої ринкової економіки та забезпечення гідного рівня життя і добробуту населення, створення ефективної системи соціального захисту, охорони здоров'я, ліквідацію бездоглядності, безпритульності, бродяжництва, алкоголізму, наркоманії тощо.

Настав час зміни в Україні інституційної бази і моделі соціального захисту, яка була отримана в спадок від СРСР. В так званій Радянській моделі соціального забезпечення держава відігравала роль організатора, фінансиста та виконавця, тому система соціального захисту була занадто централізована, неповоротка та залежна. Все це спонукало до трансформації її в ринкову модель соціального захисту. Прискорило цей процес роздержавлення і перерозподіл соціальної, економічної та юридичної відповідальності за систему соціального захисту між державою та іншими суб'єктами господарювання. Особливо це яскраво проглядається при створенні фондів з соціального страхування (від нещасного випадку, безробіття та ін.) управління якими здійснюється на засадах трипартизму і держава бере участь в управлінні як рівноправна сторона наряду з страхувальниками та роботодавцями. Ця тенденція розповсюдилась і на створення недержавних пенсійних фондів, медичного страхування тощо. Виключна роль в цьому процесі належить державі у створенні організаційно-правових умов для соціального захисту, а також фінансування державної соціальної допомоги та спеціального соціального захисту окремих категорій громадян.

Питання для самоконтролю

1. Сутність соціального захисту населення як аспекту розвитку соціально-правової держави.
2. Соціальний захист як фактор розвитку соціально-правової держави.
3. Сутність соціальних прав людини.
4. Роль негативних прав в соціальному захисті населення.
5. Соціальна гарантії Конституції Радянського Союзу (1936 р.).
6. Соціальна гарантії Конституції Радянського Союзу (1977 р.).
7. Соціальна гарантії Конституції України (1996 р.).
8. Сутність основних соціальних проблем періоду незалежності України.

Тема 4. Концептуальні засади соціального забезпечення: зарубіжний та вітчизняний досвід

План

1. Соціально-демократична модель соціального забезпечення.
2. Неоліберальна модель соціального забезпечення.
3. Неоконсервативна модель соціального забезпечення.
4. Атлантична модель Беверіджа соціального забезпечення.
5. Соціальне страхування, державна соціальна допомога, спеціальний соціальний захист як форми соціального забезпечення населення України.

Аналізуючи концептуальні засади соціального забезпечення населення міжнародних спільнот, варто зауважити, що сформовано дві базові моделі. Перша (континентальна) модель сформована в 90-х роках XIX ст. канцлером Німеччини О. Бісмарком в основі якої лежала ідея організації соціального забезпечення на базі взаємної допомоги та соціального страхування працюючого населення, яке сплачувало страхові внески і рівень допомоги залежав від їх доходів та рівня сплати цих внесків.

Друга (атлантична) модель побудована англійським аналітиком У. Беверіджем базовим завданням якої було забезпечення мінімального споживчого бюджету всіх громадян держави, а більше вони повинні були заробити самі (У. Беверідж).

На сучасному етапі соціально-економічного розвитку спільнот існує багато різних модифікованих міжнародних систем соціального забезпечення, основні з яких ми описали в таблиці 1.

Основу всіх вище перерахованих моделей соціального забезпечення складають організаційно-правові форми соціального забезпечення:

- фінансування за рахунок податкових надходжень;
- соціальне страхування;
- державна соціальна допомога;
- недержавна соціальна допомога, фінансування якої відбувається за рахунок роботодавців, благодійних організацій, фондів, тощо.

Характеристика зазначених форм соціального забезпечення та її сутність в процесі надання соціальної допомоги населенню:

Фінансування за рахунок податкових надходжень складає державну систему соціального забезпечення певних груп населення, де кожна держава сама визначає ці категорії, але майже у всі системи входять такі категорії як військовослужбовці, поліція, судді, жертви репресій та війни та ін.

Соціальне страхування, як елемент системи соціального забезпечення, базується на розподілі ризиків між застрахованими особами та еквівалентом внесків і обсягами соціальних допомог та послуг.

Канцлер Німеччини О. Бісмарк реформував систему державної підтримки населення і обґрунтував переваги соціального страхування іншим інститутам державного захисту, фінансування яких проводиться з державного

бюджету. Система соціального страхування дозволила створити таку модель взаємовідносин між роботодавцями та працівниками, коли повнота відповідальності за формування фінансових ресурсів та їх розміри в разі настання соціальних ризиків повністю лягає на них.

Інститут соціального страхування за допомогою фінансово-економічних та соціально-психологічних інструментів забезпечує об'єктивність, прозорість та публічність соціального захисту і участь в цьому процесі всіх працюючих і роботодавців на створеному державою нормативно-законодавчому полі.

Таблиця 1. Моделі соціального забезпечення

Назва моделі	Характеристика моделі соціального захисту
Соціально-демократична модель	Застосовується Скандинавськими країнами, за якою держава бере на себе відповідальність за соціальний захист населення орієнтуючись уна створення системи повної зайнятості цього населення
Неоліберальна модель	Активно застосовується в США. Головна ідея якої полягає в тому, що проблеми соціального захисту населення вирішуються роботодавцями та найманими працівниками, останні делегують право відстоювання соціального захисту своїм професійним спілкам
Неоконсервативна модель	Сформувалась в Німеччині. Заснована на засадах змішаного державно-приватного вирішення соціальних проблем населення, але контроль відповідальності та виконання взятих зобов'язань соціально-економічного забезпечення населення держава залишила за собою
Атлантична модель Беверіджа	Застосовується у Великобританії та Ірландії. Завдання якої забезпечити населенню мінімальні (доходи) та соціальні стандарти

Аналіз статистичних та наукових джерел більш як за століття існування соціального страхування в таких країнах як Німеччина, Фінляндія, Австрія, Франція, Італія та ін. показав, що воно забезпечує соціальне забезпечення населення в умовах ринкової економіки та гарантує конституційні права громадян на матеріальну підтримку в разі хвороби, втрати працездатності, безробіття, старості.

Науковці Європейського Співтовариства такі як Г. Аарон, А. Аتكісон, Т. Маршал, У. Беверідж, Л. Макклементс, Ф. Скидмор в часи Радянського Союзу соціальному страхуванню були присвячені праці таких науковців як В. Афанасьєва, М. Баглая, А. Горбунова, К. Батигіна, П. Іпатова, В. Роїка та дослідження вітчизняних науковців, таких як Ю. Аксентьєва, В. Базелевича, А. Самойловського, В. Рудницького, І. Яковенка та ін. підтверджують, що інститут соціального страхування, це та оптимальна модель, яка органічно поєднала персональну відповідальність людини за матеріальний добробут і

колективну взаємодопомогу в період соціальних ризиків.

Фонди соціального страхування фінансуються за рахунок внесків застрахованих осіб та роботодавців у відсотковому співвідношенні до заробітної плати. Слід зазначити, що в деяких державах Євросоюзу у фінансуванні фондів соцстраху приймає участь і держава. Соціальні допомоги, пенсії, соціальні послуги в межах соціального страхування поширюються лише на тих хто застрахований та сплачує страхові внески і їх розмір впливає на розмір допомог, пенсій та послуг.

Державна соціальна допомога, як форма соціального забезпечення населення, передбачає надання матеріальної підтримки громадянам, що перебувають в складних життєвих обставинах та в соціальних ризиках, з обов'язковим визначенням і перевіркою рівня нужденності.

Соціальна допомога може фінансувати як з державного так і місцевого бюджетів. Причому визначення тих, хто має на неї право в різних країнах визначається по-різному, одні з них виплачують соціальну допомогу тільки непрацездатним громадянам, інші виплачують всім хто перебуває в складних життєвих обставинах і її потребує.

Розміри соціальної допомоги, що надаються нужденним категоріям, що не працюють, значно нижчі ніж соціальні виплати здійснювані за рахунок фондів соціального страхування. Вона може виплачуватись і тим, хто застрахований, але розмір їх забезпечення нижчий рівня визначеного державою.

Говорячи про форми соціального забезпечення, слід розглянути ще одну з них, а саме – *недержавну соціальну допомогу*. Фінансування недержавної соціальної допомоги відбувається за рахунок роботодавців, благодійних організацій, фондів тощо. Виплачується вона у формі додаткових пенсій, грошових допомог, соціальних послуг тощо. Ця форма соціального забезпечення досить поширена в країнах з високо ефективною ринковою економікою. Участь в створенні недержавної соціальної допомоги (недержавні пенсійні фонди тощо) в різних країнах є добровільними або обов'язковими.

Як показує моніторинг систем соціального забезпечення таких країн як Швейцарія, Нідерланди, Великобританія, там інвестиційна фінансова політика щодо недержавної системи соціального захисту складає половину ВВП цих держав. США недержавна система соціального забезпечення працює через заключення контрактів з роботодавцями на пенсійне забезпечення, яке вступає в силу після п'ятирічного стажу роботи працівника на підприємстві.

Одна з найбільш економічно потужних країн Європи – Німеччина – включила в систему соціального забезпечення свого населення наступні напрями:

- допомоги в зв'язку з бідністю;
- житлові допомоги;
- виплати особам, що потребують проживання в притулку;
- допомоги на дітей та їх виховання;
- допомоги для молоді;
- субсидії на освіту;

- страхування на від нещасного випадку;
- страхування на випадок безробіття;
- субсидії на працевлаштування;
- страхування на випадок хвороби;
- система забезпечення державних чиновників;
- пенсійне страхування.

В Законі про соціальну допомогу Німеччини передбачено два її види: допомогу на прожиття та допомогу з соціальних мотивів для можливості людини інтегруватися в суспільство і уникнути соціальної ізоляції.

Сучасні соціальні виклики, які постають перед державами змушують розробляти організаційно-правові форми соціального забезпечення з максимальним врахуванням соціальних ризиків які супроводжують життя людини. В країнах Скандинавії, Великобританії, Ірландії, Португалії застосовується універсальний підхід щодо соціального забезпечення куди включено не лише всі види соціального страхування, а й соціальні програми із забезпечення мінімального доходу та задоволення базових потреб малозабезпечених категорій населення. Виплата таких допомог не передбачає попередньої сплати страхових внесків, а фінансуються місцевими органами самоврядування за рахунок трансферів з централізованих бюджетів або регіональних податків.

Оцінюючи систему соціального забезпечення європейських країн можна констатувати, що вона має високий рівень захисту від соціальних ризиків, але слід зазначити і те, що перед нею стоїть необхідність пристосування її до нових проблем сучасного суспільства. І тут мова йдеться не про традиційні ризики, а нові, що впливають з життєдіяльності суспільств (демографічні процеси тотального старіння, неконтрольована міграція, виникнення загроз епідемії недосліджених хвороб тощо) не врахованих в діючих системах соціального забезпечення.

Аналізуючи системи соціального забезпечення міжнародних спільнот слід зазначити, що одна із форм цієї системи – соціальна допомога – носить багаторівневий принцип, тому що перша частина цих допомог передбачається національними стандартами, а друга носить додатковий характер. Якщо конкретизувати додаткові допомоги в різних країнах, то вони різняться, як це показано в таблиці 2, але спільне в них те, що вони всі слугують для соціального забезпечення населення.

Соціальне забезпечення в Україні має свої організаційно-правові форми та ознаки: джерела і способи фінансування; коло осіб, що підлягають соціальному забезпеченню; органи, що здійснюють соціальне забезпечення; види, умови та розміри соціального забезпечення.

Як і в європейській системі соціального забезпечення соціальне страхування відіграє ключову роль в українській моделі соціального забезпечення та передбачає кілька видів страхування зі створенням відокремлених фондів і умов виплати соціальних допомог та надання соціальних послуг. Нормативно-законодавчою базою України введено загальнообов'язкове державне страхування:

- на випадок безробіття;
- від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, що спричинили втрату працездатності;
- у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням і похованням;
- пенсійне страхування.

Фінансування витрат соціального страхування відбувається не тільки за допомогою підприємств, установ організацій та роботодавців, що використовують найманих працівників, а й самозайнятих осіб, що сплачують страхові внески, що визначені для роботодавців і застраховані працівники, які в переважній своїй більшості є найманими працівниками.

Слід зазначити, що формула, за якою різні категорії працівників мають право на пенсійне забезпечення за спеціальними законами сплачують страхові внески у більшому розмірі ніж ті, що забезпечуються пенсіями у загальному порядку, що впроваджує принцип еквівалентності розміру соціальних виплат соціальним внескам.

Сучасний рівень соціальних виплат, який застосований через систему соціального страхування, не відповідає європейському рівню соціального забезпечення, оскільки в переважній більшості громадян розмір мінімальні пенсії досяг базового соціального стандарту – прожиткового мінімуму.

Розглядаючи соціальну допомогу як одну із форм соціального захисту слід зазначити, що її розмір далекий від прожиткового мінімуму, це не стосується тільки допомоги при народженні дитини. В Україні розміри соціальних виплат швидше мають характер матеріальної підтримки при настанні соціальних ризиків.

Система загальнообов'язкового державного страхування побудована на ринкових засадах. Фонди соціального страхування відокремлені від державного бюджету і являються некомерційними самоврядними фінансовими установами в управлінні яких держава бере участь на рівні з роботодавцями та представниками працівників. Сучасне соціальне страхування в Україні побудоване на ринкових засадах і відповідає моделі європейських країн.

Таблиця 2. Додаткові соціальні допомоги

Назва країни	Додаткові соціальні допомоги
<i>Великобританія</i>	безкоштовна стоматологія; забезпечення молоком та вітамінами дітей молодших 5 років та вагітних жінок; субсидії на окуляри; житлова допомога; оплата послуг на поховання; відшкодування оплати опалення пенсіонерам, інвалідам та сім'ям з дитиною до 5 років; безкоштовне шкільне харчування; допомоги визначені місцевою владою;
<i>Ірландія</i>	допомога на одяг та взуття для школярів; житлова

	допомога; забезпечення необхідними предметами домашнього вжитку; забезпечення паливом;
<i>Швеція</i>	житлова допомога; допомога для батьків одинаків;
<i>Австрія</i>	житлова допомога; медичне страхування;
<i>Фінляндія</i>	житлова допомога; високооплачувані медичні послуги (операції тощо); відшкодування витрат на перебуванням дітей у денних дитячих закладах;
<i>Бельгія</i>	відшкодування витрат пов'язаних з оплатою житла та комунальних послуг; допомога на медичні послуги; разові допомоги на різні життєві соціальні потреби;
<i>Данія</i>	житлова допомога; стипендії для студентів;
<i>Німеччина</i>	житлова допомога; медичне страхування; відшкодування витрат пов'язаних з хворобою; допомога на освіту; допомога в екстрених випадках;
<i>Люксембурзі</i>	житлова допомога; безкоштовне медичне страхування;
<i>Іспанії</i>	допомога в оплаті житла; допомога для придбання предметів домашнього вжитку, меблів, побутової техніки; екстрена соціальна допомога;
<i>Португалія</i>	оплата медичних послуг для певних категорій населення; оплата житла; субсидії на проїзд в громадському транспорті; гранти на навчання.

Україна в сфері соціального страхування змінила підходи щодо фінансової наповнюваності фондів, адже донедавна лєвова частина надходжень були від роботодавців, а зараз максимально залучається працездатне населення у фінансуванні свого соціального забезпечення. Держава сподівається цими мірами спонукати роботодавців виведення з «тіні» трудових відносин з працівниками, що залучаються до виробництва.

Соціальне страхування регулюється нормативно-законодавчими актами: Основами законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування (1998), законами України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності (1999), «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» (2000), «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням» (2001), «Про розмір внесків на деякі види загальнообов'язкового державного соціального страхування» (2001), «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» (2003, 2011), «Про недержавне пенсійне забезпечення» (2004).

Система соціального страхування України на стадії формування,

передбачається введення накопичувальної системи, в державі не забезпечено медичне страхування, а тому здійснюється за рахунок бюджету і якість медичних послуг населенню не відповідає міжнародним стандартам і елементарним нормам збереження здоров'я власного народу.

Розглядаючи *соціальне страхування* як одну форм соціального забезпечення населення України, необхідно розглянути які види матеріального забезпечення та соціальних послуг передбачено застрахованим особам:

- допомоги у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності; по вагітності та пологах; при народженні дитини та по догляду за нею;
- на поховання;
- по безробіттю; відшкодування витрат, пов'язаних із професійною підготовкою та профорієнтацією; дотації роботодавцю для створення робочих місць тощо;
- пенсія за віком; пенсія по інвалідності; пенсія у зв'язку з втратою годувальника.

Наступною формою соціального забезпечення є *державна соціальна допомога*, як державної підтримки населення, що надається за рахунок державного та місцевого бюджетів та інших соціальних програм матеріальної допомоги, у певних випадках визначених нормативно-законодавчою базою. Соціальна допомога за законодавством України надається в натуральній і грошовій формах та соціальним обслуговуванням. Категорії населення, що можуть розраховувати на державну соціальну допомогу: особи з інвалідністю, малозабезпечені сім'ї, сім'ї з дітьми, діти-сироти, діти позбавлені батьківського піклування та інші категорії населення.

Правове забезпечення отримання державної соціальної допомоги відбувається на підставі низки нормативно-законодавчих актів, що ускладнює системність та комплексність її надання.

На сьогодні державна соціальна допомога призначається на підставі законів: «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» (2000), «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» (2001), «Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам» (2000).

Розмір державної соціальної допомоги регламентується Законом «Про прожитковий мінімум» (1999), а стандарти встановлено Законом України «Про соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» (2000). Прожитковий мінімум визначається державою в залежності від рівня інфляції, економічного зростання та можливості фінансово забезпечити виплату громадянам, що перебувають в складних життєвих обставинах.

Спеціальний соціальний захист здійснюється на підставі Законів України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» (1992), «Про державну службу», «Про дипломатичну службу», «Про Національний банк України», «Про статус суддів», «Про статус народного депутата України» та ін. Розмір пенсій зазначених в законах громадян здійснюється: перша частина за солідарною системою, друга частина за спеціальним соціальним захистом.

Спеціальний захист як форма соціального забезпечення передбачає спеціальні, відмінні від загальноприйнятих умов його здійснення, і стосується визначеного кола громадян:

– особи, які підлягають соціальному страхуванню, але держава взяла на себе обов'язок щодо їх підвищеного соціального забезпечення;

– особи, що виконують певний вид державної діяльності, протягом якої не підлягають обов'язковому державному соціальному страхуванню.

В коло цих осіб входять: депутати, судді, військовослужбовці, особи начальницького та рядового складу органів внутрішніх справ, кримінально-виконавчої системи України, податкової служби та ін.

Розглядаючи концептуальні засади системи соціального забезпечення населення можна зробити висновок, що в них є ще багато прогалин які необхідно удосконалювати шляхом проведення в державі системних та послідовних реформ.

Питання для самоконтролю

1. Концептуальні засади соціального забезпечення – зарубіжний та вітчизняний досвід.
2. Характеристика соціально-демократичної моделі соціального забезпечення населення.
3. Характеристика неоліберальної моделі соціального забезпечення населення.
4. Характеристика неоконсервативної моделі соціального забезпечення населення.
5. Характеристика Атлантичної моделі Беверіджа.
6. Напрями соціального забезпечення населення Німеччини
7. Зарубіжний досвід надання додаткових соціальних допомог.
8. Роль системи соціального страхування у забезпеченні соціальними допомогами населення.
9. Сутність спеціального соціального захисту.

Тема 5. Соціальні ризики та їх класифікація

План.

1. Соціальні ризики, що створюють основу набуття людиною права на соціальне забезпечення.
2. Традиційні та нетрадиційні соціальні ризики. Традиційні ризики (ЄС): безробіття; трудове каліцтво; професійна хвороба; хвороба; старість; втрата годувальника; утримання дітей; вагітність та пологи; інвалідність.
3. Традиційні ризики (Україна): досягнення пенсійного віку; безробіття; тимчасова непрацездатність; вагітність та пологи; догляд за малолітньою дитиною; хвороба; інвалідність; смерть годувальника.
4. Нетрадиційні ризики: народження, виховання та утримання дітей; догляд за малолітніми та хворими дітьми; утримання, виховання та освіта дітей; бідність.
5. Види соціальних ризиків та їх характеристика.

Життя будь якої людини супроводжується ризиками, які можуть з'явитися в різних аспектах її життєдіяльності. Всі ризики які можуть спіткати людину протягом її життя визнають соціальними, адже вони спровоковані її буттям. Людина, що обтяжена соціальними ризиками потребує допомоги. Щоб набути права на соціальну допомогу людина повинна мати такі життєві обставини, за прийнятими міжнародними та вітчизняними стандартами, які вимагають підтримки від держави або суспільства.

Соціальні ризики розглядалися рядом міжнародних актів як набуття людиною права на соціальне забезпечення: Європейським кодексом соціального забезпечення (РЄ 1964 р.; 1990 р.); Європейською соціальною хартією (РЄ 1961 р.; 1996 р.); Європейською хартією про основні соціальні права трудящих (ЄЄ 1989 р.); Конвенціях МОП № 102 про мінімальні норми соціального забезпечення та ін. Вони визначають соціальні ризики як події в житті людини, за яких виникає небезпека втрати матеріальних засобів для задоволення її першочергових (базових) потреб, необхідних для збереження і відтворення повноцінного життя як члена людського суспільства.

Аналізуючи міжнародні акти можна констатувати, що до соціальних ризиків, що створюють основу набуття людиною права на соціальне забезпечення відносять:

- безробіття з незалежних від людини причин;
- тимчасове безробіття;
- тимчасова непрацездатність;
- старість (досягнення пенсійного віку);
- смерть годувальника;
- догляд за особою з інвалідністю, дитиною з інвалідністю, малолітньою дитиною;
- тяжка хвороба;
- професійне захворювання;
- вагітність та пологи;

- нещасний випадок на виробництві;
- тощо.

Наведений перелік соціальних ризиків характеризує лише загальну картину, що може спіткати будь-яку людину, що проживає в географічному просторі та суспільстві. Саме визнання соціальних ризиків міжнародною та вітчизняною спільнотою дозволив будувати та розширювати систему соціального захисту, зважаючи на конкретний ризик і наслідки, які може мати людина, яка потрапила в його тенета. Як зазначалось, аналіз міжнародних актів дозволив простежити, що тільки в ХІХ столітті на законодавчому рівні країни Європи визнали трудове каліцтво та тимчасову непрацездатність як соціальні ризики з подальшим відшкодуванням витрат пов'язаних з цим ризиком.

Німеччина першою в 1883 році за правління О. Бісмарка запровадила законодавство з соціального страхування на яке було покладено оплату втрат за настання соціального ризику пов'язаного з непрацездатністю не тільки постраждалого, а й членів сім'ї застрахованого. З часом до числа соціальних ризиків буде віднесено бідність, сирітство та ін.

Вперше соціальні ризики на нашій території розглянули в період Жовтневої революції (1917-1920 рр.). Вчені того часу розробили теорію соціальних ризиків, але в ній було все націлено на те, що вони притаманні лише капіталістичному устрою, а в соціалістичній системі їх зведуть нанівець. Вони робили акцент на знівелювання соціальних ризиків за допомогою удосконалення виробництва, але, як відомо, людина не все своє життя перебуває на виробництві, вона народжує, хворіє, старіє тощо. Саме ці обставини ведуть до втрати здатності здобувати засоби до існування, а звідси витікає необхідність держави в цей період підтримувати своїх громадян надаючи їм соціальну допомогу і послуги, пільгуючи сплату комунальних платежів та інших напрямів їх життєдіяльності.

Розвиток міжнародних спільнот з різним рівнем соціально-економічного забезпечення дозволив виробити механізми забезпечення соціальних ризиків за яких були розроблені соціальні стандарти і встановлено певні соціальні гарантії та їх забезпечення з законодавчим закріпленням в конкретних нормативно-правових актах. Головним орієнтиром в розробленні цих стандартів стали соціальні ризики з детальним обґрунтуванням тих показників, яким вони мали відповідати. Наприклад, поняття «старість», до визначення стандартів, мала досить розмитий описовий характер, без конкретизації віку, страхового стажу (мінімального, максимального), що давав право на пенсійне забезпечення (трудова пенсія чи соціальну допомогу). Не залишилось поза увагою соціальних стандартів і поняття «безробіття», було визначено показники за якими громадянин, що не мав роботи, набував статусу безробітного з подальшими: призначенням соціальної допомоги по безробіттю та правом забезпечення навчання, перекваліфікації та працевлаштування.

Статистика виробничого травматизму констатує про високий рівень трудового каліцтва, і саме завдячуючи соціальним стандартам визначено однозначне трактування трудового каліцтва та випадки і умови його визнання

з подальшим забезпеченням соціального захисту та виплатою пенсії, надання соціальних допомог і послуг.

Говорячи про соціальні ризики, слід зазначити, що розрізняють *традиційні та нетрадиційні* соціальні ризики.

В перелік традиційних ризиків ввійшло дев'ять обставин. Вони визначені за нормами Конвенції МОП № 102 та Європейського кодексу соціального забезпечення. До цього переліку внесено:

- безробіття;
- трудове каліцтво;
- професійна хвороба;
- хвороба;
- старість;
- втрата годувальника;
- утримання дітей;
- вагітність та пологи;
- інвалідність.

Вище зазначені соціальні ризики мають найпоширеніший та типовий характер щодо їх визначення і найбільший коефіцієнт вірогідності відбутися в життєдіяльності будь-якої людини, тому стали основою для визначення соціальних допомог у фінансуванні яких беруть участь юридичні та фізичні особи через систему соціального страхування. В Україні до системи обов'язкового соціального страхування залучене працююче населення.

В світі існують різні системи соціального страхування, так наприклад, в США діє загальна система пенсійного страхування, яка поширюється на працюючих за наймом, тих хто працює за цивільними договорами, спеціальна федеральна пенсійна програма для працівників правоохоронних органів ФБР і ЦРУ, військовослужбовців, пожежників, службовців муніципальних корпорацій, державних службовців.

Найближча сусідка України – Польща – за допомогою пенсійної реформи запровадила суцільне пенсійне страхування, що поширилось на депутатів і сенаторів; осіб, що виконують роботу за цивільно-правовим договором; членів кооперативів; священнослужителів; військовослужбовців строкової служби та професійних військовослужбовців; співробітників державної безпеки; поліцейських; співробітників тюремного відомства; засуджених осіб, що під час позбавлення волі залучаються до оплачуваних робіт; безробітних під час отримання допомоги по безробіттю.

Чехія запровадила обов'язкове пенсійне страхування, яке поширюється на всіх, включаючи президента держави, службовців, робітників та засуджених.

Українське законодавство передбачило право застрахованих громадян на матеріальне забезпечення за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням (ст. 26 Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування) при настанні таких страхових випадків:

- досягнення пенсійного випадку;
- безробіття;

- тимчасова непрацездатність;
- вагітність та пологи;
- догляд за малолітньою дитиною;
- хвороба;
- інвалідність;
- смерть годувальника.

З включенням людини в науково-технічний прогрес, її життєдіяльність з кожним роком ускладнюється і приносить нові ризики, які не включені у вище перерахований перелік, і тому їх відносять до *нетрадиційних* соціальних ризиків. Щоб підтримати громадян, які опинились в складних життєвих обставинах, що порушили нормальну їх життєдіяльність, державою гарантується право на соціальну допомогу та послуги тим, хто не охоплений загальнодержавним соціальним страхуванням.

Обставина, що визначає осіб неохоплених соціальним страхуванням, які можуть розраховувати на отримання підтримки від держави:

- народження, виховання та утримання дітей;
- догляд за малолітніми та хворими дітьми;
- утримання, виховання та освіта дітей;
- бідність;
- тощо.

Сучасна сім'я, та все що з нею пов'язано, віднесена до пріоритетної соціальної політики не тільки України, а й європейських державах та США. Саме європейська практика ввела соціальну підтримку сім'ям не за рахунок соціального страхування, а за рахунок податків. Німеччина, щоб підтримати сім'ї, запровадила для батьків: податкові пільги при стягненні прибуткового податку; пільги на майно; допомоги на будівництво житла; допомоги на виховання, освіти; податкові пільги на дітей, які навчаються; пільги при пенсійному страхуванні; пільги при забезпеченні житлом; пільги на вклади в Ощадбанках тощо.

Лише в кінці ХХ століття було звернуто увагу на цінність професійної праці і неоплачуваної сімейної праці, яка переважно лягає на плечі жінок, що зайняті народженням та вихованням дітей. Але до сьогодні в жодному законодавстві Європейських країн, США і, в тому числі, України не враховано цей аспект життєдіяльності жінки, який би ставив її в рівне положення з чоловіком. Зокрема не передбачено застосування більшого коефіцієнту для обчислення стажу тим жінкам, які не працювали через народження та виховання дітей.

Майже у всіх звітних документах, які готувались міжнародними та вітчизняними науковцями і соціологами, звертається увага на разючий розрив в соціально-економічному забезпеченні сімей без дітей, з 1-2 дітьми та багатодітними сім'ями. Розрив соціально-економічного забезпечення багатодітних сімей в кілька разів нижчий від інших сімей, вони проживають на межі бідності, і це стурбувало європейську спільноту у зв'язку з тотальним старінням населення, що призвело до кардинальної зміни соціальної політики по відношенню до сімей з дітьми.

Двадцять століття позитивно позначено захистом прав та свобод людей, і це стосувалось не окремо взятої якоїсь європейської держави чи США, міжнародні документи, які приймалися в цей період стосувались прав та свобод людей взагалі, як найвищої цінності будь-якої держави.

Якщо перенести вище зазначенні аспекти на ризики, то захист від нетрадиційного соціального ризику, такого як бідність, в ХХ столітті носив не декларативний характер, а ґрунтувався на таких міжнародних правових актах: Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права. Особливу роль в процесі соціального захисту від бідності зіграла Європейська соціальна хартія, стаття 13 якої констатує: «Кожна малозабезпечена людина має право на соціальну та медичну допомогу», а ст. 30: «Кожна людина має право на захист від убогості та соціального відчуження».

Визнання суспільствами держав з різним економічним розвитком бідності як нетрадиційного соціального ризику засвідчило про демократизм та гуманізацію відносин між людьми, а також солідарність з тими хто на певному етапі свого життя перебуває в складних життєвих обставинах. Соціальна допомога гарантувалася всім громадянам та не залежала від того чи були вони застраховані і сплачували внески чи ні до фондів соціального страхування.

Законодавство України, базуючись на міжнародних правових актах, також передбачило захист громадян у разі настання нетрадиційних соціальних ризиків. У зв'язку з цим Закон «Про соціальні послуги» (2003) визначає складні життєві обставини (що порушують нормальну життєдіяльність особи, наслідки яких вона не може подолати самостійно) при настанні яких держава гарантує підтримку у вигляді державної соціальної допомоги. Закон визначає обставини при яких громадянин може розраховувати на соціальну допомогу: інвалідність, часткова втрата рухової активності у зв'язку з старістю або станом здоров'я, відсутність житла або роботи, самотність, сирітство, безпритульність, малозабезпеченість та ін.

Види соціальних ризиків та їх характеристика.

Аналізуючи соціальні ризики, які сьогодні розглядаються вітчизняними та зарубіжними науковцями, можна їх розділити за видами, беручи до уваги причини виникнення та типові ознаки, які ми спробували згрупувати в табл. 3.

Таблиця 3. Види соціальних ризиків та їх ознаки

Види соціальних ризиків	Типові ознаки соціальних ризиків
<i>Професійні ризики</i>	<ul style="list-style-type: none"> - глобалізація та технологізація виробництва; - перепрофілювання виробництва; - запровадження високотехнологічних процесів та відсутність відповідної освіти; - важкі умови праці; - професійні захворювання; - трудове каліцтво;

	<ul style="list-style-type: none"> - безробіття; - тощо.
<i>Державно-політичні ризики</i>	<ul style="list-style-type: none"> - зміна державного та політичного курсу держави, - невдала соціальна політика, щодо вирівнювання межі між багатими та бідними, - перекося в оподаткуванні та пільгуванні; - прорахунки в забезпеченні мінімальних стандартів без врахування об'єктивної вартості продуктів та речей споживчого кошику; - недоступність освіти, медичного і соціального обслуговування; - політичні та економічні переслідування і репресії; - невизнання громадян, що постраждали внаслідок екологічних і техногенних катастроф та виконання громадянського обов'язку; - військові конфлікти в державі або участь в них ззовні; - тощо.
<i>Загально-соціальні ризики</i>	<ul style="list-style-type: none"> - народження; - материнство; - смерть; - старість; - вдівство; - самотність; - сирітство; - безпритульність; - хвороба; - немічність; - бідність; - міграція; - тощо.
<i>Екологічні ризики</i>	<ul style="list-style-type: none"> - пожари; - паводки; - неврожаї; - нашествия гризунів та інших шкідників; - забруднення водних, земельних та лісових ресурсів; - тощо.
<i>Техногенні ризики</i>	<ul style="list-style-type: none"> - атомні станції; - хімічні та металургійні виробництва; водосховища; - добування корисних копалин; - збереження та утилізація небезпечних відходів виробництва; - тощо.

Професійні ризики – це ризики, які спричинені глобалізацією та технологізацією виробничих процесів, роботизацією людської праці,

перепрофілюванням виробництва в зв'язку зі зменшенням природних ресурсів або їх повної відсутністю, застарілістю устаткування та економічною недержучістю переустаткування; запровадження високотехнологічних процесів і відсутність відповідної освіти у працюючих; важкі умови праці; професійні захворювання та трудові каліцтва; безробіття тощо.

Особливо яскраво проявили себе професійні ризики в період «економічного застою» у 1990–2000 роки, коли масово закривались заводи та фабрики і люди тисячами звільнялись, причому на початку цього періоду соціального державного страхування на випадок безробіття ще не було запроваджено і системи центрів зайнятості не створено. Кожен з українців виживав в цей період як міг, міграція за кордон та найближче зарубіжжя, створення власного бізнесу, або опускання на «соціальне дно» – алкоголізм, наркоманія, проституція, безпритульність тощо. Саме цей період в історії громадян України дехто з соціологів та демографів називає «період втрачених поколінь», коли батьки були на соціальному дні або на заробітках, а діти і люди похилого віку були кинуті напризволяще і звідси ми маємо колосальну цифру – більше 100 тисяч дитячого сирітства та безпритульності, фундамент якому заклали 90-ті роки ХХ століття.

Державно-політичні ризики – це соціальні ризики, що спричинені зміною державного та політичного курсу держави, зокрема невдала соціальна політика щодо вирівнювання межі між багатими та бідними, перекося в оподаткуванні, прорахунки в забезпеченні мінімальних стандартів без врахування об'єктивної вартості продуктів та речей споживчого кошику; недоступність освіти та медичного і соціального обслуговування; політичні та економічні переслідування і репресії; невизнання громадян, що постраждали внаслідок екологічних та техногенних катастроф, внаслідок виконання громадянського обов'язку; військові конфлікти в державі або участь в них ззовні тощо.

Сьогодні можна зосередити увагу на державно-політичних ризиках які визнані державою та забезпечені нормативно-законодавчою базою до яких можна віднести статуси людей, що фігурують в цих правових актах: «жертва політичних репресій», «діти війни», «воїни-інтернаціоналісти», «жертви аварії на ЧАЕС», «жертви війни», «учасники бойових дій», «тимчасово переміщені особи» та ін. Саме такі статуси дозволяють цим громадянам розраховувати на соціальне забезпечення від держави.

Загально-соціальні ризики – це ризики, що можуть спіткати будь-яку людину на її життєвому шляху і мають соціальну, фізіологічну, біологічну природу походження, до них відносять: народження, материнство, смерть, старість, вдівство, самотність, сирітство, безпритульність, хвороба, немічність, бідність тощо.

Вище перераховані загально-соціальні ризики є типовими в розвитку будь-якого суспільства, але реагування на ці ризики різні, і, в першу чергу, це залежить від свідомості суспільства в якому вони мають місце та соціальної політики, яка домінує в державі. Ці ризики констатовані ще в далекі часи розвитку цивілізацій і з плином часу вони мігрують разом з спільнотами через

часи та простори.

Екологічні ризики – це ризики спричинені двома шляхами – природою, на яку людина немає впливу, чи необдуманною діяльністю або поведінкою людини та наданням непоправної шкоди довкіллю і людям. До них відносять: забруднення водних, земельних та лісових ресурсів; пожеги, паводки, неврожаї, нашествия гризунів та шкідників тощо. За часів Радянського Союзу існувала теорія повернення русел річок в іншу сторону природного витoku, проєкт називався «Возврат рек вспять». Це прекрасно, що науковці відмовились від своєї боротьби з природою, адже навіть важко уявити які наслідки могли б бути від реалізації цього проєкту. Ще один проєкт отриманий Україною від СРСР – це тотальна «меліорація» та осушування боліт, особливо на Західній Україні, що призвело до обміління рік та озер. Це те, що ми побачили очима, а яку флору і фауну втрачено, що сформована була десятками тисяч літ на цій території, з'ясовують науковці ще до сьогодні. Внаслідок таких «новацій» необхідно прокладати додаткові водяні артерії для забезпечення деяких населених пунктів водою, що втратили її через осушування територій та насаджувати лісосмуги, як захист від вітрів-суховіїв. За часів незалежної України бездумне господарювання на Закарпатті з вирубуванням дерев на схилах гір, що були природним буфером і захистом від води та селевих потоків, що йдуть в період дощів на населені пункти, що розміщуються в долинах, і, як наслідок, щорічне затоплення цих територій та зсув земляних шарів і витіснення людей з своїх будинків та окультурених територій. Для захисту цих територій від екологічних катастроф держава змушена тратити сотні мільйонів гривень для будівництва дамб, мостів, відбудови втраченого житла та компенсації нажитого майна людям, що проживають чи проживали в місцях екологічних катастроф. Ці екологічні ризики створені руками людей, а є такі, які не залежать від людини: паводки, пожеги, морози, неврожаї, що спричинені відсутністю дощу, або, навпаки, його великою кількістю, нашествия на урожай шкідників тощо.

На нашу думку, слід також відзначити, що екологічні ризики є внутрішні та зовнішні. Наприклад, велика вода Дунаю несе загрозу паводку і населеним пунктам через які протікають річки, що мають витoki з цієї ріки і розташовані від неї на віддалі десятків, сотні кілометрів. Всі зазначені вище фактори несуть у собі небезпеку благополуччю людини і пряму загрозу її життю.

Техногенні ризики – це ризики, які можуть бути спричинені діяльністю виробництв розміщених на території проживання людей. Самим яскравим прикладом цього була діяльність Чорнобильської атомної електростанції, яка в кілька хвилин велику квітучу територію перетворила на «пустелю» не придатну для проживання людей. А в Україні близько десятка таких станцій і вони несуть у собі техногенні ризики. На підтвердження цього є аварія в Японії (2011 р.) на атомній станції в м. Фокусіма. Техногенна катастрофа на ЧАЕС принесла державі колосальні соціальні збитки через виплати на забезпечення втраченого житла, майна, здоров'я та життя. Якщо говорити про техногенні ризики, то слід зазначити, що ці ризики можуть нести в собі не тільки атомні станції, а й металургійна та хімічна промисловість, добування природних

ресурсів, наприклад вугілля, коли після закінчення видобутку територія втрачає свій моноліт, а штольні заливаються водою, або залишаються просто без всякої консервації і якщо територія сейсмічна, то наслідки землетрусу навіть важко собі уявити. Проживання біля водосховищ носить також техногенні ризики, оскільки не завжди можна передбачити як поведе себе гребля та шлюзи в період паводків тощо.

Техногенні ризики можуть носити внутрішні та зовнішні ознаки. Вище згадана аварія на ЧАЕС стала загрозою не тільки Україні через те, що хмара атомного пилу досягла Європейських держав, які змушені були реагувати та створювати захисні соціально-економічні механізми для своїх громадян. Теж саме стосується аварії на атомній станції в Японії, через яку радіоактивний пар був рознесений вітром на тисячі кілометрів навколишніх територій сусідніх держав.

Науково-технічний прогрес зробив практично всі території проживання людей в Україні зонами техногенних ризиків і при негативному розвитку подій технічного чи природного характеру держава повинна буде реагувати, щоб захистити постраждалих від цих ризиків.

Розглядаючи професійні, державно-політичні, загально-соціальні, екологічні та техногенні ризики слід зазначити, що вони ставлять розмірене життя людей на межу виживання, а сила їх негативу, як правило, унеможлиблює протистояння їм та несе пряму загрозу життю людини з невідворотними матеріальними, моральними та фізичними втратами. Саме ці фактори зумовлюють Україну розробляти нормативно-правову базу з адекватного реагування на ці ризики та створювати систему соціального забезпечення з врахуванням їх внутрішніх та зовнішніх ознак.

Питання для самоконтролю

1. Соціальні ризики та їх класифікація.
2. Сутність соціальних ризиків визначених міжнародними актами.
3. Сучасні механізми забезпечення соціальних ризиків.
4. Ознаки традиційних та нетрадиційних соціальних ризиків.
5. Сутність традиційних соціальних ризиків
6. Характеристика нетрадиційних соціальних ризиків.
7. Державні гарантії громадянам неохоплених соціальним страхуванням.
8. Професійні ризики та їх сутність.
9. Державно-політичні ризики та їх характеристика.
10. Сутність загально-соціальних ризиків.
11. Екологічні ризики та їх наслідки.
12. Техногенні ризики та їх характеристика.

Тема 6. Основні поняття та категорії соціального забезпечення

План.

1. Понятійний апарат соціального забезпечення. Поняття та категорії соціального забезпечення.

2. Перша група понять соціального забезпечення: соціальне забезпечення, соціальна допомога, соціальні послуги, соціальне інспектування, соціальний інспектор, соціальне страхування, пенсійне забезпечення, соціальна допомога безробітним, дітям-сиротам та дітям без батьківського піклування, адресна допомога, принципи соціального забезпечення та ін.

3. Друга група понять соціального забезпечення: адаптація, бездомність, державна політика зайнятості населення, державне регулювання зайнятості населення, державна сімейна політика, соціальна політика, соціальне житло, соціальна профілактика, усиновлення, встановлення опіки та піклування, передача до прийомної сім'ї тощо.

4. Третя група понять соціального забезпечення: громадські права і свободи, гуманність, державне управління, конфлікт, право соціального забезпечення, проблемна ситуація, важка життєва ситуація, система відкрита, система закрита.

Становлення галузі знань 23 «Соціальна робота» спеціальності 232 «Соціальне забезпечення» та практичної діяльності передбачає акцент на існуючих і розроблення її основних понять та категорій.

Одним з найважливіших компонентів системи логічного впорядкування знань напряму підготовки «соціальне забезпечення» є понятійний апарат.

Понятійний апарат соціального забезпечення – це сукупність понять, категорій і термінів, які дозволяють в узагальненій формі відображати явища, що вивчаються, а також зв'язки між ними шляхом фіксації історичних, соціально-економічних ознак та закономірностей.

Наука в цьому напрямі досліджує соціально-економічні явища, які супроводжують її та узагальнюючи і інтерпретуючи предметну галузь соціального забезпечення визначає поняття, які пояснюють особливості певних соціально-економічних явищ, що дозволяють їх трактувати. Основна *логічна функція* понять соціального забезпечення – виділення загального, що досягається шляхом виокремлення особливостей предметів даного класу шляхом фіксації їх специфічних та загальних якостей і ознак. Ознаки, які об'єднує в собі певне поняття і становлять його зміст.

Поняття в соціальному забезпеченні – це відображення в узагальненій формі подій дійсності, явищ, зав'язків між ними шляхом фіксації їх загальних і специфічних якостей та ознак.

Якщо поняття визнається більшістю науковців і стає найбільш вживаним та сталим його називають терміном

Термін (лат. «terminus» – кордон, межа) – слово виражає певне поняття суспільного життя, науки, техніки, тощо. Сукупність термінів являють собою

термінологію певної галузі знань чи напряму діяльності, в нашому випадку напряму підготовки «Соціальне забезпечення».

Соціальне забезпечення як вид навчальної та професійної діяльності на відміну від соціальної роботи тільки розпочинає формування понятійно-термінологічного апарату. Частина понятійного апарату соціальної роботи притаманна і соціальному забезпеченню, але існує ряд понять зі специфічними відмінностями, що використовуються тільки в ньому. Сьогодні спостерігається велика неузгодженість визначення ключових понять в соціальному забезпеченні через розбіжності трактувань основних визначень навіть в нормативно-законодавчих актах, що ускладнює навчально-професійну та наукову роботу в цьому напрямі.

На сучасному етапі розвитку такого напряму професійної підготовки як «Соціальне забезпечення» тільки з великим припущенням можна говорити про його науковий напрям, але в період становлення соціальної роботи та відсутності ділення її на соціальну роботу та соціальне забезпечення, можна констатувати, що завдячуючи саме соціальній роботі та провідним науковцям цього напряму професійної підготовки таким як: І. Зверева, О. Безпалько, А. Капська, І. Мигович, О. Савчук, О. Савчук, Т. Семигіна, А. Рижанова, С. Харченко та ін. можна говорити про частково сформований понятійно-термінологічний апарат соціального забезпечення.

Період коли термін стає загальноновизнаним його називають категорією. *Категорія* (з грецької *katēgoría* – висловлювання; ознака) – найважливіші, ключові поняття галузі знань, що становлять основу її понятійного апарату.

Шлях визначення «явища – поняття – категорії» для всіх галузей знань є дуже складним та довготривалим і складається він з дискусій, досліджень, протиріч, щоб зупинитись на тих які є дійсно визначальними в науці.

Поняття та категорії напряму підготовки «Соціальне забезпечення» складають три групи:

- поняття, які відображають змістовий аспект соціального забезпечення;
- поняття, які відображають технологічний аспект соціального забезпечення;
- поняття, які характеризують якісний стан соціального забезпечення.

Говорячи про категорії напряму підготовки «Соціальне забезпечення», слід зазначити, що визначати їх досить складно, тому що вони по різному інтерпретуються з окремими галузями знань, їх аспекти взаємопереплетені один з одним, соціальні явища та процеси різноманітні, мінливі та не завжди однозначні.

З метою впорядкування понять та категорій соціального забезпечення пропонуємо розділити їх на три групи:

- перша група – *специфічні* – поняття та категорії, що використовуються безпосередньо соціальним забезпеченням і виражають його сутність, до яких відносяться закономірності, зміст, цілі, функції та принципи, і відображають конкретні способи прояву його сутності та характеризують

якісний стан (структура, форми, методи та інструментарій);

– друга група – *загальні* – поняття і категорії, що використовуються в інших галузях знань та теоретико-методологічній базі соціального забезпечення;

– третя група – *запозичені* – поняття та категорії не специфічні для соціального забезпечення, тому що визначені ними явища та процеси вивчаються іншими галузями знань та науки.

До першої групи понять відносимо: соціальне забезпечення, соціальна допомога, соціальні послуги, соціальне інспектування, соціальний інспектор, соціальне страхування, пенсійне забезпечення, соціальна допомога безробітним, дітям-сиротам та дітям без батьківського піклування, адресна допомога, принципи соціального забезпечення та ін.

Адресна соціальна допомога – разові або періодичні грошові виплати чи забезпечення майном, які здійснюються на підставі відповідних рішень органів влади чи громадських, благодійних організацій. Адресна соціальна допомога проводиться за рахунок бюджетних коштів, позабюджетних коштів фондів місцевих органів влади, благодійних фондів тощо.

Державна соціальна допомога – надання матеріальної підтримки особам, які перебувають у скрутному матеріальному становищі. Соціальна допомога фінансується з державного та місцевих бюджетів.

Державна соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям – щомісячна допомога, яка надається малозабезпеченим сім'ям у грошовій формі в розмірі, що залежить від величини середньомісячного сукупного доходу сім'ї.

Соціальна допомога – сукупність заходів, які гарантують особі в складних життєвих обставинах, надання за рахунок державних коштів адресної диференційованої допомоги у вигляді готівкової чи безготівкової грошової допомоги, допомоги в натуральній формі та у вигляді пільг, субсидій, консультацій тощо.

Соціальні послуги – це комплекс правових, економічних, психологічних, освітніх, медичних, реабілітаційних та інших заходів, спрямованих на окремі соціальні групи чи індивідів, які перебувають у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги, з метою поліпшення або відтворення їх життєдіяльності, соціальної адаптації та повернення до повноцінного життя.

Самодопомога – здатність людини розв'язувати проблеми, використовуючи власні ресурси.

Гуманітарна допомога – цільова адресна безоплатна допомога в грошовій або натуральній формі, у вигляді безповоротної фінансової допомоги або добровільних пожертвувань, або допомога у вигляді виконання робіт, надання послуг, що надається іноземними та вітчизняними донорами із гуманних мотивів отримувачам гуманітарної допомоги в Україні або за кордоном, які потребують її у зв'язку з соціальною незахищеністю, матеріальною незабезпеченістю, важким фінансовим становищем, виникненням надзвичайного стану, зокрема внаслідок стихійного лиха, аварій, епідемій і епізоотій, екологічних, техногенних та інших катастроф, які створюють загрозу для життя і здоров'я населення, або тяжкою хворобою

конкретних фізичних осіб. Гуманітарна допомога є різновидом благодійництва і має спрямовуватися відповідно до обставин, об'єктивних потреб, згоди її отримувачів та за умови дотримання вимог Закону України «Про благодійництво та благодійні організації»;

Отримувачі гуманітарної допомоги – юридичні особи, які зареєстровані в установленому Кабінетом Міністрів України порядку в Єдиному реєстрі отримувачів гуманітарної допомоги, до яких належать: підприємства громадських організацій інвалідів, ветеранів війни та праці, а також підприємства, установи та організації, що утримуються за рахунок бюджетів, та уповноважені ними державні установи; благодійні організації, створені у порядку, визначеному Законом України «Про благодійництво та благодійні організації»; громадські організації осіб з інвалідністю, ветеранів війни та праці, Товариство Червоного Хреста України та його обласні організації, творчі спілки, а також громадські організації, створені для здійснення передбаченої їх статутними документами екологічної, оздоровчої, аматорської, спортивної, культурної, освітньої та наукової діяльності; релігійні організації, зареєстровані у порядку, передбаченому Законом України «Про свободу совісті та релігійні організації»; реабілітаційні установи для людей з інвалідністю, зокрема для дітей з інвалідністю, які мають відповідну ліцензію на здійснення реабілітаційних послуг, незалежно від відомчого підпорядкування, типу і форм власності;

Набувачі гуманітарної допомоги – фізичні та юридичні особи, які її потребують і яким вона безпосередньо надається.

Бенефіціар – набувач благодійної допомоги (фізична особа, неприбуткова організація або територіальна громада), що одержує допомогу від одного чи кількох благодійників для досягнення певних цілей. Бенефіціарами благодійних організацій можуть бути також будь-які юридичні особи, що одержують допомогу для досягнення цілей, визначених Законом України «Про благодійну діяльність та благодійні організації».

Благодійна діяльність – добровільна особиста та/або майнова допомога для досягнення поставлених суспільно корисних цілей, що не передбачає одержання благодійником прибутку, а також сплати будь-якої винагороди або компенсації благодійнику від імені або за дорученням бенефіціара.

Благодійна організація – юридична особа приватного права, установчі документи якої визначають благодійну діяльність в одній чи кількох сферах, як основну мету її діяльності.

Благодійна програма – комплекс благодійних заходів у сферах визначених згідно чинного законодавства.

Благодійник – дієздатна фізична особа або юридична особа приватного права (у тому числі благодійна організація), яка добровільно здійснює один чи декілька видів благодійної діяльності.

Благодійництво – це добровільна безкорислива пожертва фізичних та юридичних осіб у поданні набувачам матеріальної, фінансової, організаційної та іншої благодійної допомоги.

Меценатство – добровільна безкорислива діяльність фізичних осіб у

матеріальній, фінансовій та іншій підтримці набувачів благодійної допомоги. Назва походить від прізвища римлянина Мецената (Мекенат), який був покровителем мистецтв за імператора Августа.

Благодійним товариством визнається благодійна організація, яка створена не менше ніж двома засновниками та діє на підставі статуту.

Благодійною установою визнається благодійна організація, установчий акт якої визначає активи, які один або кілька засновників передають для досягнення цілей благодійної діяльності за рахунок таких активів та/або доходів від таких активів. Установчий акт благодійної установи може міститися в заповіті. Засновник або засновники благодійної установи не беруть участі в управлінні благодійною установою. Благодійна установа діє на підставі установчого акта.

Благодійним фондом визнається благодійна організація, яка діє на підставі статуту, має учасників та управляється учасниками, які не зобов'язані передавати цій організації будь-які активи для досягнення цілей благодійної діяльності. Благодійний фонд може бути створено одним чи кількома засновниками. Активи благодійного фонду можуть формуватися учасниками та/або іншими благодійниками.

Благодійною пожертвою визнається безоплатна передача благодійником коштів, іншого майна, майнових прав у власність бенефіціарів для досягнення певних, наперед обумовлених цілей благодійної діяльності, відповідно до чинного законодавства. Договір про благодійну жертву валютних цінностей не підлягає обов'язковому нотаріальному посвідченню.

Благодійним грантом визнається цільова допомога у формі валютних цінностей, яка має бути використана бенефіціаром протягом строку, визначеного благодійником.

Публічним збором благодійних пожертв визнається добровільний збір цільової допомоги у формі коштів або майна серед невизначеного кола осіб, зокрема з використанням засобів електронного зв'язку або телекомунікації, для досягнення цілей, визначених чинним законодавством.

Принципи соціального забезпечення – принципи встановлення критеріїв відбору осіб, які потребують соціальної допомоги. Такими принципами є: 1) універсальність; 2) вибірковість. У літературі існують різні підходи до визначення вибіркової та універсальності. Одні автори вважають, що універсальна допомога – допомога, яку може отримати кожен громадянин (напр. невідкладна медична допомога). Вибіркова допомога у такому сенсі надається цільовим групам відповідно до їх потреб (дітям-сиротам чи особам з функціональними обмеженнями). Цей тип відбору називають також індикаторною адресністю – визначенням цільової групи. Напр. в Україні переважна більшість малозабезпечених – сім'ї з дітьми. Призначення допомоги всім сім'ям з дітьми індикаторна адресність. Інші автори схиляються до того, що вибірковість передбачає відбір лише відповідно до ресурсів і засобів існування особи. У цьому випадку ще вживають термін «адресність» – відбір на індивідуальному рівні (в Україні – житлові субсидії, допомога малозабезпеченим сім'ям). За такого підходу допомога у зв'язку з

інвалідністю з дитинства є універсальною, а грошова допомога малозабезпеченій особі, яка проживає з особою з інвалідністю I чи II групи внаслідок психічного розладу, який за висновком лікарської комісії медичного закладу потребує постійного стороннього догляду, на догляд за ним – адресною. Отже, державну соціальну допомогу, що надається в Україні, відповідно до критеріїв відбору отримувачів поділяють на соціальну – надається з врахування потреб, але без врахування доходу чи майнового стану і адресну – надається з врахуванням доходу та майнового стану.

Пільга – надання будь яких переваг, або часткове звільнення від виконання встановлених загальних правил, обов'язків і т. д.

Пільги соціальні – надання переваг повного чи часткового звільнення від виконання будь-яких встановлених правил, норм поведінки (податкові пільги; звільнення від виконання частини функціональних обов'язків, несумісних з фізичними або психічними особливостями громадян; звільнення або відтермінування призиву в армію), оплати отриманих послуг або при придбанні будь-яких товарів (пільги в оплаті проїзду на транспорті, оплаті житла, комунальних послуг та палива, технічних засобів тощо), а також надання додаткових прав та послуг у випадку необхідності (позачергових путівок санаторно-курортного лікування, протезування та інших видів медично-соціальної допомоги, на придбання технічних засобів для осіб з інвалід, безкоштовне надання житла або кредиту на житлове будівництво, безкоштовне встановлення телефону та ін.). Пільги соціальні надаються певним категоріям населення, що потребують соціальної підтримки (особи з інвалідністю, багатодітні сім'ї, малозабезпечені та неповні сім'ї) з метою компенсації витрат на придбання товарів та отримання послуг або стимулювання життєдіяльності певних соціальних груп.

Соціальна підтримка – система мір з надання допомоги певним категоріям населення, які тимчасово опинились в важкому економічному становищі, частково або повністю безробітні, молодь що навчається та ін., шляхом надання їм необхідної інформації, фінансових засобів (кредитів на навчання, будівництво), правового захисту та введення інших пільг.

Соціальне обслуговування – це система соціальних заходів, яка передбачає сприяння, підтримку, допомогу і послуги, що надають соціальні служби окремим особам чи групам осіб для подолання або пом'якшення життєвих труднощів, підтримки їх соціального статусу та повноцінної життєдіяльності.

Компоненти соціального обслуговування: а) конкретні складні життєві обставини; б) установи, організації та служби з соціального обслуговування; в) види соціальних послуг; г) коло осіб визначене нормативно-правовими актами, яким надаються соціальні послуги; д) джерела фінансування та форми оплати соціальних послуг.

Складні життєві обставини – обставини, що об'єктивно порушують нормальну життєдіяльність особи, які вона самотійно подолати не в змозі.

Соціальні ризики – це події в житті людини або суспільства за яких

виникає небезпека втрати матеріальних засобів для задоволення першочергових потреб зі збереження або відновлення повноцінного життя людини, групи осіб або суспільства.

Соціальне забезпечення – державна система допомоги громадянам, які через соціально значимі причини не мають самостійних засобів існування у вигляді винагороди за працю або отримують їх в обсязі, недостатньому для задоволення життєвих потреб. Категорії громадян необхідно охопити соціальним забезпеченням визначається чинним законодавством.

Державні соціальні стандарти – встановлені законами, іншими нормативно-правовими актами соціальні норми і нормативи або їх комплекс, на базі яких визначаються рівні основних державних соціальних гарантій.

Державні соціальні гарантії – мінімальні розміри оплати праці, доходів громадян, пенсійного забезпечення, соціальної допомоги, розміри інших видів соціальних виплат, встановлені законами та іншими нормативно-правовими актами, які забезпечують рівень життя не нижчий від прожиткового мінімуму.

Прожитковий мінімум – вартісна величина достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості.

Соціальні норми і нормативи – показники необхідного споживання продуктів харчування, непродовольчих товарів і послуг та забезпечення освітніми, медичними, житлово-комунальними, соціально-культурними послугами.

Нормативи витрат (фінансування) – показники поточних і капітальних витрат з бюджетів усіх рівнів на забезпечення задоволення потреб на рівні, не нижчому від державних соціальних стандартів і нормативів. За характером задоволення соціальних потреб соціальні нормативи поділяються на: *нормативи споживання* – розміри споживання в натуральному виразі за певний проміжок часу (за рік, за місяць, за день) продуктів харчування, непродовольчих товарів поточного споживання та деяких видів послуг; *нормативи забезпечення* – визначена кількість наявних в особистому споживанні предметів довгострокового користування, а також забезпечення певної території мережею закладів охорони здоров'я, освіти, підприємств, установ, організацій соціально-культурного, побутового, транспортного обслуговування та житлово-комунальних послуг; *нормативи доходу* – розмір особистого доходу громадянина або сім'ї, який гарантує їм достатній рівень задоволення потреб, що обраховується на основі визначення вартісної величини набору нормативів споживання та забезпечення. За рівнем задоволення соціальних потреб соціальні нормативи поділяються на: *нормативи раціонального споживання* – рівень, що гарантує оптимальне задоволення потреб; *нормативи мінімального споживання* – соціально прийнятний рівень споживання продуктів харчування, непродовольчих товарів та послуг виходячи з соціальних або фізіологічних потреб; *статистичні нормативи* – нормативи, що визначаються на основі показників

фактичного споживання або забезпеченості для всього населення чи його окремих соціально-демографічних груп.

Інвалідність – соціальна недостатність внаслідок обмеження життєдіяльності людини, яка викликана порушенням здоров'я зі стійким розладом функцій організму, що призводить до необхідності соціального захисту і допомоги. Показники стану здоров'я: *I Група інвалідності* – нездатність до самообслуговування, нездатність самотійно пересуватися та повна залежність від інших осіб, нездатність до навчання, нездатність до трудової діяльності, нездатність до орієнтації (дезорієнтація), нездатність до спілкування, нездатність контролювати свою поведінку; *II Група інвалідності* – здатність до самообслуговування з використанням допоміжних засобів та за допомогою інших осіб, здатність самотійно пересуватися з використанням допоміжних засобів та (чи) за допомогою інших осіб, здатність до навчання тільки у спеціальних навчальних закладах або за спеціальними програмами в домашніх умовах, здатність до виконання трудової діяльності у спеціально створених умовах з використанням допоміжних засобів та (чи) спеціально обладнаного робочого місця, за допомогою інших осіб, здатність до орієнтації, що потребує допомоги інших осіб, здатність до спілкування з використанням допоміжних засобів та (чи) за допомогою інших осіб, здатність частково чи повністю контролювати свою поведінку тільки за допомогою сторонніх осіб; *III Група інвалідності* – здатність до самообслуговування з використанням допоміжних засобів, здатність самотійно пересуватися з тривалішою витратою часу, пересування з зупинками і скорочення відстані, здатність до навчання в навчальних закладах загального типу при дотриманні спеціального режиму навчального процесу та (чи) з використанням допоміжних засобів, за допомогою інших осіб (крім персоналу, який навчає), здатність до виконання трудової діяльності за іншою спеціальністю при відсутності зниження кваліфікації чи зменшенні обсягу виробничої діяльності та неможливості виконання роботи за своєю попередньою професією, здатність до орієнтації за умови використання допоміжних засобів, здатність до спілкування, що характеризується зниженням швидкості, зменшенням обсягу засвоєння, отримання та передання інформації, часткове зниження здатності самотійно контролювати свою поведінку.

Статус соціальний – 1) співвідносна позиція індивіда або групи, що визначається соціальними (економічне становище, професія, кваліфікація, освіта тощо), природними (стать, вік і т.п.) ознаками, а також престижем і місцем у структурі влади; 2) сукупність прав і обов'язків індивіда або соціальної групи, пов'язаних з виконанням певної соціальної ролі; 3) ідентифікація особи в умовах суспільних відносин.

Внутрішньо переміщена особа – громадянин (ка) України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних

ситуацій природного чи техногенного характеру.

Соціальний захист – система принципів, методів, законодавчо встановлених державою соціальних гарантій, заходів і закладів, які забезпечують оптимальні умови життя, задоволення потреб населення. Соціальний захист створює гарантії допомоги на випадок настання соціальних ризиків, яких може зазнати будь-який громадянин впродовж життя: хвороба, інвалідність, травматизм, старість, втрата годувальника, безробіття, міграція тощо. Соціальний захист охоплює соціальне забезпечення, соціальне страхування, соціальну допомогу.

Спеціальний соціальний захист – форма соціального захисту, яка передбачає спеціальні (відмінні від загальних) умови його здійснення стосовно певного, визначеного нормативно-законодавчими актами кола осіб:

– які виконують певний вид державної діяльності, протягом якої не підлягають обов'язковому державному страхуванню (до них належать військовослужбовці, працівники органів внутрішніх справ, податкової служби кримінально-виконавчої системи та деякі ін.);

– які підлягають соціальному страхуванню, але держава бере на себе обов'язок щодо їх підвищеного забезпечення або покладає такий обов'язок на конкретних суб'єктів (судді, народні депутати, працівники прокуратури та Національного банку та ін.).

Стратегії соціального захисту – взаємопов'язані заходи соціальної політики, що мають спільну мету або спільний підхід і спрямовані на поліпшення добробуту людей: 1) зростання – прискорення економічного розвитку, що є основним завданням економічної політики, але безпосередньо стосується соціального захисту, оскільки зв'язок між ними тісний: країни, в яких найбільше зростання національного продукту, витрачають найбільше коштів на соціальний захист; 2) перерозподіл – стратегія, що охоплює всі види перерозподілу ресурсів: вертикальний (ресурси передаються від багатих до бідних); горизонтальний (від однієї групи іншій: від сімей, які не мають дітей до тих, що мають, від чоловіків – жінкам, від здорових – особам з інвалідністю). Ця стратегія передбачає перерозподіл, що здійснюється через соціальне страхування та перерозподіл через загальну податкову систему.

Служба соціальна – сукупність державних та недержавних органів управління, спеціалізованих закладів та структур, що здійснюють соціальне обслуговування і надають соціальну допомогу та послуги населенню з метою подолання або пом'якшення складних життєвих обставин.

Служба зайнятості – служба, що реалізовує соціальну політику зайнятості населення і забезпечує відповідні гарантії безробітним громадянам: веде їх облік, надає соціальні послуги виплачує соціальну допомогу, проводить професійне навчання та перенавчання і здійснює працевлаштування.

Загальнообов'язкове державне соціальне страхування – це система прав, обов'язків і гарантій, яка передбачає надання соціального захисту, що включає матеріальне забезпечення громадян у разі хвороби, повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з

незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати страхових внесків власником або уповноваженим ним органом громадянами, а також бюджетних та інших джерел, передбачених законом.

Застрахована особа – найманий працівник, а у випадках, також інші особи (громадяни України, іноземці, особи без громадянства та члени їх сімей, які проживають в Україні, якщо інше не передбачено міжнародним договором України, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України), на користь яких здійснюється загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням.

Страховий ризик – це обставина, внаслідок якої застрахована особа або члени її сім'ї можуть втратити тимчасово засоби існування та потребувати матеріального забезпечення або надання соціальних послуг за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням.

Страховий випадок – подія, з настанням якої виникає право застрахованої особи або членів її сім'ї на отримання матеріального забезпечення або соціальних послуг.

Страховий стаж – період (строк), протягом якого особа підлягає загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням, і за який щомісяця сплачені страхові внески (нею, роботодавцем) в сумі не меншій, ніж мінімальний страховий внесок.

Страхові внески – кошти відрахувань на загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням, сплачені згідно із законодавством, що діяло до набрання чинності Законом України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування», кошти, що надходять від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, які спрямовуються на страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, пов'язаними з похованням.

Страхові кошти – акумульовані страхові внески, суми від фінансових санкцій та інші надходження відповідно до законодавства для здійснення матеріального забезпечення та надання соціальних послуг.

Мінімальний страховий внесок – сума коштів, що визначається розрахунково як добуток мінімального розміру заробітної плати і розміру єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, встановлених законом на місяць, за який нараховується заробітна плата (дохід).

Субсидія – це кошти безготівкової адресної допомоги виділені державою для відшкодування витрат на оплату користування житлом, комунальних послуг або його утримання.

Державні соціальні стандарти для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також осіб із їх числа, – встановлені законами,

іншими нормативно-правовими актами мінімальні норми і нормативи забезпечення дітей-сиріт, дітей, які залишилися без батьківського піклування, та осіб з їх числа.

Державне утримання дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб із їх числа – повне забезпечення відповідно до державних соціальних стандартів матеріальними та грошовими ресурсами дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування та осіб із їх числа для задоволення їх життєво необхідних потреб та створення умов для нормальної життєдіяльності.

Соціальний супровід – робота, спрямована на здійснення соціальних опіки, допомоги та патронажу соціально незахищених категорій сімей, дітей, молоді людей похилого віку, ветеранів Великої вітчизняної війни, осіб з інвалідністю та ін. з метою подолання життєвих труднощів, збереження, підвищення їх соціального статусу.

До другої групи понять відносимо:

Адаптація – взаємодія людини та її середовища за виживання та досягнення сумісності з ним.

Бездомність – соціальне становище людини, зумовлене відсутністю в неї житлового приміщення (будинку, квартири, кімнати), яке б вона могла використовувати для проживання і в якому могла б бути зареєстровано.

Державна політика зайнятості населення являє собою систему регуляторних заходів і дій соціально-економічного, адміністративно-організаційного та правового характеру, яка здійснюється державними і соціальними інститутами та спрямована на забезпечення оптимального функціонування і розвитку соціально-трудова відносин та повної, продуктивної зайнятості.

Державне регулювання зайнятості населення – це сукупність цілеспрямованих форм, методів і напрямів активного впливу держави в особі уповноважених державних органів різного рівня на співвідношення попиту і пропозиції робочої сили, умови її продажу та використання.

Державна сімейна політика – науково-обґрунтований, комплексний вплив держави на шлюбно-сімейні відносини між людьми через здійснення узгоджених заходів.

Соціальна політика – це система заходів державних структур, громадських організацій, органів місцевого самоврядування та виробничих колективів, спрямована на підвищення суспільного добробуту, якості та рівня життя людей, а також створення відповідних умов для всебічного розвитку особистості з урахуванням особливостей різних соціальних груп населення.

Соціальне житло – житлова площа, яка надається за нормами державних соціальних стандартів відповідно до законодавства за рахунок державного та/або комунального житлового фонду.

Соціальна профілактика – технологія соціальної роботи, що становить комплекс взаємопов'язаних заходів, спрямованих на попередження соціальних проблем, дисгармонії, соціальних наслідків тиску на особистість, складних негативних умов життя.

Сім'я – об'єднання людей, що базується на шлюбі чи кровній спорідненості і здійснює спільну життєдіяльність на основі спільного побуту, матеріальної і морально-психологічної взаємодопомоги.

Усиновлення – прийняття усиновлювачем у свою сім'ю дитини на правах дочки чи сина, що здійснене на підставі рішення суду. Усиновлення дитини провадиться в її інтересах для забезпечення стабільних та гармонійних умов її життя.

Встановлення опіки та піклування – влаштування дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування в сім'ї громадян України, які перебувають, переважно, у сімейних, родинних відносинах з цими дітьми-сиротами або дітьми, позбавленими батьківського піклування з метою забезпечення їх виховання, освіти, розвитку і захисту їх прав та інтересів.

Передача до прийомної сім'ї – добровільне прийняття за плату сім'єю або окремою особою, яка не перебуває у шлюбі, із закладів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, від одного до чотирьох дітей на виховання та для спільного проживання.

Передача до дитячого будинку сімейного типу – прийняття в окрему сім'ю, яка створюється за бажанням подружжя або окремої особи, яка не перебуває у шлюбі, на виховання та для спільного проживання не менш як п'яти дітей-сиріт та/або дітей, позбавлених батьківського піклування. Загальна кількість дітей, включаючи рідних, у такій сім'ї не може перевищувати десяти осіб.

Заклади для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, – медичні, навчальні, виховні заклади, заклади та установи органів праці та соціального захисту населення, в яких проживають діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування.

Потреба – потреба в будь-чому необхідному для підтримки життєдіяльності організму, особистості, соціальних та окремих груп та суспільства в цілому; внутрішнє спонукання до активності. Усвідомлення потреби виступає в якості інтересу. Потреби класифікуються: а) за сферами діяльності в праці, спілкуванні, відпочинку; б) за об'єктом – матеріальні та духовні, естетичні, етичні та ін.; в) за функціональними ролями – домінуючі і другорядні, центральні та периферійні, стійкі та ситуативні; г) за суб'єктами – індивідуальні, групові, колективні, суспільні. Соціологія вивчає перш за все соціальні потреби і соціальні аспекти інших потреб. Фактори, які обумовлюють задоволення потреб людей (в т. ч. матеріальних) різноманітні: а) об'єм і структура виробництва, чисельність і статевовіковий склад суспільства країни, суспільно-політичний і економічний устрій суспільства, його соціальна структура; б) кліматичні, географічні, національно-історичні умови життя населення, зміна фізичних особливостей людини; в) розмір та розподіл національного доходу, грошові прибутки населення, розподілення їх між різними групами та прошарками суспільства, наявні товарні фонди, ціни на товари та послуги та ін. Всі три групи факторів (умовно назвемо їх суспільно-цивілізованими, природно-географічними і соціальними або соціально-економічними) тісно взаємодіють. Але вплив їх неоднаковий на

різних етапах розвитку людського суспільства. В сучасних умовах на перший план виходять фактори першої групи (перш за все перехідний етап розвитку суспільства) і третьої групи (зміст соціальної політики, системна криза суспільства). Розуміння сутності потреб і їх видів – необхідна умова успішної діяльності соціальних служб.

Прожитковий мінімум для сім'ї – визначена для кожної сім'ї залежно від її складу сума прожиткових мінімумів, розрахованих та затверджених відповідно до Закону України «Про прожитковий мінімум» для осіб, які відносяться до основних соціальних і демографічних груп населення.

Пільга податкова – повне або часткове звільнення від сплати податків або зниження суми податку.

Середньомісячний сукупний дохід сім'ї – обчислений у середньому за місяць дохід усіх членів сім'ї з усіх джерел надходжень протягом шести місяців, що передують місяцю звернення за призначенням державної соціальної допомоги.

Санкції соціальні – заходи впливу соціальної групи на поведінку індивіда, який має як позитивні так і негативні відхилення від соціальних очікувань, норм і цінностей.

Роботодавець – юридична (підприємство, установа, організація) або фізична особа, яка в межах трудових відносин використовує працю фізичних осіб.

Найманий працівник – фізична особа, яка працює за трудовим договором (контрактом) на підприємстві, в установі, організації незалежно від форм власності, виду діяльності та господарювання або у фізичної особи.

До третьої групи понять відносимо:

Громадські права і свободи – права і свободи громадян, які визначають правовий статус громадянина щодо можливості його участі у всіх сферах життя держави і суспільства.

Гуманність – людяність, почуття любові до людини, повага гідності, що реалізується через сприяння, допомогу, співучасть та підтримку ближнього.

Державне управління – вид діяльності державних органів, що носить виконавчий та розпорядчий характер.

Конфлікт – суперечність між інтересами, що призводить до зіткнення між людьми, групами, людей, організаціями, державами тощо.

Право соціального забезпечення – спосіб розподілу частки валового внутрішнього продукту шляхом надання громадянам матеріальних благ з метою вирівнювання їхніх особистих доходів у разі настання соціальних ризиків за рахунок засобів цільових фінансових джерел в обсязі та на умовах, встановлених державою для підтримання їх повноцінного соціального статусу.

Проблемна ситуація – означає такий стан соціально-економічного та культурного життя на всіх його рівнях, за якого раніше стали процеси способу життя сім'ї, взаємодії людей, їх динамічні зв'язки з оточенням видаються порушеними, а механізми відновлення балансу відсутні.

Важка життєва ситуація – це ситуація, за якої об'єктивно

порушується життєдіяльність сім'ї, громадянина (інвалідність, нездатність до самообслуговування у зв'язку з похилим віком, хворобою; сирітство, бездоглядність, малозабезпеченість, безробіття, самотність), і подолання її без сторонньої допомоги неможливо. Об'єктивна наявність «проблемного поля» для соціального захисту, детермінована суперечностями самої соціальної дійсності, зумовлює той факт, що наявність тих чи інших видів та інструментів соціальної допомоги сім'ї не означає автоматичної можливості розв'язання всіх проблем, що виникають. Так, в умовах масштабного ресурсного дефіциту держави важко поліпшити ситуацію кожної визначеної сім'ї, надавши їй допомогу, тому що виникає ризик виховати покоління утриманців з бажанням пасивного отримання допомоги.

Система відкрита – система, елементи якої взаємодіють не лише один з одним, а й зовнішнім середовищем.

Система закрита – система, елементи якої взаємодіють лише один з одним, контакти з зовнішнім середовищем відсутні.

Питання для самоконтролю

1. Сутність понять соціального забезпечення.
2. Категорії соціального забезпечення.
3. Понятійний апарат соціального забезпечення.
4. Специфічні поняття та категорії соціального забезпечення.
5. Загальні поняття та категорії соціального забезпечення.
6. Запозичені поняття та категорії соціального забезпечення.

Тема 7. Категорія громадян чи група осіб яким передбачено соціальне забезпечення. Об'єкти та суб'єкти, принципи, функції соціального забезпечення

План.

1. Категорія громадян чи група осіб яким передбачено соціальне забезпечення: сім'я, багатодітна сім'я, малозабезпечена сім'я, дитина-сирота, діти, позбавлені батьківського піклування, прийомні діти, прийомні батьки, випускники закладів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, учасник бойових дій, учасники ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕ тощо.

2. Об'єкти та суб'єкти соціального забезпечення.

3. Принципи, функції соціального забезпечення.

Соціальне забезпечення, як один з напрямів соціального захисту населення, на яке згідно законодавства може розраховувати особа чи група осіб, користується понятійним апаратом по кожній конкретній категорії, що отримує соціально-економічну підтримку держави. Серед них:

– сім'я – це особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки. Права члена сім'ї має одинока особа;

– багатодітна сім'я – сім'я, в якій подружжя (чоловік та жінка) перебуває у зареєстрованому шлюбі, разом проживає та виховує трьох і більше дітей, у тому числі кожного з подружжя, або один батько (одна мати), який (яка) проживає разом з трьома і більше дітьми та самотійно їх виховує;

– малозабезпечена сім'я – сім'я, яка з поважних або незалежних від неї причин має середньомісячний сукупний дохід нижчий від прожиткового мінімуму для сім'ї;

– *мати-героїня* – державна нагорода України – почесне звання України, що надається Президентом України жінкам, які народили та виховали до восьмирічного віку п'ятьох і більше дітей;

– *дитина-сирота* – дитина, в якій померли чи загинули батьки;

– *діти, позбавлені батьківського піклування*, – діти, які залишилися без піклування батьків у зв'язку з позбавленням їх батьківських прав, відібранням у батьків без позбавлення батьківських прав, визнанням батьків безвісті відсутніми або недієздатними, оголошенням їх померлими, відбуванням покарання в місцях позбавлення волі та перебуванням їх під вартою на час слідства, розшуком їх органами внутрішніх справ, пов'язаних з ухиленням від сплати аліментів та відсутністю відомостей про їх місцезнаходження, тривалою хворобою батьків, яка перешкоджає їм виконувати свої батьківські обов'язки, а також підкинуті діти, батьки яких невідомі, діти, від яких відмовилися батьки, та безпритульні діти. Статус дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування – визначається відповідно до законодавства і надає їй право на повне державне забезпечення та отримання передбачених законодавством пільг і підтверджується комплектом

документів, що засвідчують обставини, через які дитина не має батьківського піклування;

– *особи із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування*, – особи віком від 18 до 23 років, у яких у віці до 18 років померли або загинули батьки, та особи, які були віднесені до дітей, позбавлених батьківського піклування;

– *діти-вихованці* – діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, влаштовані до дитячого будинку сімейного типу;

– *батьки-вихователі* – подружжя або окрема особа, яка не перебуває у шлюбі, які взяли на виховання та для спільного проживання не менш як п'ять дітей-сиріт та/або дітей, позбавлених батьківського піклування і яким, за рішенням органів опіки та піклування, надано статус батьків-вихователів;

– *прийомні діти* – діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування, влаштовані до прийомної сім'ї;

– *прийомні батьки* – подружжя або окрема особа, яка не перебуває у шлюбі, які взяли на виховання та для спільного проживання дітей-сиріт та/або дітей, позбавлених батьківського піклування;

– *випускники закладів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування*, – особи, які перебували на повному державному забезпеченні у закладі для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, і закінчили своє перебування у зазначеному закладі у зв'язку із закінченням навчання;

– *безробітний* – людина працездатного віку, яка має певну професію, підготовку щодо виконання тих чи інших видів праці, але через незалежні від неї причин не має роботи і заробітку. Безробітний реєструється в державних службах зайнятості як громадянин, що шукає роботу і згідно Закону України «Про зайнятість населення» йому виплачується допомога по безробіттю, а членам його сім'ї – соціальна допомога на утримання;

– *ветеран війни* – особа, яка брала участь у захисті Батьківщини чи в бойових діях на території інших держав;

– *учасник бойових дій* – особа, яка брала участь у виконанні бойових завдань з захисту Батьківщини у складі військових підрозділів, з'єднань, об'єднань всіх видів та родів військ Збройних Сил діючої армії (флоту), у партизанських загонах і підпіллі та інших формуваннях як у воєнний, так і у мирний час – перелік підрозділів, що входили до складу діючої армії та інших формувань визначається Кабінетом Міністрів України;

– *особа з інвалідністю внаслідок війни* – особа з числа військовослужбовців діючої армії та флоту, партизанів, підпільників, працівників, які стали особою з інвалідністю внаслідок поранення, контузії, каліцтва, захворювання, одержаних під час захисту Батьківщини, виконання обов'язків військової служби (службових обов'язків) чи пов'язаних з перебуванням на фронті, у партизанських загонах та з'єднаннях, підпільних організаціях і групах та інших формуваннях, визнаних такими законодавством України, в районі воєнних дій, на прифронтових дільницях залізниць, на спорудженні оборонних рубежів, військово-морських баз та аеродромів у

період громадянської і Великої Вітчизняної воєн або з участю в бойових діях у мирний час; під час безпосередньої участі в бойових діях чи заходах із забезпечення національної безпеки й оборони;

– *учасники війни* – військовослужбовці, які в період війни проходили військову службу у Збройних Силах колишнього СРСР, трудівники тилу, які залучалися у забезпечення проведення антитерористичної операції, здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, а також інші особи, передбачені чинним законодавством України;

– *жертвами нацистських переслідувань* вважаються особи, які в роки Великої Вітчизняної війни та Другої світової війни постраждали від нацистських переслідувань з мотивів політичного, національного і релігійного характеру, ворожого ставлення до націонал-соціалізму;

– *колишнім неповнолітнім в'язнем концентраційних таборів, гетто, інших місць примусового тримання* (створених фашистською Німеччиною та її союзниками в період Великої Вітчизняної війни та Другої світової війни), вважається особа якій на момент ув'язнення не виповнилося 16 років а також дитина, яка народилася в зазначених місцях примусового тримання їх батьків;

– *колишнім малолітнім в'язнем концентраційних таборів, гетто та інших місць примусового тримання*, вважається особа якій на момент ув'язнення не виповнилося 14 років;

– *колишнім в'язнем концентраційних таборів, гетто та інших місць примусового тримання* в період Великої Вітчизняної війни та Другої світової війни вважаються особи, які були насильно вивезені на примусові роботи на територію Німеччини або її союзників, що перебували у стані війни з колишнім Союзом РСР, або на території окупованих Німеччиною інших держав; діти партизанів, підпільників, інших учасників боротьби з націонал-соціалістським режимом у тилу ворога, яких у зв'язку з патріотичною діяльністю їх батьків було піддано репресіям, фізичним розправам, гонінням;

– *дитина війни* – особа, яка є громадянином України та якій на час закінчення (2 вересня 1945 року) Другої світової війни було менше 18 років;

– *учасники ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС* – громадяни, які брали безпосередню участь у ліквідації аварії та її наслідків;

– *потерпілі від Чорнобильської катастрофи* – громадяни, включаючи дітей, які зазнали впливу радіоактивного опромінення внаслідок Чорнобильської катастрофи.

До потерпілих від Чорнобильської катастрофи належать:

1) евакуйовані із зони відчуження (в тому числі особи, які на момент евакуації перебували у стані внутрішньоутробного розвитку, після досягнення ними повноліття), а також відселені із зон безумовного (обов'язкового) і гарантованого добровільного відселення;

2) особи, які постійно проживали на територіях зон безумовного (обов'язкового) та гарантованого добровільного відселення на день аварії або прожили за станом на 1 січня 1993 року на території зони безумовного (обов'язкового) відселення не менше двох років, а на території зони гарантованого добровільного відселення – не менше трьох років, та відселені

або самостійно переселилися з цих територій;

3) особи, які постійно проживають або постійно працюють чи постійно навчаються у зонах безумовного (обов'язкового) та гарантованого добровільного відселення, за умови, що вони за станом на 1 січня 1993 року прожили або відпрацювали чи постійно навчалися у зоні безумовного (обов'язкового) відселення не менше двох років, а у зоні гарантованого добровільного відселення – не менше трьох років;

4) особи, які постійно проживають або постійно працюють чи постійно навчаються на території зони посиленого радіоекологічного контролю, за умови, що вони за станом на 1 січня 1993 року прожили або відпрацювали чи постійно навчалися у цій зоні не менше чотирьох років;

5) особи, які працювали з моменту аварії до 1 липня 1986 року не менше 14 календарних днів або не менше трьох місяців протягом 1986-1987 років за межами зони відчуження на роботах з особливо шкідливими умовами праці (за радіаційним фактором), пов'язаними з ліквідацією наслідків Чорнобильської катастрофи, що виконувалися за урядовими завданнями. Перелік видів робіт і місць, де виконувалися зазначені роботи, встановлюється Кабінетом Міністрів України;

6) особи, які досягли повноліття, та яким у дитячому віці встановлено причинний зв'язок інвалідності з наслідками Чорнобильської катастрофи, за умови проходження переогляду у спеціалізованій медико-соціальній експертній комісії.

До дітей, потерпілих від Чорнобильської катастрофи, належать неповнолітні діти, які:

1) евакуйовані із зони відчуження, у тому числі діти, які на момент евакуації знаходились у стані внутрішньоутробного розвитку;

2) проживали на момент аварії чи прожили або постійно навчалися після аварії не менше одного року у зоні безумовного (обов'язкового) відселення;

3) проживали на момент аварії чи прожили або постійно навчалися після аварії не менше двох років у зоні гарантованого добровільного відселення;

4) проживали на момент аварії чи прожили або постійно навчалися після аварії не менше трьох років у зоні посиленого радіоекологічного контролю;

5) народились після 26 квітня 1986 року від батька, який на час настання вагітності матері мав підстави належати до категорії 1,2 або 3 постраждалих внаслідок Чорнобильської катастрофи, або народжені матір'ю, яка на час настання вагітності або під час вагітності мала підстави належати до категорії 1, 2 або 3 постраждалих внаслідок Чорнобильської катастрофи;

6) хворі на рак щитовидної залози незалежно від дозиметричних показників, а також хворі на променеу хворобу;

7) одержали дозу опромінення щитовидної залози внаслідок Чорнобильської катастрофи, яка перевищує рівні, встановлені Міністерством охорони здоров'я України.

Великим викликом для нашої держави стало проведення військових дій на Сході України, які стали наслідком переселення мирного населення з цих територій. Згідно чинного законодавства цю категорію громадян України визначено як внутрішньо переміщені особи. Реагуючи на таке становище вимушених переселенців Верховною Радою України було прийнято Закон «Про забезпечення прав та свобод внутрішньо переміщених осіб», в тому числі і їх соціального забезпечення.

Ось далеко не повний перелік основних категорій, яким згідно чинного законодавства призначається соціальне забезпечення через надання соціальної допомоги, що дозволяє стабілізувати соціально-економічну ситуацію серед населення та спонукати їх до самозабезпечення.

Питання для самоконтролю

1. Основні категорії громадян чи групи осіб яким призначається соціальне забезпечення.
2. Сім'є я і як категорія громадян з призначається соціального забезпечення.
3. Діти-сироти та діти позбавлені батьківського піклування як категорія громадян з призначається соціального забезпечення.
4. Ветерани війни, учасники бойових дій, діти війни та особливості забезпечення їх соціальною допомогою.
5. Жертви нацистських переслідувань та особливості забезпечення їх соціальною допомогою.
6. Учасники та потерпілі від аварії на ЧАЕС та особливості забезпечення їх соціальною допомогою.
7. Соціальне забезпечення внутрішньо переміщених осіб з зони АТО, зони бойових дій, тимчасово окупованих територій.

Об'єкти та суб'єкти соціального забезпечення

Розглядаючи соціальне забезпечення, як вид професійної практичної діяльності неможливо обійти увагою два дуже важливі аспекти цієї діяльності – *об'єкти та суб'єкти* соціального забезпечення.

Вся стратегія соціального забезпечення будується навколо людини яка потрапила в складні життєві обставини та самотійно не може з ними справитися, виходячи з цього, вона і є *об'єктом соціального забезпечення*. Ефективність роботи з об'єктом соціального забезпечення залежить від багатьох факторів, але ключовими в цьому переліку є *соціально-політичні, соціально-правові та соціально-економічні* фактори.

Аналізуючи сьогодні діяльність фахівців в сфері соціального захисту людини слід зазначити, об'єктами соціального забезпечення можуть бути всі громадяни України, що в певний період свого життя опиняться в складних життєвих обставинах. Щоб майбутні інспектори з соціального забезпечення чітко уявляли собі об'єктів їх діяльності все ж ми окреслимо їх більш чіткіше. Отже, до об'єктів соціального забезпечення відносимо:

- сім'ї з категорії малозабезпечених (дохід яких нижчий за встановлені державою норми та стандарти);
- діти-сироти та діти позбавлені батьківського піклування (не залежно від того знаходяться вони на повному державному забезпеченні в інтернатних закладах, в будинках сімейного типу, прийомних сім'ях чи в сім'ях піклувальників);
- безробітні (не залежно від віку та стажу роботи);
- люди з інвалідністю (незалежно від віку та групи інвалідності);
- люди похилого віку (пенсіонери);
- ветерани війни (Великої Вітчизняної війни) та учасники бойових дій (афганці, контингент миротворців, воїни АТО тощо), близькі родичі загиблих військовослужбовців;
- люди похилого віку віднесені до категорії «Діти війни»;
- категорія громадян, що віднесені до жертв нацистських переслідувань;
- постраждали внаслідок аварії на Чорнобильській атомній станції;
- постраждали внаслідок техногенних та природних катастроф;
- біженці, мігранти, тимчасово переміщені особи та інші категорії, яким згідно чинного законодавства України гарантоване соціальне забезпечення.

Звичайно це не весь перелік об'єктів соціального забезпечення, адже життя вносить свої корективи і соціальна політика розробляє все нові і нові механізми соціального забезпечення тих громадян, що підпадають під категорію малозахищених чи постраждалих внаслідок катастроф, природних катаклізмів та інших процесів.

Всі функції, з соціального забезпечення категоріям громадян, що опинилась в складних життєвих обставинах виконують *суб'єкти соціального забезпечення*.

До *суб'єктів соціального забезпечення* відносяться державні організації, установи, та фонди і громадські організації установи, фонди та інспектори з соціального забезпечення і менеджери, що управляють цим процесом.

Серед основних установ соціального забезпечення громадян та тих хто управляє цим процесом є:

- Міністерство соціальної політики (та інші міністерства з наділеними функціями соціального забезпечення);
- Департаменти праці та соціального захисту населення обласного та районного значення;
- Центри соціальних служб обласного та районного значення;
- Центри зайнятості обласного та районного значення;
- Державний фонд соціального страхування;
- Пенсійний фонд;
- Фонд захисту прав людей з інвалідністю;
- Фонд постраждалих від наслідків Чорнобильської катастрофи;
- Фонд ветеранів Великої Вітчизняної війни та учасників бойових дій;

- Фонд воїнів-афганців;
- Громадські благодійні фонди різного спрямування (захисту сиріт, інвалідів, людей похилого віку, тощо) з функціями надання соціальної, гуманітарної, благодійної допомоги громадянам;
- громадські організації, служби різного спрямування з функціями надання соціальної, гуманітарної, благодійної допомоги громадянам;
- навчальні заклади та наукові установи з професійної підготовки практичних та наукових кадрів для сфери соціального забезпечення населення тощо.

Аналізуючи наукову та навчально-методичну літературу з соціальної роботи таких авторів як А. Капська, В. Курбатов, Л. Тюптя, Є. Холостова та інших зустрічається ділення суб'єктів на чотири-п'ять напрямів. Звичайно соціальне забезпечення суттєво відрізняється від соціальної роботи більш звуженим діапазоном своїх функціональних обов'язків та формою підтримки громадян. Тому ми виділили три основні групи суб'єктів соціального забезпечення:

- *перша група* – державний сектор: міністерства, установи, організації, фонди, центри зайнятості, соціальні служби та їх працівники;
- *друга група* – громадський (суспільний) сектор: громадські благодійні фонди, організації, служби різного спрямування (захисту сиріт, осіб з інвалідністю, людей похилого віку тощо) з функціями надання соціальної (гуманітарної) допомоги громадянам та їх працівники;
- *третья група* – державний сектор: навчальні заклади та наукові установи і лабораторії, що проводять професійну та наукову підготовку інспекторів з соціального забезпечення та менеджерів управління соціальними закладами і проводять дослідження соціально-економічних процесів в сфері соціального забезпечення категорій громадян, що опинились в складних життєвих обставинах.

Питання для самоконтролю

1. Об'єкти соціального забезпечення.
2. Суб'єкти соціального забезпечення.
3. Основні групи суб'єктів соціального забезпечення.

Принципи соціального забезпечення

Визначаючи суб'єктів соціального забезпечення слід зазначити, що їх діяльність чітко структурована не тільки правовому але і організаційно-управлінському аспекті, а тому в основу їх діяльності покладено принципи та функції соціального забезпечення.

До принципів соціального забезпечення на державному та регіональному рівнях слід віднести:

- *принцип рівних прав щодо соціально-економічного забезпечення* – передбачає надання соціальної допомоги громадянам незалежно від статі, віку, політичних та релігійних переконань, національності, соціального статусу, місця проживання, сфери зайнятості тощо і забезпечує рівень життєдіяльності особи на гарантованих державою стандартах та нормах;

– *принцип комплексного підходу* – використання всіх наявних організаційно-адміністративних, правових, соціально-економічних, суспільних механізмів щодо соціального забезпечення;

– *принцип короткотермінових та довготермінових аспектів забезпечення* – визначення термінів забезпечення особи або групи щодо надання соціальної допомоги та планування забезпечення фінансування на короткі або тривалі терміни;

– *принцип адресності* – соціальне забезпечення тим хто його потребує за визначеними критеріями та адресою проживання;

– *принцип партнерства та добровільності* – соціального забезпечення на засадах партнерства та з добровільної згоди осіб, що опинились в складних життєвих обставинах прийняти соціальну допомогу від суб'єктів діяльності;

– *принцип гуманності* – пріоритетність загальнолюдських цінностей і поєднання інтересів держави та суспільства з підтримки громадян, що опинились в складних життєвих обставинах;

– *принцип адміністрування та планування соціального забезпечення* – передбачає розроблення державних механізмів управління в сфері планування соціального забезпечення громадян держави;

– *принцип контролю та відповідальності* – передбачає визначення меж функціональних обов'язків суб'єктів діяльності, щодо соціального забезпечення громадян та рівні відповідальності за порушення чинного законодавства в сфері соціально-економічного забезпечення.

До принципів соціального забезпечення на професійному рівні діяльності інспектора з соціального забезпечення та менеджера з управління соціальними закладами слід віднести:

– *принцип професійної готовності до практичної діяльності* – передбачає наявність відповідної освіти та знань, вмінь та навиків соціального забезпечення людей, що опинились в складних життєвих обставинах;

– *принцип рівних прав та можливостей* – передбачає соціальне забезпечення осіб чи груп незалежно від статі, віку, політичних та релігійних переконань, національності, соціального статусу, місця проживання, сфери зайнятості, тощо на засадах гарантованих державою стандартах та нормах;

– *принцип диференціації* – передбачає чітке визначення осіб чи груп, що підпадають під критерії соціального забезпечення визначені нормативно-правовою базою чинного законодавства;

– *принцип термінів забезпечення* – індивідуальне визначення термінів забезпечення особи або групи щодо соціального забезпечення на короткі або тривалі терміни;

– *принцип адресності* – соціальне забезпечення громадян за визначеними критеріями та адресою проживання;

– *принцип гуманності* – соціальне забезпечення на загальнолюдських цінностях та пріоритетах;

– *принцип на засадах деонтології* – передбачає дотримання етичних норм в забезпеченні конфіденційності щодо особистої інформації та рівня

матеріального забезпечення клієнта;

– *принцип поваги до особистості* – передбачає толерантне ставлення до громадян, вислуховування та врахування (по можливості, не порушуючи чинне законодавство) їх думки в процесі соціального забезпечення;

– *принцип партнерства та добровільності* – соціальне забезпечення на засадах партнерства та з добровільної згоди клієнта;

– тощо.

Аналізуючи процес соціального забезпечення можна констатувати, що він реалізується на трьох рівнях в залежності кількісних показників охоплення громадян суспільства: макрорівень, мезорівень та мікрорівень.

Макрорівень – передбачає соціальну політику загальнодержавного та міжнародного рівнів в сфері соціального захисту і розроблення стратегії з соціального забезпечення різних прошарків суспільства, життєдіяльність яких відбувається за межею гарантованих державою норм та стандартів. На цьому рівні взаємовідносини об'єктів з суб'єктами носять інформаційно-довідковий характер.

Соціальне забезпечення на макрорівні має свою етапність:

1. Спрямування соціальної політики загальнодержавного та міжнародного рівнів з розроблення нормативно-правового регулювання в забезпеченні гарантованих державою норм та стандартів в сфері соціального забезпечення населення.

2. Визначення форм, методів та засобів реалізації соціальної політики в сфері соціального забезпечення населення на рівні міністерств, відомств, установ, соціальних служб, фондів, громадських організацій, тощо.

3. Визначення пріоритетних напрямів соціальної політики в сфері соціального забезпечення населення.

4. Розроблення та реалізація державних програм, що спрямовані на покращення соціально-економічного стану життя громадян держави.

5. Контроль за використанням ресурсів державного бюджету на соціальне забезпечення громадян, що опинились в складних життєвих обставинах.

Мезорівень – це організація соціального забезпечення на рівні міністерств, відомств, організацій, установ, соціальних служб, фондів, як суб'єктів з надання соціальної допомоги. На цьому рівні відбувається визначення категорій населення, що мають право на соціальне забезпечення, адресність її доставки. Визначає форми та зміст інформування населення про документальний супровід та правове забезпечення отримання допомоги. Визначає структурні підрозділи з формування баз даних клієнтів та способи прийому і виплат соціальних допомог. Взаємовідносини об'єктів з суб'єктами вступають у взаємодію та визначають основні напрями і способи документального підтвердження статусу на отримання соціальної допомоги.

Процес соціального забезпечення на цьому рівні складається з:

1. Нормативно-правового визначення та правовий статус міністерств, відомств, організацій, установ, соціальних служб, фондів, як суб'єктів

соціального забезпечення.

2. Визначення та фінансове забезпечення категорій населення, що підлягають соціальному забезпеченню і розміри соціальної допомоги.

3. Обґрунтування категорій осіб, що підлягають соціально-економічному забезпеченню в регіоні діяльності відомств, організацій, установ, соціальних служб, фондів, тощо.

4. Планування та звітність в сфері регіонального соціального забезпечення різних категорій населення.

5. Науково-експертне оцінювання ефективності соціально-економічної підтримки категорій населення, що опинились в складних життєвих обставинах на підставі якісних та кількісних показників.

6. Пропозиції вищим органам державної влади щодо удосконалення системи соціально-економічного забезпечення категорій населення та ефективного використання бюджетних коштів.

7. Правові наслідки порушення законодавства в сфері соціального забезпечення населення.

Мікрорівень – передбачає безпосередньо соціальне забезпечення конкретної особи чи групи, що перебувають в складних життєвих обставинах. Саме цей етап базується на прямих стосунках об'єкта та суб'єкта і передбачає їх взаємовідносини на засадах конфіденційності, толерантності та взаєморозумінні.

Складається з етапів:

1. Інформаційно-довідковий етап передбачає інформування осіб, що опинились в складних життєвих обставинах, про можливість соціально-економічної допомоги зі сторони держави. Збір необхідних довідок для підтвердження статусу і визначення розміру соціальної допомоги тощо.

2. Визначення кількості структур та їх кадрового забезпечення з обслуговування клієнтів.

3. Планування кількості категорій громадян, що потребують соціального забезпечення та потреби у фінансуванні його з державного і місцевого бюджетів.

4. Визначення термінів забезпечення соціальною допомогою.

5. Способи та форми соціального забезпечення: адресність, спосіб фінансування і отримання.

6. Звітування та оцінка соціально-економічного стану клієнтів, що отримують соціальне забезпечення.

7. Нормативно-правові форми припинення або продовження виплат соціальної допомоги.

8. Пропозиції щодо удосконалення системи соціально-економічного забезпечення категорій населення та ефективного використання бюджетних коштів.

9. Правові наслідки порушення законодавства в сфері соціального забезпечення.

Питання для самоконтролю

1. Принципи соціального забезпечення.
2. Принципи соціального забезпечення на державному та регіональному рівнях.
3. Сутність макрорівня соціального забезпечення.
4. Етапність забезпечення соціальної допомоги макрорівні.
5. Сутність мезорівня забезпечення соціальної допомоги.
6. Етапність забезпечення соціальної допомоги мезорівні.
7. Сутність мікрорівня забезпечення соціальної допомоги.
8. Етапність забезпечення соціальної допомоги макрорівні.

Функції соціального забезпечення

Діяльність в сфері соціального забезпечення особам, що опинились в складних життєвих обставинах передбачає визначення конкретних функцій, що притаманні його суб'єктам.

Зважаючи на зміст соціального забезпечення та особливості професійної діяльності інспектора з її надання, можна визначити основні його функції як фахівця. До них відносимо: соціально-економічну, організаційно-управлінську, правозахисну, контрольню-наглядову, соціально-діагностичну; прогностичну, превентивну, соціально-комунікативну, інформаційно-рекламну, освітню, науково-дослідну.

Докладніше про кожну з них: *соціально-економічна функція* – забезпечення необхідної соціально-економічної допомоги різним категоріям суспільства (безробітним, особам з інвалідністю, сиротам, ветеранам війни, людям похилого віку та ін.) визначення розміру грошової та гуманітарної допомоги, встановлення пільг, одноразових компенсацій тощо;

– *організаційно-управлінська функція* – координація, планування та контроль за діяльністю суб'єктів з соціального забезпечення, організація взаємодії різних структурних підрозділів для соціального забезпечення в повному об'ємі, осіб чи груп, що опинились в складних життєвих обставинах, інспектування та аудит цільового використання бюджетних коштів тощо;

– *правозахисна функція* – передбачає використання правових норм для забезпечення соціальних стандартів та нормативів з соціальної підтримки людей, що опинились в складних соціально-економічних обставинах, використання чинного законодавства для забезпечення прав та інтересів клієнтів та притягнення до юридичної відповідальності тих хто порушує право громадян на соціальне забезпечення від держави тощо;

– *контрольно-наглядова функція* – організація контролю за дотриманням чинного законодавства в сфері соціального забезпечення населення, перевірка вчасного призначення та виплати адресних соціальних допомог, інспекція та аудит цільового використання коштів і достовірність документів поданих на призначення соціальної допомоги тощо;

– *соціально-діагностична функція* – діагностика і моніторинг суспільства на визначення об'єктів підтримки та планування для організації

соціального забезпечення тощо;

– *прогностична функція* – передбачення соціально-економічних наслідків реалізації політики держави в народному господарстві та визначення форм, методів і способів соціального забезпечення різних категорій населення тощо;

– *превентивна функція* – попередження і подолання негативних соціально-економічних явищ в суспільстві в цілому та серед окремих осіб або груп громадян, запобігання виникненню можливих економічних проблем, забезпечення життєдіяльності людей не нижче норм та стандартів визначених державою тощо;

– *соціально-комунікативна функція* – вербальна взаємодія з об'єктами соціальної підтримки, обмін інформацією та формування розуміння прав і можливостей з отримання соціально-економічної допомоги від держави, тощо;

– *інформаційно-рекламна функція* – чітка, доступна форма подачі інформації про методи та способи забезпечення громадян соціально-економічною підтримкою, зміни і доповнення в оформленні і наданні документації підтверджуючої статус клієнта тощо;

– *освітня функція* – планування та забезпечення можливості працівникам допрофільного навчання, підвищення кваліфікації, атестування на вищій кар'єрний рівень тощо;

– *науково-дослідна функція* – організація та забезпечення науково-дослідної роботи з вивчення та моніторингу соціально-економічних проблем клієнтів та розроблення механізмів подолання цих негативних явищ та тенденцій в суспільстві.

Зважаючи на функції соціального забезпечення можна з впевненістю зазначити що вони є, по суті своїй, складними та багатofункціональними. Різні за своїми змістовими ознаками компонентів соціального забезпечення, взаємопов'язані між собою, взаємодіють та взаємодоповнюють одна одну і при цьому зберігають свою цілісність та міждисциплінарний характер.

Питання для самоконтролю

1. Функції соціального забезпечення.
2. Роль соціально-економічної функції в соціальному забезпеченні.
3. Сутність організаційно-управлінської функції в соціальному забезпеченні.
4. Особливості застосування правозахисної функції.
5. Роль контрольно-наглядової функції в соціальному забезпеченні.
6. Сутність соціально-діагностичної функції в соціальному забезпеченні.
7. Особливості застосування прогностичної функції.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ II. СОЦІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯК ОСОБЛИВИЙ ВИД ДІЯЛЬНОСТІ. ОСНОВНІ МЕТОДИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ.

Тема 8. Особливості підготовки інспекторів з соціального забезпечення. Соціальне забезпечення як вид професійної практичної діяльності

План.

1. Проблеми підготовки фахівців для системи соціального захисту населення України в системі вищих навчальних закладів.
2. Основні положення, що притаманні напряму професійної підготовки «соціальне забезпечення».
3. Етапність професійної підготовки інспекторів з соціального забезпечення, її логічна структура етапів.
4. Специфіка професійної діяльності інспектора з соціального забезпечення.
5. Сфери соціального забезпечення як професійна діяльність.
6. Ключові аспекти соціального забезпечення як практичної діяльності.

Особливості підготовки інспекторів з соціального забезпечення.

Враховуючи міжнародний досвід при підготовці соціальних працівників та інспекторів з соціального забезпечення необхідно орієнтуватися на специфіку процесу навчання стосовно сучасного стану справ в системі соціального захисту України, адже як би студенти прекрасно не знали міжнародний досвід роботи соціальних служб, працювати їм доведеться в українських реаліях, а вони набагато різняться своїх зарубіжних аналогів.

Говорячи сьогодні про підготовку фахівців для системи соціального захисту населення України в системі вищих навчальних закладів слід наголосити на ряді проблем:

- відсутність традицій із-за нетривалого часу запровадження професійної підготовки соціальних працівників та інспекторів з соціального забезпечення, тому в їх підготовку привносяться методи підготовки із інших професійних напрямів і це призводить до втрати специфічних особливостей, які притаманні саме цим професіям, необхідно розробити нову розгорнуту структуру фахової підготовки, від вивчення соціального замовлення – до програм індивідуального навчання в процесі безперервної освіти;
- низький рівень підготовки випускників загальноосвітніх шкіл;
- незакінченість галузевої стандартизації підготовки за освітньо-кваліфікаційними рівнями підготовки;
- відсутність тісних міждисциплінарних зв'язків;
- не розробленість навчально-методичного забезпечення з максимальним врахуванням специфіки професійної підготовки;

- відсутність профільних педагогічних та наукових кадрів;
- низька практична орієнтованість професійної підготовки;
- розвив співпраці навчальних закладів з соціальними службами, організаціями, фондами з трансформування теоретичного досвіду в практичний;
- інші.

Розроблення загальної концепції фахової підготовки інспекторів з соціального забезпечення як суб'єктів професійної діяльності є визначення її мети. Мета соціального забезпечення складається з надання допомоги різним категоріям населення, що опинились в складних життєвих обставинах, а звідси витікають і основні функції інспектора, в тому щоб визначити рівень соціально-економічної забезпеченості клієнта чи групи осіб (сім'ї) надати допомогу і поставити в загальний реєстр осіб, що потребують підтримки від держави та проконтролювати цільове використання отриманої допомоги чи послуг.

За своєю функціональною природою соціального забезпечення являє собою багатоплановий та трудомісткий вид професійної діяльності, пов'язаної з відносинами: людина – людина. Її безпосередній суб'єкт – інспектор з соціального забезпечення виконує велику кількість функцій розпочинаючи зі збору відповідної документації, психологічного, правового, організаційно-адміністративного консультування та підтримки, до контролю за використанням виділених коштів. Саме інспектори з соціального забезпечення наряду з соціальними працівниками є реалізаторами соціальної політики держави в системі соціального захисту населення.

Такий фахівець зважаючи на вищезазначене повинен в процесі підготовки засвоїти великий об'єм знань з різних напрямів (соціальна політика, право, соціологія, демографія, менеджмент, економіка, психологія, медицина, соціальна робота, тощо), які є основою професійних вмінь для діагностування, координації, управління, фінансування складних життєвих обставин малозабезпечених категорій населення.

Підготовка фахівців з соціального забезпечення в такому багатосторонньому, складному за змістом та формою реалізації виді професійної діяльності не може одразу скластися і функціонувати як цілісна система, тим більше в умовах соціально-економічних перетворень в державі в цілому та реформуванні галузевої системи соціального захисту України.

Аналізуючи вітчизняних науковців А. Капську, Т. Семигіню, Л. Тюптю, С. Харченка та ін., в напрямі професійної підготовки «соціальна робота» та зарубіжних – В. Курбатова, Р. Яцемирську, Є. Холостову, П. Павленка та ін. де вони окреслюють основні положення підготовки соціальних працівників ми спробували визначити основні положення притаманні напряму професійної підготовки «соціальне забезпечення», серед них:

- підготовка фахівців з соціального забезпечення здійснюється за освітньо-кваліфікаційними рівнями з послідовним введенням студентів в навчальний процес;

- підготовка навчального процесу передбачає багатогранну діяльність з взаємодії адміністративно-організаційного складу вищого навчального закладу, кафедр та викладачів з навчально-методичного забезпечення, студентів як об'єктів навчального процесу;
- знайомство студентів з суб'єктами, формами майбутньої професії;
- виконання студентами видів професійної діяльності в формі навчання;
- співвідношення теоретичного та практичного навчання і взаємодія з суб'єктами навчальної діяльності;
- забезпечення саморозвитку, самовдосконалення об'єктів навчального процесу;
- організація освітнього процесу з прийняттям етичних норм, як невід'ємної частини майбутньої професійної діяльності (гуманізм, емпатія, альтруїзм тощо);
- забезпечення професійного рівня підготовки з надання кваліфікованої допомоги та підтримки людям, що опинились в складних життєвих обставинах.

Професійна підготовка інспекторів з соціального забезпечення передбачає її етапність, а відтак і визначає логічну структуру етапів, серед яких:

- *перший етап* – передбачає ознайомлення студентів з вітчизняним та міжнародним досвідом роботи в системі соціального забезпечення та захисту населення і акцентує увагу на змісті, меті та специфіці соціального забезпечення як професійній діяльності;
- *другий етап* – передбачає вивчення, аналіз та систематизацію нормативно-правової бази в системі соціального захисту населення, а також супровідних галузей знань, таких як економіка, демографія, статистика, психологія, медицина, соціальна робота тощо;
- *третій етап* – реалізується на підставі діагностики конкретні соціально-економічних проблеми, актуальної їх оцінки та форм, засобів і способів їх вирішення. Прогнозування соціально-економічного стану від окремого клієнта до груп українського суспільства;
- *четвертий етап* – передбачає створення навчально-методичних, науково-дослідних лабораторій, об'єднань з вивчення соціально-економічних проблем населення та з'ясування причин такого стану в суспільстві;
- *п'ятий етап* – організація навчального процесу на підставі взаємодоповнюючих компонентів: засвоєння знань, практична підготовка, творчий розвиток, науково-дослідна діяльність.

Професійна підготовка інспекторів з соціального забезпечення будується на засадах гуманізму, толерантності та практичної спрямованості тощо і являє собою багатоетапний процес, кожний з якого має свою мету, завдання, засоби та способи реалізації, але головним в ньому є студент з його особистісними якостями, теорією та методологією навчання, що відповідають умовам роботи і завданням практичної діяльності майбутнього фахівця.

Питання для самоконтролю

1. Особливості підготовки інспекторів з соціального забезпечення.
2. Проблеми в організації науково-педагогічної підготовки інспекторів з соціального забезпечення.
3. Основні положення підготовки інспекторів з соціального забезпечення.
4. Логічна структура етапів підготовки інспекторів з соціального забезпечення.

Соціальне забезпечення як вид професійної практичної діяльності.

Практична діяльність в сфері соціального забезпечення ведеться не одне століття як на державному так і громадському рівнях, але офіційного визнання та виокремлення її в окремий напрям з проведення відповідних фахівців відбулось в 2007 році. Постановою Кабінету Міністрів України було започатковано окремий напрям професійної підготовки «Соціальна допомога» галузі знань 1301 «Соціальне забезпечення», а з 2016 року «Соціальне забезпечення» галузі знань 23 «Соціальна робота».

Соціальне забезпечення – це вид специфічної професійної діяльності, що характеризується спрямованою дією на надання соціально-економічної підтримки окремим особам і групам, що перебувають в складних життєвих обставинах.

В професійній діяльності інспектора з соціального забезпечення використовуються принципи, методи та технології цілого ряду наукових напрямів з вирішення соціальних проблем.

Соціальне забезпечення як один з різновидів соціально-економічної дії спрямованої на підтримку клієнта та знівелюванні складних життєвих обставин через надання матеріальної допомоги чи послуг.

Межі соціального забезпечення як сфери соціальної дії визначаються в конкретних просторово-часових координатах, оскільки практична діяльність її багато в чому обмежена напрямками соціальної політики на конкретний відрізок часу історичного розвитку держави та базується на передачі досвіду вирішення тих чи інших соціально-економічних проблем суспільства.

Соціальне забезпечення як практична діяльність наділена рисами, які суттєво її виокремлюють від інших складних за характером професій таких як лікар, юрист, педагог, соціальний працівник та ін. Специфіка професійної діяльності інспектора з соціального забезпечення полягає в тому, що до нього за допомогою звертаються переважно представники матеріально незахищених категорій населення, а тому вона не наділена певними аспектами престижності, особливо в умовах ринкової економіки. Безумовно соціальне забезпечення як вид практичної діяльності відіграє велику роль у вивченні структури сучасного суспільства та кризових явищ, що супроводжують його розвиток.

Соціальне забезпечення як професійна діяльність охоплює три сфери:

- адресна допомога особі, що опинилась в складних життєвих обставинах і потребує матеріальної підтримки;

– адресна допомога групі (сім'ї; люди похилого віку, люди з інвалідністю, одинокі матері, діти-сироти, діти позбавлені батьківського піклування, безробітні та ін.);

– соціальна допомога за місцем проживання (жертви катастроф природних та техногенних, мігранти, біженці та ін.).

Специфіка соціального забезпечення співвідноситься з благодійною, релігійною та громадською діяльністю. Професійна діяльність в цій галузі передбачає вирішення певного кола проблем та набору методів, форм та засобів до їх вирішення. Таким чином, можна констатувати, що кожна професія базується на специфічній для неї системі знань та вмінь як теоретичного так і практичного характеру. Крім того кожна система напрацьовує ряд етичних принципів, що формують способи побудови професійних стосунків з клієнтами соціальних служб, колегами по роботі та зовнішніми інстанціями, з якими доводиться контактувати в ході діяльності. Знання, вміння та норми професійної діяльності формуються через систему професійної підготовки.

Характер професійної діяльності вимагає від інспектора з соціального забезпечення широкого кола знань – починаючи від системи соціального захисту населення, відповідних нормативно-правових актів, економіки, соціології, геронтології, психології, соціальної роботи тощо. Від традиційних сфер діяльності, пов'язаних з аналізом та вирішенням людських проблем в соціальній роботі, педагогіці, психології, соціології, праві, медицині, соціальне забезпечення відрізняється своїми визначеними межами. Рівень допомоги, яку може отримати людина регламентується нормативно-законодавчими актами, фінансовими потоками, механізмами їх нарахування та формами контролю з їх використання. Для соціального забезпечення характерна орієнтація на реальну людину чи групу з їх життєвими складностями та можливими формами підтримки.

Соціальне забезпечення як практична діяльність має п'ять ключових аспектів:

- соціально-економічний;
- соціально-політичний;
- правовий;
- національно-географічний;
- соціально-психологічний;
- та ін.

Соціально-економічний аспект – передбачає розподілення матеріальних і фінансових ресурсів та засобів, що гарантовані державою особам чи групам, що опинились в складних життєвих обставинах.

Соціально-політичний аспект – передбачає орієнтацію на реалізацію засад державної соціальної політики та розроблення пропозицій, щодо вдосконалення соціально-економічного забезпечення населення.

Правовий аспект – передбачає діяльність у чітко визначеному правовому полі та забезпечення документального підтвердження умов призначення соціального забезпечення.

Національно-географічний аспект – передбачає діяльність в чітко визначеній територіальній одиниці (області, місті, районі) та з категоріями населення, яким гарантовано державою соціальний захист.

Соціально-психологічний – передбачає роботу з категорією людей, що перебувають не тільки в складних життєвих обставинах, а й в нестабільному емоційно-психологічному стані, а це вимагає від інспектора максимальної толерантності та доброзичливості під час обслуговування з забезпечення гідності та поваги клієнтів.

Сучасний етап соціально-економічного розвитку держави та зміна акцентів соціальної політики визначив суть і напрями соціального забезпечення як практичної діяльності. Можна констатувати, що соціальне забезпечення стало одним з найвагоміших інструментів соціальної політики з соціально-економічного захисту населення. В той же час роль соціального забезпечення проявляється в зворотному зв'язку від клієнтів до держави і саме це є індикатором виміру благополуччя в суспільстві.

На практиці доведено, що кожна професійна діяльність характеризується спільними та специфічними (від'ємними) рисами та цінностями. Професійні специфічні риси та цінності обумовлюються роллю та статусом професії конкретної особи. Цінності професійної діяльності це визначення меж визначених та бажаних якими повинен послуговуватися інспектор з соціального забезпечення при роботі з клієнтами.

Питання для самоконтролю

1. Сутність соціального забезпечення як виду професійної практичної діяльності.
2. Сфери що охоплює соціальне забезпечення як професійна діяльність.
3. Ключові аспекти соціального забезпечення як практичної діяльності
4. Роль соціально-економічного аспекту в соціальному забезпеченні.
5. Сутність соціально-політичного аспекту в соціальному забезпеченні.
6. Характеристика правових аспектів в соціальному забезпеченні.
7. Особливості застосування національно-географічного аспекту в соціальному забезпеченні.
8. Сутність соціально-психологічний аспектів в соціальному забезпеченні.

Тема 9. Головні функціональні обов'язки та правовий статус інспектора з соціального забезпечення. Професійні якості інспектора з соціального забезпечення

План.

1. Функції інспектора з соціального забезпечення.
2. Права, якими наділяється інспектор з соціального забезпечення за дорученням безпосереднього керівника.
3. Правовий статус інспектора з соціального забезпечення.
4. Професійні вимоги до інспектора з соціального забезпечення
5. Вміння, які передбачає компетентність інспектора з соціального забезпечення.
6. Стадії особистості інспектора з соціального забезпечення до вершин професійної майстерності: *професійна підготовка; професійна адаптація; професіоналізація; професійна майстерність.*
7. Професіоналізм як високий стандарт цілеспрямованої діяльності інспектора з соціального забезпечення характеризується *об'єктивними і суб'єктивними* показниками.

Будь яка професія визначається функціями, правовим статусом, що формуються згідно чинного законодавства та нормативно-правових актів державного та галузевого значення в залежності від рівня займаної посади.

Інспектор з соціального забезпечення, як посадова особа, що може працювати в Міністерства соціальної політики, структурах різного рівня системи соціального захисту населення серед яких: департамент праці та соціального захисту населення районних, районних у містах Києві та Харкові державних адміністрацій, яка наділена повноваженнями щодо призначення соціального забезпечення та здійснення контролю за правильністю його призначення.

Інспектор у своїй діяльності керується Конституцією України, законами України, указами Президента України, постановами Кабінету Міністрів України та іншими нормативно-правовими актами, а також функції інспектора з соціального забезпечення.

Функціональні обов'язки інспектора з соціального забезпечення здійснюються через:

- призначення державного соціального забезпечення особам чи групам осіб, що опинились в складних життєвих обставинах;
- перевірку достовірності та повноти подання інформації про доходи та майновий стан громадян, що претендують на призначення соціального забезпечення;
- консультування громадян про право на отримання допомоги;
- аналіз причин порушення законодавства про соціальне забезпечення;
- підготовку потрібних документів та подання до судів та арбітражних судів позовів стосовно підприємств, організацій, установ і

громадян про стягнення до відповідних бюджетів сум незаконно отриманого соціального забезпечення;

- представництво інтересів держави при вирішенні виняткових і спірних питань;

- роз'яснення населенню, зокрема в засобах масової інформації, відомостей щодо права, форм та методів отримання соціального забезпечення.

Інспектор з соціального забезпечення може за дорученням безпосереднього керівника наділяється правом:

- проводити обстеження вдома (за погодженням заявника) для визначення складу сім'ї та ступеня нужденності сім'ї шляхом опитування заявника, родичів, інших осіб, які проживають спільно з заявником, у разі потреби уточнення обставин, що стосуються справи;

- відвідувати місце роботи заявника з метою проведення перевірки інформації, що зазначена в довідках про доходи, а також запитувати необхідну інформацію щодо його доходів від бухгалтерії підприємства, установи, організації;

- робити запити та безоплатно одержувати від органів державної податкової адміністрації та інших міністерств і центральних органів виконавчої влади (за їх згодою) інформацію, потрібну для проведення достовірності даних, отриманих від заявника;

- одержувати усні та/або письмові пояснення громадян щодо інформації і документів про доходи, що враховуються при визначенні права на призначення допомоги та обчисленні її розміру;

- готувати матеріали щодо застосування до громадян, які надали недостовірну інформацію про доходи та майновий стан, що враховуються при визначенні права на призначення допомоги і обчисленні її розміру, санкції у вигляді припинення надання допомоги та позбавлення права на її призначення протягом наступного терміну. Сума надміру одержаної допомоги внаслідок подання громадянами документів із свідомо неправильними відомостями повертається ними за вимогою органів, що призначають допомогу, у подвійному розмірі, якщо інше не передбачено законодавством.

Правовий статус інспектора з соціального забезпечення

Інспектором з соціального забезпечення призначається особа, що має вищу професійну освіту і яка здатна за своїми особистими, діловими, моральними якостями виконувати покладені обов'язки.

Прийняття на роботу супроводжується випробувальним терміном до шести місяців.

Заборонено чинним законодавством прийняття на посаду інспектора з соціального забезпечення осіб, які:

- визнані у встановленому порядку недієздатними;
- мали судимість, що є несумісною із заняттям посади;
- у разі безпосереднього підпорядкування близьким родичам чи своякам;

- в інших випадках, установлених законами України.

Інспектор з соціального забезпечення підлягає професійній атестації.

Атестація інспекторів здійснюється у відповідності до чинного законодавства.

Для проведення перевірок поза межами робочого місця інспектору з соціального забезпечення видається службове посвідчення тою структурою, в якій він працює або іншою яка наділена такими повноваженнями. Документ завіряється гербовою печаткою.

При виконанні відповідних функцій інспектор зобов'язаний дотримуватися чинного законодавства України не обмежуючи законних прав та інтересів громадян (або установ, підприємств, організацій) і не перешкоджати їх реалізації.

За невиконання чи неналежне виконання професійних обов'язків, перевищення повноважень або зловживання службовим становищем інспектор може бути притягнутим до дисциплінарної, адміністративної, цивільної та кримінальної відповідальності, що передбачені чинним законодавством.

Рішення, дії або бездіяльність соціального інспектора можуть бути оскарженими громадянами та організаціями, установами та підприємствами у вищестоящих посадових осіб відповідного органу виконавчої влади, або в суді. Право звернення до суду з оскарженням рішень, дій або бездіяльності інспектора з соціальної допомоги може бути реалізоване незалежно від подання скарги до вищестоящих посадових осіб відповідного органу виконавчої влади, якому він підпорядковується.

Перевірка правильності призначення соціального забезпечення може проводитися за рішенням організації в якій працює інспектор або за приписом установ які наділені таким правом згідно чинного законодавства. При проведенні перевірки інспектор зобов'язаний пред'явити громадянину, керівному складу організації, підприємства, установи документ на право проведення перевірки.

Питання для самоконтролю

1. Функції інспектора з соціального забезпечення.
2. Правовий статус інспектора з соціального забезпечення.
3. Атестація інспекторів з соціального забезпечення.
4. Рівну відповідальності за халатність, бездіяльність або порушення чинного законодавства.
5. Яким документом засвідчується особа інспектора з соціального забезпечення.

Професійні якості інспектора з соціального забезпечення

Професійна діяльність в будь-якій галузі народного господарства потребує від працівників певного набору знань, вмінь та особистісних якостей, і, в першу чергу, це необхідно при роботі з людьми, що опинились в складних життєвих обставинах. Набір знань, умінь, якостей інспектора з соціального забезпечення може варіюватися залежно від специфіки особистості і соціально-психологічних умов, професійного самовизначення і навчання. Проте існують і базові вимоги до компетентності, професійної поведінки, моральних принципів, без дотримання яких неможливе повноцінне

досягнення цілей та завдань соціального забезпечення, ефективна діяльність якої, спрямована на досягнення соціальної справедливості, забезпечення соціально-економічних змін в життєзабезпеченні людини.

Інспектори з соціального забезпечення у своїй щоденній діяльності нерідко опиняються перед складними моральними проблемами, що змушує їх діяти відповідно до своїх моральних переконань, оскільки такі ситуації недостатньо врегульовані законодавством. Це актуалізує значущість для соціального забезпечення етики – вчення про мораль, яка аналізує її природу, характер і структуру (моральна свідомість, моральні відносини, моральна діяльність), категорії моралі (добро і зло, справедливість і несправедливість, честь, гідність тощо), на підставі яких формуються моральні принципи, норми, цінності, правила поведінки, теоретично обґрунтовується певна система моральних переконань.

Соціальне забезпечення як окремий вид професійної практичної діяльності тільки розпочало формування своєї професійної етики, але так як вона працює в одній площині з соціальною роботою і багато в чому може спутуватись уже визначеними для неї морально-етичними професійними принципами.

Міжнародна Федерація соціальних працівників (МФСП) в професійній своїй діяльності використовує два основоположних документи: Міжнародну декларацію етичних принципів соціальної роботи та Міжнародні етичні стандарти соціальних працівників. Ці документи визначають головні етичні принципи професії соціального працівника, рекомендують методи знаходження рішень за умов етичної дилеми, розглядають питання взаємозв'язку соціальних працівників із клієнтами, колегами та іншими особами, залученими до цієї сфери. Ці документи постійно використовують, переглядають і вдосконалюють. Зважаючи на те, що клієнтами як соціальних працівників так і інспекторів з соціального забезпечення є соціально незахищені категорії населення то і морально-етичні принципи роботи з ними майже не відрізняються. Отже, за основу формування морально-етичних вимог до інспектора з соціального забезпечення ми можемо взяти Міжнародну декларацію етичних принципів соціальної роботи та Міжнародні етичні стандарти соціальних працівників з поправкою на деяку специфіку притаманну суто соціальному забезпеченню.

Ефективність соціального забезпечення залежить не тільки від рівня підготовки фахівця, його знань і досвіду, а й від особистісних характеристик, якостей, світоглядної сфери і життєвої позиції. Інспектор з соціального забезпечення повинен виробити для себе певну систему цінностей, яка має узгоджуватись із сутністю і змістом його професійної діяльності, суспільними нормами і традиціями тощо. Більшість клієнтів вважає, що краще їх зрозуміє людина, яка має професійний і життєвий досвід, вміє проїнятися почуттями та проблемами співрозмовника.

Соціальне забезпечення належить до виснажливих у фізичному та психологічному плані професій, оскільки інспектори з соціального забезпечення мають справу із складними і обтяжливими сторонами людського

життя. Таку роботу супроводжує надмірна втрата психічної енергії, що спричинює втому та емоційне виснаження. Процес соціального забезпечення не завжди буває успішним і результативним, інспектори зазнають невдач, переживають розчарування, набувають негативного досвіду.

Професійні вимоги до інспектора з соціального забезпечення

Інспектор з соціального забезпечення – це фахівець у системі соціального захисту населення і повинен досконало знати економічні, правові, психологічні та моральні регулятори життєдіяльності людей, бути здатним і готовим надати їм підтримку кваліфіковано та доброзичливо. Незалежно від конкретних умов професійної діяльності інспектор з соціального забезпечення повинен:

- знати теоретичні та методологічні засади соціального забезпечення, його історичні корені, традиції, вітчизняний і зарубіжний досвід, сучасні завдання, методи організації соціального захисту населення;
- мати навички соціально-економічного та ситуаційного аналізу, діагностики умов і рівня життєзабезпечення різних соціальних категорій та груп населення;
- вміти проводити соціально-економічні дослідження, прогнозувати розвиток соціальних процесів і враховувати їх результати у своїй роботі;
- перевіряти достовірність отриманої інформації та наданої документації;
- знати нормативно-правову базу соціально-економічного захисту прав клієнтів;
- визначати рівні та форми надання соціального забезпечення клієнтам;
- контролювати цільове використання коштів для соціального захисту окремих категорій населення згідно чинного законодавства;
- володіти організаторськими здібностями, навичками комунікабельності;
- тощо.

Теоретичні положення про суспільне призначення, сутність соціального забезпечення, нормативні вимоги до неї, аналіз реальної практики фахівців свідчать, що належна компетентність інспектора з соціального забезпечення передбачає такі вміння:

- виявляти та оцінювати соціально-економічну ситуацію і за необхідності довести рівень забезпечення окремої особи чи групи відповідно до норм і стандартів визначених державою;
- оцінити соціально-економічну проблему, поставлене завдання і способи його виконання;
- розробити план дій, спрямованих на відновлення або розвиток ресурсів життєзабезпечення клієнта;
- бути посередником між клієнтами та організаціями, структурами, що забезпечують осіб, що потрапили в складні життєві обставини, соціально-економічними ресурсами;

- ефективно втручатися у процес розв’язання соціально-економічних проблем вразливіших груп населення;
- сприяти ефективному функціонуванню систем, організацій, які забезпечують клієнтів соціально-економічними ресурсами і послугами;
- оцінювати ступінь соціально-економічного втручання і досягнутих змін;
- постійно оцінювати свій професійний рівень та розвиток, поведінку і набуті навички;
- сприяти вдосконаленню форм та методів надання соціального забезпечення, розвиваючи професійні знання, підтримуючи стандарти та етичні норми професії.

Професійне становлення інспектора з соціального забезпечення є багатогранним і безперервним процесом. Його розвитку сприяють глибоке розуміння особливостей обраної професії, її значущості для суспільства, усвідомлений професійний вибір і системна робота над собою. Рух особистості до вершин професійної майстерності охоплює такі стадії:

- *професійну підготовку* – формування професійної спрямованості і системи професійних знань, умінь та навичок, набуття досвіду теоретичного і практичного розв’язання професійних проблем;
- *професійну адаптацію* – входження в професію, засвоєння нової соціальної ролі, професійне самовизначення, формування особистісних і професійних якостей, досвіду самостійної професійної діяльності;
- *професіоналізацію* – формування професійної позиції, інтеграцію особистісних і професійно важливих якостей, умінь у значущі утворення;
- *професійну майстерність* – цілковиту реалізацію, максимальний вияв особистості у професійній діяльності на основі інтегральних психологічних новоутворень.

У формуванні особистості інспектора з соціального забезпечення важлива роль належить професійному вихованню. У широкому розумінні це відбувається – в процесі трудового і суспільного життя, у вузькому – в процесі підготовки висококваліфікованих фахівців із соціального забезпечення, здатних працювати у нестандартних, постійно змінюваних ситуаціях. Ґрунтовне оволодіння фаховими знаннями і навичками передбачає: створення умов для вільної реалізації розуму та почуттів майбутніх фахівців, що є основою освоєння принципів гуманізму і способів вияву людяності та творчої спрямованості навчального процесу; підготовку здобувачів до входження в систему професійної діяльності «людина-людина», успішної адаптації в ній; створення умов, за яких кожна навчальна група була б своєрідною лабораторією розвитку навичок спілкування, взаємодії, ефективної комунікації. Не менш важлива орієнтація навчального процесу на розвиток унікальності та неповторності особистості майбутнього інспектора з соціального забезпечення, що є основою формування його індивідуального стилю роботи; на усвідомлення ним значущості обраного фаху, вироблення вміння реалістично оцінювати свої можливості, переваги і недоліки, навички роботи над собою.

Діяльність інспекторів з соціального забезпечення реалізується у *географічному, політичному, соціально-економічному, культурному і духовному* контекстах, на які обов'язково мають зважати справжні професіонали. *Географічний контекст* визначає кордони соціального забезпечення (соціальна служба, регіон, держава). *Політичний контекст* характеризує суспільний устрій, політичний режим, форму правління, які обумовлюють формування внутрішньої соціально-економічної політики, в т. ч. засади професійної і практичної діяльності інспекторів з соціального забезпечення. Від *соціально-економічного контексту* залежить доступність необхідних життєвих засобів, соціального забезпечення і захисту, рівень соціальної допомоги, послуг та підтримки. *Культурний і духовний контексти* вимагають від інспектора поваги до релігійних, культурних, духовних традицій клієнтів, сімей, громад і націй, врахування соціальних цінностей суспільства, філософсько-політичних переконань, ідеалів людей, яким буде призначатись соціальне забезпечення.

Професіоналізм як високий стандарт цілеспрямованої діяльності інспектора з соціального забезпечення виражається передусім у його стабільності і результативності, в ефективному індивідуальному стилі. Характеризується він *об'єктивними і суб'єктивними* показниками.

Об'єктивні показники професіоналізму інспектора з соціального забезпечення визначаються відповідністю професії, здатністю професійно розв'язувати проблеми клієнта, надавати допомогу різним категоріям населення. Важливим об'єктивним критерієм є також рівень фахових знань і вмінь, які: сприяють ефективному посередництву між клієнтом, його середовищем та соціальними службами, успішному функціонуванню в ролях організатора та координатора соціального захисту клієнта; допомагають аналізувати процеси в соціальній сфері, свою діяльність і прогнозувати їх розвиток у теперішній та майбутній перспективах як на регіональному так загальнодержавному рівнях.

Суб'єктивні показники професіоналізму інспектора з соціального забезпечення обумовлюються його особистісними якостями, що залежать від сформованості комунікативних навичок, умінням діяти у складних і неординарних фахових та психологічних ситуаціях тощо. Ефективність діяльності інспектора з соціального забезпечення оцінюють за такими критеріями:

- успішним визначенням способів та методів вирішення соціально-економічних проблем клієнтів;
- задіянням доброзичливих та толерантних засад в роботі з клієнтами;
- безконфліктність в обслуговуванні клієнтів та спілкування з колегами;
- аналітичні вміння формування першочергових та другорядних етапів надання соціально-економічної допомоги;
- підтримання позитивного морально-психологічного мікроклімату в колективі;

- об'єктивна оцінка проблемних ситуацій;
- тощо.

В аналізі професійного рівня інспектора з соціального забезпечення використовують *процесуальні* (використання методів, прийомів, технологій) та *нормативно-етичні* (засвоєння і дотримання норм, стандартів, принципів, еталонів професії) показники. Не менш важливі при цьому його ставлення до професійного навчання (підвищення рівня кваліфікації, обмін досвідом з колегами, готовність вивчати фахові теоретичні та методичні аспекти тощо), використання інновацій в професії (орієнтація на новаторство, пошук індивідуального стилю, творче використання інноваційних методів і прийомів тощо).

Вибір професії інспектора з соціального забезпечення накладає на цей фах суспільну місію і моральну сутність через потрібність суспільству і категоріям людей, що опинились складних життєвих обставинах та чекають соціально-економічної підтримки. Професійна діяльність з соціального забезпечення потребує не тільки певних фахових знань, уміння використовувати найпродуктивніші для кожної конкретної ситуації форми, методи, технології соціальної підтримки, а й відповідних особистісних якостей – гуманістичної спрямованості, особистої і соціально-суспільної відповідальності, поваги гідності людей, що опинились в соціально-економічній скруті, терпимості, ввічливості, уважності, комунікабельності та доброзичливості.

Опитування клієнтів соціальних служб засвідчили, що вони хотіли б бачити інспекторів з соціального забезпечення наділеними такими особистими якостями як: доброзичливість, чесність, чуйність, приязність, співчутливість, безкорисливість, урівноваженість та навичками спілкування – вмінням вислуховувати та конструктивно консультувати і давати поради. Не хотіли б клієнти йти за допомогою до інспекторів знервованих, агресивних, користолюбивих, пихатих, нечесних, жорстоких, фахово необізнаних. У спілкуванні клієнти негативно оцінюють: грубість, неповагу до людей, гидливість, неввічливість, зухвалість, недоброзичливість. У ставленні до роботи: байдужість до клієнтів, постійний поспіх, безвідповідальність, несумлінність, небажання допомогти, легковажність, некомпетентність тощо.

Проведені наукові дослідження показали що з перерахованих особистісних якостей які зазначили клієнти системи соціального захисту можна виділити три основні групи: *психофізіологічні, психологічні, психолого-педагогічні якості*.

До *психофізіологічних якостей* належать психічні процеси (сприйняття, пам'ять, уява, мислення), психічні стани (втома, апатія, стрес, тривожність, депресія), увага як стан свідомого та вольового прояву (стриманість, індиферентність, наполегливість, послідовність, імпульсивність) і саме від них залежать здатність до цього виду діяльності. Психологічна невідповідність вимогам професії особливо різко виявляється у складних ситуаціях, за необхідності мобілізації всіх особистих ресурсів для розв'язання складних, соціально-економічних проблем.

Через *психологічні якості* характеризують інспектора з соціального забезпечення як особистість. До цієї групи якостей належать самоконтроль та вміння переключатися і управляти власними емоціями, стресовитривалість, самокритичність, об'єктивна оцінка власних вчинків. Вони допомагають уникнути професійних стресів та цілеспрямовано використовувати ефективні методи і технології саморозвитку та творчого потенціалу.

Від *психолого-педагогічних якостей* залежить ефект особистої привабливості через такі якості як: комунікабельність (уміння швидко налагоджувати контакт із людьми); емпатійність (виявлення установок і очікувань, клієнтів, співпереживання); атрактивність (зовнішня привабливість особистості); красномовність (вміння переконливо та майстерно говорити) тощо.

У формуванні якостей, необхідних інспекторові з соціального забезпечення, для успішного виконання професійних обов'язків і спілкування з клієнтами, суттєву роль відіграють природні дані, прагнення до самовизначення, самоутвердження, бажання вчитися, ціннісні орієнтації і вольові зусилля людини, яка обрала цю складну професію.

Визначальним чинником придатності людини для професійної діяльності з соціального забезпечення є система його цінностей, яка визначає ефективність практичної реалізації. Переконаність в абсолютній цінності кожної людини має бути базисною психологічною установкою, підґрунтям ціннісної орієнтації інспектора з соціального забезпечення. Якщо абітурієнт, вирішивши стати інспектором з соціального забезпечення, на якомусь етапі виявив суттєві розходження між власними установками і системою цінностей соціального забезпечення як фаху, краще всього переорієнтуватися на інший професійний напрям підготовки.

Практична професійна діяльність інспектора з соціального забезпечення відбувається через інтеграцію фахових і моральних якостей адже використання своїх знань, навичок, цінностей, здібностей є одним із найважливіших інструментів соціального забезпечення.

Питання для самоконтролю

1. Професійні якості інспектора з соціального забезпечення.
2. Морально-етичні якості інспектора з соціального забезпечення.
3. Професійні вимоги до інспектора з соціального забезпечення.
4. Основні напрями компетентності та вміння інспектора з соціального забезпечення.
5. Стадії професійної майстерності інспектора соціального забезпечення.
6. В яких контекстах реалізується діяльність інспектора з соціального забезпечення.
7. Сутність об'єктивних показників професіоналізму інспектора з соціального забезпечення.
8. Сутність суб'єктивних показників професіоналізму інспектора з соціального забезпечення.
9. Особистісні якості інспектора з соціального забезпечення.

Тема 10. Професійні та морально-етичні якості інспектора з соціального забезпечення

План.

1. Клієнти чи потенційні клієнти соціального забезпечення.
2. Моральні норми поведінки фахівців системи соціального захисту стосовно клієнтів, які фіксують посадові інструкції та міжнародні і вітчизняні етичні кодекси.
3. Найважливіші цінності для соціальної роботи.
4. Принципи, яким повинно відповідати соціальне забезпечення, що утворилися в результаті синтезування різноманітних професійних кваліфікацій.
5. Етичні принципи професійної діяльності, що сформульовано у «Міжнародній Декларації етичних принципів соціальної роботи».
6. Етичний кодекс спеціалістів із соціальної роботи України орієнтує на дотримання наступних етичних принципів.

Головними показниками професіоналізму інспектора з соціального забезпечення є не тільки високий рівень знань, вмінь та навичок, а також дотримання певних етичних норм поведінки, які складають професійні цінності. Вони формуються на основі матеріальних, соціально-політичних і духовних цінностей.

Дотримуючись системи цінностей соціального забезпечення зайняло активну позицію у визначенні потреб клієнтів і виступає на його соціально-економічний захист та підтримку.

Клієнт соціального забезпечення – це особа, група людей, громада, які не можуть самотійно подолати соціально-економічні проблеми та відновити життєзабезпечення власними ресурсами без сторонньої допомоги.

Клієнтами чи потенційними клієнтами соціального забезпечення найчастіше вважають представників вразливих категорій, груп населення, що зазнають чи мають ризик зазнати негативних впливів соціальних, економічних, екологічних чинників.

До клієнтів соціального забезпечення відносять наступних громадян суспільства:

- малозабезпечені сім'ї;
- сім'ї, що виховують дитину з інвалідністю;
- діти, та повнолітні громадяни без певного місця проживання;
- діти, та повнолітні громадяни що повернулись з місць позбавлення волі;
- люди похилого віку;
- ветерани війни та жертви нацистських переслідувань;
- ті, хто постраждав від техногенних та екологічних катастроф;
- безробітні;
- безпритульні;

- особи з інвалідністю;
- наркозалежні;
- мігранти та біженці;
- діти-сироти;
- діти, що залишились без батьківського піклування;
- інші.

Здійснюється обслуговування клієнтів через державну, комунальну мережу служб, установ та організацій системи соціального захисту населення, а також громадськими організаціями та благодійними фондами. Ключовим суб'єктом з соціального забезпечення являється інспектор, який в своїй діяльності повинен керуватися етичними принципами професійної діяльності.

Соціальне забезпечення як особливий вид професійної діяльності має специфічну систему цінностей, що сформувалися в процесі становлення моральних принципів і норм поведінки фахівців.

Моральні цінності виникають у процесі соціального забезпечення та визначаються як сукупність залежностей і зв'язків між інспектором і клієнтом. Міжнародна та національні асоціації соціальних працівників, соціальні служби прагнуть врегулювати ці відносини через ухвалення вимог щодо професійних обов'язків; меж втручання і дистанції між фахівцями і клієнтами; дотримання низки моральних принципів. Проте проблема етичних взаємин між клієнтами та інспектором з соціального забезпечення лежить в площині, коли він сприймає свою діяльність з точки зору не тільки загальнолюдських чи професійних цінностей, а на основі своїх власних норм, що може призвести до виникнення труднощів у виборі адекватного професійного рішення.

Інспектори у своїй професійній діяльності дуже часто зіштовхуються з складними моральними проблемами, що змушує їх діяти відповідно до власних моральних переконань, оскільки в більшості випадків такі проблеми недостатньо врегульовані законодавством. Саме на цій підставі актуалізується значущість етики в соціальній допомозі.

У практичній діяльності інспектора дуже часто виникають моральні дилеми – необхідність вибору між двома, як правило неоднозначними і складними рішеннями.

Особливість етики соціального забезпечення полягає в тому, що його норми поширюються не тільки на діяльність інспекторів, але і на їхню позаслужбову поведінку. Моральні норми поведінки фахівців системи соціального захисту стосовно клієнтів фіксують посадові інструкції та міжнародні і вітчизняні етичні кодекси.

Сприйняття людини як найвищої цінності, сприйняття іншої людини такою, якою вона є, визнання того, що всі люди різні і саме в цьому їх самоцінність, слугують моральними орієнтирами для інспекторів. Для них важливо глибоко усвідомлювати універсальні та особливі, у контексті їхньої професійної діяльності, моральні цінності клієнтів. Саме на цьому формуються їх життєві орієнтири та професійна філософія.

Застосовуючи норми професійної етики окреслюють певні межі діяльності інспектора, сприяють усвідомленню того, що дозволено і чого не

можна робити при наданні соціально-економічної допомоги клієнтам. При виконанні професійних обов'язків інспектор повинен використовувати ряд важливих моральних якостей таких як: особиста відповідальність за наслідки роботи, врівноваженість, ввічливість, тактовність, толерантність, доброзичливість, емпатія, повага власної гідності і гідності клієнта та ін.

Визначаючи моральні цінності інспектора з соціального забезпечення ми орієнтувались на думки науковців стосовно соціальної роботи, яка має більшу історію розвитку, але тим не менше, працює в одній галузі знань та соціальній системі з соціальним забезпеченням. Орієнтуючись на думку професора Брістольського університету Ф. Парслоу, який визначив найважливіші для соціальної роботи цінності, ми вважаємо, що вони в основному притаманні і соціальному забезпеченні, особливо:

- віра у цінність кожної особистості;
- віра у право кожного індивіда на самостійний вибір у житті;
- віра у можливість індивіда змінюватись.

Видатний британський науковець Ш. Рамон вважає, що в роботі з клієнтами, фахівці повинні дотримуватись цінностей:

- *насамперед людина* (кожній людині повинні бути гарантовані гідність і права, навіть якщо вона в силу різних обмежень не може цілковито використовувати їх, усі люди є однаково цінними для суспільства і для себе);
- *повага до особистості* (належне соціальне обслуговування має відповідати потребам кожної людини, її почуттю власної гідності);
- *право на самовизначення* (право кожного розв'язувати власні проблеми, приймати раціональні та доцільні рішення, визнання того, що людина глибше за інших знає себе і має право на помилку);
- *право на незалежність* (жоден індивід не може бути цілком самодостатнім, взаємозалежність людей є позитивним і цілком нормальним станом);
- *наснага* (робота з клієнтами соціальних служб повинна вселяти їм віру в себе і свої можливості, прагнення відновити та використовувати свої особисті громадські і людські можливості).

У професійній діяльності інспектора з соціального забезпечення з клієнтом великого значення набувають цінності:

- конфіденційність у відносинах із клієнтами;
- здатність відокремлювати особисті почуття і потреби від професійних відносин;
- прагнення соціальних змін, подолання соціальних проблем;
- готовність до передавання знань і вмінь іншим;
- повага до індивідуальних і групових відмінностей;
- прагнення до розвитку здатності у клієнта допомагати самому собі;
- готовність діяти від імені клієнта, незважаючи на можливу його фрустрацію;
- прагнення до високих стандартів особистої моралі та професійної етики;

– прагнення до справедливості, соціально-економічного, фізичного і розумового благополуччя клієнтів.

Адаптуючи рекомендації професійної роботи з клієнтами, розроблені для соціальних працівників ми вважаємо, що вони притаманні і для інспекторів з соціального забезпечення, адже вони обслуговують тих же клієнтів, що є клієнтами соціальної роботи, серед яких:

- не нашкодити;
- утримуватись від критичних зауважень;
- віра у здатність клієнтів до змін;
- підтримка доброзичливих стосунків з клієнтами;
- відкритість, толерантність, гнучкість;
- орієнтація на позитивні прагнення клієнтів;
- спонукання клієнтів до добровільності в діях;
- об'єктивність, щодо оцінки можливостей клієнта;
- обговорення варіантів вибору для клієнта щодо рішення проблеми;
- не перебільшення ролі допомоги;
- тощо.

Російські науковці, розглядаючи професійні аспекти діяльності соціального працівника з клієнтом говорять не про фахові цінності, а принципи соціальної роботи. Синтезувавши різноманітні професійні кваліфікації можна стверджувати, що соціальне забезпечення клієнтів повинно відповідати принципам:

– *принцип універсальності* (вимагає недопущення дискримінації при наданні соціальної допомоги за ознаками соціального статусу, національності, раси, релігійних переконань, віку, статі, стану здоров'я, політичних та ідеологічних переконань, тощо і передбачає нероздільність економічних, соціальних, культурних, політичних та інших прав людини);

– *принцип охорони соціальних прав* (одним із пріоритетних завдань діяльності в сфері соціального забезпечення є повага і збереження соціальних прав клієнтів. Забезпечуючи обслуговування клієнтів, фахівці не повинні супроводжувати їх вимогами щодо відмови від соціальних прав в цілому чи певної їх частини. Дотримання цього принципу пов'язане з протиріччям між функцією контролю і функцією турботи);

– *принцип соціального реагування* (визначається необхідністю вжиття заходів щодо розв'язання соціально-економічних проблем, діяти відповідно до обставин соціальної ситуації клієнта і не обмежуватися запланованими заходами, які орієнтуються на стандартне соціальне забезпечення);

– *принцип клієнтоцентризму* (його суть полягає у визнанні пріоритету прав клієнта у всіх випадках, крім тих, що суперечать правам та інтересам інших людей);

– *принцип опори* на внутрішні сили клієнта щодо розв'язання власних проблем (він акцентує увагу та тому, що ніхто окрім самої людини, не може вирішити її життєві соціально-економічні проблеми, усунути

конфліктну ситуацію тощо);

– *принцип профілактичної спрямованості* (запобігання виникненню соціально-економічних проблем і життєвих труднощів клієнтів або ускладненню наявних);

– *принцип активізації* (сприяє посиленню влади і прав клієнтів, потенціал цього посилення залежить від культурного, політичного, економічного контексту);

– *принцип толерантності* (обслуговуючи клієнтів фахівці мають справу з особами, чий погляд в політичному, релігійному, національному та інших напрямках мають свої особливості, які не завжди можуть знаходити відгук чи підтримку, але необхідно їх сприймати такими як вони є, застосовуючи терпимість та професійну толерантність);

– *принцип конфіденційності* (інформація отримана від клієнтів не підлягає розголошенню, окрім вимог чинного законодавства у випадку: загрози життю клієнта, можливістю насилля, завдання шкоди тощо);

– *принцип максималізації соціальних ресурсів* (на обслуговування клієнтів держава виділяє мінімум засобів, реальний обсяг яких залежить від соціально-економічних можливостей держави. Використовуючи цей принцип фахівці повинні залучати додаткові можливості, звертаючись до благодійних фондів, неурядових організацій, спонсорів приватних структур, використовуючи інші джерела не заборонені чинним законодавством).

Вищезазначені принципи в основному ґрунтуються на ціннісно-моральному вимірі взаємовідносин «інспектор з соціального забезпечення – клієнт».

Діяльність в інспектора з соціального забезпечення регламентується посадовою інструкцією. Визначення таких обов'язків є основою адекватних відносин між ним та клієнтами. Стосунки між інспектором і клієнтом мають не тільки формалізовану частину відносин, а й варіативну, наприклад: коли він самостійно визначає як звертатися до клієнта, визначає його настрій та адекватність сприйняття інформації тощо.

Виконання службових обов'язків з обслуговування людей, що знаходяться в складних життєвих обставинах межує з прийняттям рішення морального вибору зважаючи на те, як це позначиться на клієтові, його оточенні та професійних обов'язках. Це стосується ситуацій коли необхідно брати до уваги інтереси клієнта, інтереси родини, власні професійні інтереси та соціальної служби яку він представляє щодо їх сумісності з фаховими та суспільними цінностями. Усунення сумнівів, щодо побудованих відносин між інспектором та клієнтом можна шляхом консультацій з колегами по роботі, або фахівцями різного профілю, в компетенції яких входить розгляд цих питань.

Виконання професійних обов'язків передбачає пояснення клієтові кола обов'язків та ролі інспектора в їх у вирішенні, щоб у нього не виникало необґрунтованих очікувань, а відповідно і претензій.

Говорячи про етичні принципи роботи з клієнтами необхідно згадати такий важливий документ як «Етика соціальної роботи: принципи і

стандарти», схвалений Міжнародною федерацією соціальних працівників (МФСП) у 1994 р., де обґрунтовано важливість етики як складової частини професійної діяльності соціальних працівників, а також «Міжнародної Декларації етичних принципів соціальної роботи» і «Міжнародних етичних стандартів соціальних працівників», які ми беремо за основу для інспекторів з соціальної допомоги, які працюють в площині обслуговування майже одних і тих же клієнтів.

У «Міжнародній Декларації етичних принципів соціальної роботи» чітко сформульовано наступні етичні принципи професійної діяльності:

– «Кожна людина є унікальною цінністю, на яку слід зважати і ставитися до неї з повагою». Саме на цьому імперативі акцентував філософ І. Кант, який наполягає на тому, щоб ставитися до людини як до мети, а не як до засобу;

– «Кожна людина має право на самореалізацію такою мірою, щоб це не утискало таке саме право інших людей, і зобов'язана робити внесок у добробут суспільства».

– «Кожне суспільство, незалежно від устрою, повинно функціонувати так, щоб забезпечити максимальні блага для всіх людей»;

– «Соціальні працівники покликані присвятити здобуті знання і навички наданню допомоги окремим особам, групам людей, громадам і суспільствам в їхньому розвитку та розв'язанні конфліктів між собою, у відносинах із суспільством, а також у подоланні наслідків конфліктів»;

– «Соціальні працівники мають надавати якомога кращу допомогу, поради будь-кому, хто їх потребує, не маючи несправедливих упереджень щодо статі, віку, непрацездатності, расової належності, соціального класу, походження, релігії, мови, політичних переконань або сексуальної орієнтації»;

– «Соціальні працівники поважають права людини та груп відповідно до Міжнародної Декларації прав людини Організації Об'єднаних Націй та інших міжнародних конвенцій, що впливають з цієї Декларації»;

– «Соціальні працівники ставляться з повагою до принципів приватного життя, конфіденційності та відповідального використання інформації у своїй професійній роботі. Соціальні працівники поважають виправдану конфіденційність навіть тоді, коли законодавство країни суперечить цій вимозі»;

– «Заохочення клієнтів до співпраці, інформування їх щодо переваг і можливих ризиків від обраного напрямку дій»;

– «Спільна відповідальність соціального працівника та клієнта за визначення плану дій, спрямованих на зміну його життя. Цей принцип визначає можливість використання примусу, який може бути необхідним для розв'язання проблем однієї сторони за рахунок інтересів іншої, але тільки після ретельного оцінювання претензій конфлікуючих сторін. Попри те, соціальні працівники повинні звести до мінімуму застосування узаконеного примусу»;

– «Соціальна робота несумісна з прямою або не прямою підтримкою осіб, груп людей, політичних сил або силових структур, які використовують тероризм, тортури та інші заходи, спрямовані на пригноблення людей»;

– «Соціальні працівники повинні приймати етично обґрунтовані рішення і дотримуватись їх, віддаючи належну повагу положенням Міжнародної Декларації етичних принципів МФСП, Міжнародних етичних стандартів соціальних працівників».

Міжнародна Декларація етичних принципів соціальної роботи також окреслює проблемні сфери і ситуації, які залежать від відмінностей політичного устрою, культурних цінностей та інших аспектів суспільного життя. Такі ситуації можуть викликати конфлікти інтересів соціального працівника та клієнта; окремих клієнтів та інших людей; між конфліктуєчими інтересами груп клієнтів і рештою суспільства; закладів роботодавців і соціальних працівників; закладів і груп населення; різних груп професійних соціальних працівників.

Норми та принципи, що зазначені в міжнародних документах, носять загальний характер і не завжди враховують національні особливості, але вони є основою для розвитку власних етичних принципів та стандартів у тих країнах, які можуть скористатися ними як орієнтиром.

Українська асоціація соціальних педагогів і працівників соціальної сфери ухвалили в 2003 році Етичний кодекс спеціалістів із соціальної роботи України, в ньому сформульовані положення, які є дороговказом професійної діяльності.

Етичний кодекс спеціалістів із соціальної роботи України орієнтує на дотримання наступних етичних принципів:

- повага до гідності кожної людини;
- пріоритетність інтересів кожної людини;
- толерантність;
- довіра і взаємодія у розв'язанні проблем клієнта;
- доступність послуг;
- конфіденційність;
- дотримання норм професійної етики.

Кодекс містить норми етичної поведінки стосовно клієнтів, що зобов'язують:

- поважати особистість клієнта, гарантувати захист його гідності та прав незалежно від походження, статі, віку, внеску в суспільний і соціальний розвиток;
- намагатися зрозуміти кожного клієнта, з'ясувати всі чинники, що спричинили його проблеми, пропонувати оптимальні види професійної діяльності або соціальних послуг;
- дбати про безпеку клієнтів, яка є першою умовою діяльності спеціалістів із соціальної роботи;
- однаково допомагати всім клієнтам, брати на себе відповідальність за особисті дії;
- підтримувати право клієнта на взаємодію, яка ґрунтується на довірі, конфіденційності та співчутті;
- визнавати право клієнта на зміну власних переконань і життєвих вподобань без будь-якого тиску з боку соціальних працівників, крім тих, коли

клієнти не усвідомлюють небезпеки для себе та оточення;

– визнавати і поважати наміри та відповідальність клієнтів щодо прийнятих рішень;

– повідомляти клієнтам про неможливість надання певної соціальної послуги, що залишає за ним право на свободу дій.

Всі зазначені вище позиції з певним коригуванням на професійну специфіку можуть використовуватися діяльності інспектора з соціального забезпечення. Займаючись професійним обслуговуванням клієнтів через соціальне забезпечення інспектор повинен орієнтуватися на етичні принципи та норми етичної поведінки. Зважаючи на невеликий термін існування на пряму професійної підготовки з соціального забезпечення в Україні можна сподіватися, що наступне доопрацювання Етичного кодексу буде в собі містити і аспекти професійної діяльності інспекторів з соціального забезпечення як спільної з соціальною роботою галузі знань.

Питання для самоконтролю

1. Головні рекомендації професійної роботи з клієнтами.
2. Етичні принципи соціальної роботи.
3. Основні моделі прийняття рішень в професійній діяльності соціального працівника.
4. Охарактеризуйте Етику соціальної роботи: принципи і стандарти.
5. Назвіть основні положення Міжнародної Декларації етичних принципів соціальної роботи.
6. Основні позиції Етичного кодексу спеціалістів із соціальної роботи України.
7. Розкрийте спільне та відмінне в соціальній роботі та соціальному забезпеченні.

Тема 11. Соціально-економічні методи соціального забезпечення. Правові форми та методи соціального забезпечення. Психологічні методи соціального забезпечення

План.

1. Групи методів соціального забезпечення.
2. Соціально-економічний метод соціального забезпечення як спосіб впливу на соціальні, матеріальні, побутові потреби людей, що опинились в складних життєвих обставинах.
3. Принципи соціально-економічних методів соціального забезпечення.
4. Правові форми та методи соціального забезпечення.
5. Психологічні методи соціального забезпечення.

Соціально-економічні методи соціального забезпечення.

Державна система соціального захисту куди входить соціальне забезпечення в основі своїй базується на соціально-економічних методах.

Сучасна Україна стоїть на засадах побудови соціальної держави з усіма витікаючими звідси соціальними гарантіями для своїх громадян – забезпечення гідного життя та свободи розвитку. Забезпечення цих гарантій лежить через стабільний та достатній рівень економічного зростання внутрішнього валового продукту (ВВП) та наповнення державного бюджету.

Головним критерієм соціально-орієнтованої держави повинно стати підвищення життєвого рівня населення та гарантована захищеність людей, що в силу тих чи інших обставин, постійно чи тимчасово не зайнятих матеріальним виробництвом чи послугами.

Говорячи про економіку, то саме їй належить визначальна роль у вирішенні соціально-економічних потреб та проблем громадян нашого суспільства. Економіка є тою галуззю, що створює реальні соціально-економічні гарантії для нормальної життєдіяльності громадян. За цієї причини соціальне забезпечення населення будується на економічних законах, що забезпечують єдність інтересів суспільства та окремих його громадян. Неможливо сподіватися на досягнення позитивних результатів без врахування соціально-економічних принципів управління соціальною сферою та підвищення результативності віддачі від вкладених в неї ресурсів.

Соціально-економічний метод соціального забезпечення – це спосіб впливу на соціальні, матеріальні, побутові потреби людей, що опинились в складних життєвих обставинах. До цієї групи належить матеріальна та фінансова допомоги, одноразові виплати, встановлення пільг певним категоріям населення, надання соціальних послуг, тощо.

При застосуванні соціально-економічних методів особливу увагу звертають на результати моніторингу економічних процесів в суспільстві (ріст безробіття, зниження рівня зарплати, інфляція, розшарування суспільства тощо) та їх вплив на динаміку благополуччя населення, прогнозування росту чи зниження цих процесів і пріоритетних напрямках соціальної політики та можливостях держави здійснювати соціально-економічний захист населення

від негативних наслідків в суспільстві.

Сучасне функціонування галузей народного господарства відбувається на підставі ринкових економічних законів, що орієнтовані зростаючим впливом на отримання прибутків.

Курс України на побудову ринкової економіки, що розпочався на початку 90 років ХХ століття зробив переважну більшість населення заложниками цього ринкового механізму та характеризується соціально-економічним колапсом зі спаду виробництва та порушенням всіх можливих форм та методів соціального захисту населення. Саме в цей період людина та її сім'я стали перед проблемою виживання без правил в цій ринковій економіці. Статистичні дані того періоду констатують що близько 37% працездатного населення опинились за межею бідності через низьку зарплату, або відсутність такої взагалі. Країна стала перед катастрофічною проблемою стабільності в суспільстві та можливими актами непокори, що могли вилитися в непередбачувані наслідки для держави як на внутрішньому, так і міжнародному рівнях.

Уряд держави того періоду розумів, що локальними методами цю проблему не вирішити (з акціями протесту вийшли шахтарі, пенсіонери, працівники підприємств, безробітні тощо), і це спонукало до необхідності розроблення соціально-економічних методів підтримки на макрорівні. Зважаючи на прогалини та проблеми економіки перехідного періоду необхідно було розробити механізм соціального захисту на загальнодержавному рівні з врахуванням нюансів кожної категорії громадян, що опинились в складних життєвих обставинах. З часом врегулювання цих соціально-економічних проблем вилилось в прийняття Закону України «Про соціальні послуги» (2003 р.).

Зважаючи на рівень соціальних проблем та макроекономічний підхід – суб'єктом здійснення соціального захисту населення є держава, а зміст його – процеси соціально-економічного діагностування, прогнозування, планування та фінансування соціальної допомоги та підтримки тим громадянам чи групам, що опинилися в складних життєвих обставинах.

Розглядаючи механізми соціально-економічного забезпечення населення на мікро та макрорівні фахівці соціальної сфери послуговуються набором принципів. Визначальні соціально-економічні принципи поєднують в собі правила, норми та стандарти, згідно яких будується, функціонує та управляється на різних рівнях система соціального забезпечення населення. Визначено її місце в макроекономіці держави і сформульовані принципи у відповідності до вимог економічних законів та закономірностей розвитку держави, на засадах гуманізму та демократії, незалежно від стану економіки.

Зазначені принципи є основою системи соціального забезпечення населення, якими враховано всі рівні управління від загальнодержавного до регіонального зі збереженням оптимального співвідношення між сферами виробництва та споживання. На підставі цих принципів діє державний механізм соціального захисту населення через систему соціально-економічних методів, що використовуються в соціальному забезпеченні категорій

населення, що опинились в складних життєвих обставинах.

Таблиця 4. Принципи соціально-економічних методів соціального забезпечення

Назва принципу	Характеристика принципу
Принцип суспільної доцільності	Перелік населення, що потребує соціального захисту, обмежується тими, що повністю або частково позбавлені можливості займатися працею та обслуговувати себе (особи з інвалідністю, безробітні, сім'ї з малолітніми дітьми тощо). Реалізація цього принципу на даний час проводиться через надання адресної соціальної допомоги.
Принцип економічної ефективності	Оптимальне співвідношення розміру соціальних видатків та відрахувань на їх фінансування, куди входять ВВП, рівень зарплати, прибутки населення, майно тощо. П.е.е. передбачає, що розмір соціальних допомог не повинен створювати ситуацію, коли рівень допомоги такий як зарплата або навіть вищий. Для збалансування цих показників державою на законодавчому рівні встановлюються мінімальні зарплати та рівні соціальних допомог.
Принцип економічної справедливості	Передбачає економічний захист підприємців-виробників та активних учасників створення економічних благ, так і тих, хто в силу об'єктивних причин не може займатись виробничо-ринковою діяльністю. Принцип виступає проти тотального зрівнювання в прибутках тих хто працює і хто не працює і стоїть на засадах справедливої оплати праці. Соціальна справедливість в галузі економіки передбачає справедливий обмін і справедливе розподілення матеріальних благ. Ці дві форми соціальної справедливості повинні відповідати ринковим механізмам розподілення та державним механізмам регулювання і базуватися на двох категоріях «теорії багатства» – приватній та суспільній власності. Соціальна справедливість передбачає активну участь населення в економічному житті суспільства та адекватну економічну підтримку тим, хто ще не вступив у виробничі відносини (діти, підлітки, здобувачі тощо) та тих хто з об'єктивних причин не може працювати (особи з інвалідністю, вагітні, безробітні, люди похилого віку тощо). Дотримання цього принципу передбачає з однієї сторони, забезпечення правових умов захисту приватної власності та підприємницької діяльності, а також визнання права на прибуток від неї, а з іншої зобов'язання соціально-

	економічної підтримки тих хто не може забезпечити свою життєдіяльність на рівні соціальних стандартів.
Принцип економічної самостійності місцевих органів влади та самоврядування	Передбачає розмежування економічних повноважень на загальнодержавному та регіональному рівні. Місцеві органи влади розробляють програми соціального захисту населення зважаючи на свої бюджети, які повинні бути децентралізовані і більше 80 % від збору податків повинні витратитися на потреби регіону. Державою з загального бюджету повинно бути гарантовано фінансування рівня мінімальних соціальних стандартів (соціальні допомоги, пільги, послуги) а всі виплати вище гарантованих соціальних норм та стандартів проводяться з місцевих бюджетів та місцевих фондів соціального страхування.
Принцип пріоритету державного соціального захисту населення	Згідно принципу головним гарантом соціального забезпечення громадян є держава. Способи соціального забезпечення гарантовані державою відбуваються через систему соціальних компенсацій (допомог, пільг, субсидій, безпроцентних та безповоротних кредитів, безкоштовні або частково оплачувані послуги тощо) та використанням механізмів з регулювання різних напрямів економічних відносин: оподаткування; визначення мінімального рівня зарплат, створення робочих місць, безкоштовного медичного обслуговування та отримання освіти, забезпечення творчого та культурного розвитку особистості (фінансування закладів культури, спорту, музеїв тощо), що максимально забезпечить стабільність в суспільстві та дозволить уникнути соціально небезпечних настроїв серед громадян.

Соціальне забезпечення конкретної особи змушує інспекторів постійно вести пошук найбільш ефективних соціально-економічних методів та зважено підходити до раціонального використання наявних фінансових та матеріальних ресурсів. Цей процес носить безперервний та довготривалий характер і пояснюється тим, що постійно збільшується кількість громадян, що опиняються за межею бідності, а також вдосконаленням процесу їх соціально-економічної підтримки.

Соціально-економічні методи – це спосіб досягнення соціальних цілей на підставі вищезазначених принципів. Соціальною ціллю в цьому випадку є забезпечення єдності інтересів держави, суспільства, окремих груп та осіб. Принципи соціально-економічних методів завжди об'єктивні, тоді як самі методи суб'єктивні та варіативні і багато в чому залежать від економічної ситуації в державі та суб'єкта-розпорядника виділених фінансів та матеріальних ресурсів.

Доцільність та правильність використання соціально-економічних методів в соціальному забезпеченні визначається рівнем їх ефективності та

досягненням соціального ефекту в суспільстві при оптимальних затратах фінансових та матеріальних ресурсів.

Соціально-економічні методи соціального забезпечення невід'ємна частина соціальної підтримки громадян, що опинились в складних життєвих обставинах. По-перше вони надають конкретну фінансову та матеріальну підтримку чи допомогу особі чи групі в умовах кризи, по-друге скеровують людину до включення потенційних можливостей до самозабезпечення.

До основних соціально-економічних методів соціального захисту населення можна віднести наступні:

1) *Введення системи мінімальних соціальних гарантій, норм та нормативів.* В перехідний період побудови ринкових відносин визначення прожиткового мінімуму має виключне значення для тих, хто опинився за межею бідності. На сучасному етапі економічної кризи в Україні прожитковий мінімум визначався з врахуванням саме цього аспекту. Державою визначається рівень прожиткового мінімуму диференційованого за основними категоріями соціальних груп і характеризує мінімально допустимі межі споживання найважливіших матеріальних ресурсів та послуг. Саме прожитковий мінімум як показник офіційно визначає межі бідності. Прожитковий мінімум та бюджет прожиткового мінімуму в умовах обмежених фінансових і матеріальних ресурсів використовується державою як база для надання адресної соціальної допомоги як цільовий орієнтир при регулюванні доходів та споживання малозабезпечених категорій населення, і дає їм право на отримання різного роду пільг субсидій, соціальних виплат, тощо. Прожитковий мінімум є основним показником соціально-економічного забезпечення і соціальних гарантій населенню в регульованих державою ринкових відносинах. Саме від розміру прожиткового мінімуму розраховуються величина фінансування осіб, що перебувають в стаціонарних закладах системи соціального забезпечення, виправно-трудовах закладах пенітенціарної системи, трудові пенсії, стипендії, допомоги, тощо. *Індексація доходів.* Перехідний період ринкових відносин, як правило, характеризується ростом цін та безробіттям, що передбачає необхідність в соціально-економічному захисті населення від інфляції. Індексація доходів громадян використовується державою з метою попередження різкого зниження рівня життя та споживання життєво необхідних товарів та послуг. Індексація доходів це попередньо встановлений державний механізм автоматичного підвищення доходів (мінімальної зарплати, пенсії, стипендії та інших фіксованих доходів громадян) по мірі зростання роздрібних цін на товари та послуги. Винятком в переліку індексації є одноразові виплати, доходи від нерухомості, акцій інших видів власності. Індексація може визначатися на певні періоди часу – щомісячно, щоквартально або один раз в рік на обумовлений законодавством відсоток в залежності від росту цін. Індексація проводиться з різних джерел: працівникам бюджетної сфери вона виплачується з коштів державного бюджету та бюджетів різних рівнів місцевого самоврядування а працівникам підприємств недержавної форми власності за рахунок коштів їх власників. В умовах економічної кризи ні

держава, ні приватні підприємства не в змозі сьогодні підвищувати доходи громадян у відповідності до росту цін, тому що наслідком цього стане новий етап інфляції та дефіцит товарів споживання та послуг.

2) *Компенсація видатків.* Цей соціально-економічний метод використовується в окремі періоди для підтримки рівня забезпечення пенсіями та допомогами. Компенсація видатків – це повернення органами державного управління видатків представникам різних категорій населення в зв'язку з очікуваним або таким що відбувся ростом цін. Компенсація видатків обумовлюється певними причинами: догляд за особами з інвалідністю, народження дитини, збитки понесені в зв'язку з техногенними або природними катастрофами тощо.

Соціальний захист населення передбачає застосування соціально-економічних методів як систему компенсацій та пільг окремим категоріям населення чітко визначеним законодавством України серед яких допомога по безробіттю, дітям-сиротам та дітям, що залишились без батьківського піклування тощо.

В сучасних умовах економічної кризи та на тлі спаду виробництва і зменшення ВВП в Україні, держава неспроможна виділяти додаткові матеріальні та фінансові ресурси для соціального захисту населення в умовах росту цін на товари першого вжитку і послуг. Навантаження на державний бюджет зростає кожного місяця, адже ріст людей що опиняються за межею бідності не зупиняється, а є прогнозована тенденція до їх збільшення, тому автоматично відбувається збільшення податків, а відтак і зменшення доходів працюючих, що в свою чергу тягне за собою нові соціальні виклики та суспільну напругу. В умовах зниження росту внутрішнього валового продукту необхідно усвідомлювати, що здійснити соціальний захист всіх громадян, що знаходяться за межею бідності або на крок від неї неможливо. Тому саме соціально-економічні методи допомагають визначити, кому в першу чергу, і в якому об'ємі необхідна допомога, та як найефективніше використати наявний матеріальний і фінансовий ресурс з підтримки людей, що опинились за межею бідності.

До соціально незахищених категорій громадян, відносяться ті, що не можуть самостійно на мінімальному рівні покращити своє життєзабезпечення. Визначення доходу відбувається на підставі поточних доходів, грошових заощаджень, нерухомого та рухомого майна. Саме за оцінкою цих показників і призначається адресна соціальна допомога.

Дуже важливим видом соціально-економічної підтримки є призначення субсидій на оплату житла та комунальних послуг. Компенсації (субсидії) на оплату житла та комунальних послуг надаються громадянам в межах законодавчо визначеної соціальної норми житлової площі, нормативів споживання комунальних послуг з врахуванням прожиткового мінімуму і сукупного доходу особи чи сім'ї. При цьому власні видатки громадян не повинні перевищувати половину встановленого мінімального розміру оплати житла, якщо сукупний прибуток сім'ї в розрахунку на одного члена цієї сім'ї не перевищує прожиткового мінімуму. В зв'язку з доцільністю та

економічною ефективністю ці субсидії надаються громадянам у вигляді зменшення оплати за житло. Такий механізм державної допомоги викликаний тим що:

- 1) на ринок обігових коштів не поступає велика кількість додаткових грошей, що може призвести до інфляційних процесів;
- 2) кошти виділені державою можуть бути використані з цільовим призначенням, а не на інші потреби.

Соціально-економічним методом також можна вважати непряме фінансування – у вигляді звільнених деяких соціально-незахищених категорій населення від сплати різних видів податків (особи з інвалідністю, ветерани війни, постраждалі та переселені від катастроф тощо).

Розглянувши основні соціально-економічні методи соціального забезпечення людей, що опинились в складних життєвих обставинах слід зазначити, що вони є лише одним із елементів загальної системи соціального захисту громадян України. На загальнодержавному рівні соціально-економічні методи вирішують способи, форми та засоби соціального забезпечення населення. За допомогою соціальної політики та через створення соціально-економічних умов, вони стимулюють працездатне населення до самозабезпечення свого благополуччя, своєї родини, всього суспільства в цілому.

Безумовно сучасне життя в процесі другого етапу економічної кризи, буде ставити нові виклики перед соціальною політикою держави про удосконалення соціально-економічних механізмів соціального забезпечення громадян, що в силу тих чи інших обставин опинились на межі або за межею бідності.

Питання для самоконтролю

1. Сутність поняття соціально-економічні методи.
  2. Механізми соціально-економічного забезпечення населення на макро та макрорівні.
  3. Принципи соціально-економічних методів соціального забезпечення.
  4. Сутність принципу суспільної доцільності.
  5. Сутність принципу економічної ефективності.
  6. Сутність принципу економічної справедливості.
  7. Сутність принципу економічної самостійності місцевих органів влади та самоврядування.
  8. Сутність принципу пріоритету державного соціального захисту населення.
  9. Особливості застосування соціально-економічного методу мінімальних соціальних гарантій, норм та нормативів.
  10. Роль індексації доходів в системі соціального захисту населення.
- Компенсація видатків як соціально-економічний метод підтримки населення.

Правові форми та методи соціального забезпечення.

Питання правового регулювання в системі соціального забезпечення населення України дуже актуальне, особливо напрям правового забезпечення організаційно-управлінської діяльності в сфері соціального захисту населення. Правове поле системи соціального забезпечення населення та діяльності соціальних служб, установ, фондів та організацій формується на підставі державної соціальної політики.

Правий аспект у вигляді законів та підзаконних актів має важливе значення для становлення системи соціального забезпечення і відіграє юридично-організаційну роль у функціонуванні соціальних служб з:

- 1) забезпечення соціально-правових гарантій, розвитку соціальної підтримки від мінімальної необхідності до оптимальної достатності;
- 2) виробництва (забезпечення) різних форм соціального забезпечення (послуг) необхідних для постійного задоволення потреб людей, що опинились в складних життєвих обставинах;
- 3) регламентації технологій соціального забезпечення, видів, форм та засобів надання соціальної підтримки;
- 4) визначення основних принципів обміну інформацією всередині системи соціального забезпечення.

Правовий напрям соціального забезпечення безпосередньо пов'язаний з методами правового регулювання соціального забезпечення населення. Саме через методи правового регулювання системи соціального забезпечення населення відбувається становлення і розвиток соціальних служб та установ з соціальної підтримки громадян, що опинились в складних життєвих обставинах. Методи складаються з основних правових норм, правовідносин та правових актів, об'єктів та суб'єктів соціального забезпечення.

Аналізуючи правову складову системи соціального забезпечення слід зазначити, що питання правового регулювання цього процесу відбувається за допомогою юридичних засобів шляхом їх взаємодії. Основні ознаки правового обслуговування системи надання соціальної допомоги можна згрупувати у шість блоків:

- 1) узгоджений єдиний комплекс українських законів, що безпосередньо стосуються системи соціального забезпечення;
- 2) правові акти суб'єктів України;
- 3) підзаконні нормативні акти, що встановлюють порядок управління системою та підсистемами соціального забезпечення;
- 4) нормативна регламентація діяльності фондів, установ, соціальних служб та їх фахівців;
- 5) правові акти, що гарантують захист прав на соціальне забезпечення клієнтів соціальних служб, фондів, установ;
- 6) рівні відповідальності працівників соціальних служб, фондів, установ та клієнтів соціального забезпечення за порушення законодавства.

На сьогодні для державних органів управління системою соціального захисту України дуже важливо враховувати, що правовий супровід соціального забезпечення населення повинен представляти собою, з однієї

сторони, комплекс форм та засобів правового впливу на суспільні відносини в регіонах, а з іншої – впорядкування сукупності правових норм на загальнодержавному рівні, що в свою чергу забезпечить впорядкованість і системність діяльності соціальних служб, установ, фондів та внесе прозорість в наданні різних видів соціально-економічної підтримки громадянам незалежно від їх місця проживання, соціального статусу тощо.

В період, коли система соціального забезпечення ще до кінця не реформована, дуже важливо забезпечити органи управління нею юридичними нормами, що будуть допомагати її функціонуванню та залученню до їх діяльності висококваліфікований кадровий потенціал і будувати відносини з клієнтами через норми, гарантії, правовідносини, обов'язки, відповідальність тощо.

Відкрита система соціального забезпечення населення передбачає обмін інформацією, спеціалістами, технологіями, що визначають її стійкість та адаптивність. Звідси витікає, що управління регіональними системами соціальних служб, фондів, установ має набути якісних характеристик: оптимальне співвідношення стійкості, гарантування мінімальних стандартів різним категоріям населення, тощо. Всі ці аспекти говорять, що при управлінні ними та прийнятті відповідних рішень вони повинні використовувати немалу кількість варіантів, але точність, зваженість та законність в цьому процесі їм можуть забезпечити нормативно-правові акти. Порушення юридичних норм веде до розбалансованості організаційного механізму управління та збільшенню витрат для отримання запланованих результатів діяльності.

Нормативно-правова регламентація системи управління соціальним забезпеченням населення реалізується через *формалізацію, стандартизацію, ліцензування, нормування та інформування*.

Сучасна ситуація в соціальній сфері України зумовлює нове осмислення держави та її органів щодо юридичних форм, методів і засобів управління діяльністю соціальних служб, фондів, установ та створення механізму щодо права кожного громадянина на соціальне забезпечення.

В практиці державного управління сферою соціального захисту України не раз були спроби «озброїти» фахівців соціальних служб виключною повнотою правових актів з соціального забезпечення різних категорій населення. Що стосується нормативно-правових актів спрямованих безпосередньо на регулювання процесів в сфері соціального обслуговування та соціальної допомоги, то можна говорити про *шість типів документів*:

- закони, що наділені вищою юридичною силою (Конституція, Закони України);
- підзаконні акти (укази Президента, постанови та розпорядження Кабінету Міністрів, накази та інструкції міністерств та відомств);
- нормативні законоположення з правом законодавчої ініціативи суб'єктів України;
- документи органів місцевого самоврядування та органів виконавчої влади, трудових колективів;
- накази, розпорядження, рішення закладів, установ, організацій,

фондів;

– дорадчі регламентуючі документи міжнародних організацій (декларації, конвенції, резолюції, рекомендації ООН, ВООЗ, ЮНЕСКО, ЮНІСЕФ, МОП тощо).

Безумовно система соціального забезпечення України орієнтована на міжнародні документи: Загальну декларацію прав людини, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, Декларацію прав інвалідів, тощо.

На сучасному етапі здійснення права соціального забезпечення населення в Україні організовано у декількох формах, що відрізняються одна від одної наступним:

- коло осіб, що підлягають забезпеченню;
- джерела та способи фінансування;
- умови, види та розміри забезпечення;
- органи, що здійснюють забезпечення.

Орієнтиром щодо визначення розмірів забезпечення виступає Закон України № 2017-III від 05.10.2000 р. «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії». Цей закон визначає:

– пріоритети державної соціальної політики щодо забезпечення потреб громадян в соціальній допомозі та послугах та фінансові ресурси для їх забезпечення;

– механізми реалізації соціальних прав та державних соціальних гарантій громадянам визначених законодавством України;

– розміри видатків Державного бюджету України та місцевих бюджетів, соціального страхування та пенсійного фондів на соціальне забезпечення та утримання структур системи соціального захисту.

Державні соціальні стандарти та гарантії визначають розміри мінімальної заробітної плати, пенсії, різних видів соціальних допомог і виплат.

Основною організаційно-правовою формою системи соціального забезпечення населення є загальнообов'язкове державне соціальне страхування.

Українське законодавство передбачило право застрахованих громадян на матеріальне забезпечення за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням (ст. 26 Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування) при настанні таких страхових випадків:

- досягнення пенсійного випадку;
- безробіття;
- тимчасова непрацездатність;
- вагітність та пологи;
- догляд за малолітньою дитиною;
- хвороба;
- інвалідність
- смерть годувальника.

З включенням людини в науково-технічний прогрес її життєдіяльність з кожним роком ускладнюється і приносить нові ризики, які не включені у вище перерахований перелік, і тому їх відносять до нетрадиційних соціальних

ризиків. Щоб підтримати громадян, що опинились в складних життєвих обставинах, які порушили нормальну їх життєдіяльність державою гарантується право на соціальну допомогу та послуги тим хто не охоплений загальнодержавним соціальним страхуванням.

Обставина, що визначає осіб неохоплених соціальним страхуванням, які можуть розраховувати на отримання підтримки від держави визначено:

- народження, виховання та утримання дітей;
- догляд за малолітніми та хворими дітьми;
- утримання, виховання та освіта дітей;
- бідність;
- тощо.

Соціальний захист в Україні має свої організаційно-правові форми та ознаки: *джерела та способи фінансування; коло осіб, що підлягають соціальному забезпеченню; органи, що здійснюють соціальний забезпечення; види, умови та розміри соціального забезпечення.*

Як і в європейській системі соціального захисту соціальне страхування відіграє ключову роль в українській моделі соціального забезпечення і передбачає кілька видів страхування зі створенням відокремлених фондів та умов виплати соціальних допомог і надання соціальних послуг. Нормативно-законодавчою базою України введено загальнообов'язкове державне страхування:

- на випадок безробіття;
- від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, що спричинили втрату працездатності;
- у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням і похованням;
- пенсійне страхування.

Фінансування витрат соціального страхування відбувається не тільки за допомогою підприємств, установ, організацій та роботодавців, що використовують найманих працівників, а й самозайнятих осіб що сплачують страхові внески які визначені для роботодавців та застраховані працівники, які в переважній своїй більшості є найманими працівниками.

Слід зазначити, що формула, за якою різні категорії працівників мають право на пенсійне забезпечення за спеціальними законами сплачують страхові внески у більшому розмірі ніж ті, які забезпечуються пенсіями у загальному порядку, що запроваджує принцип еквівалентності розміру соціальних виплат соціальним внескам.

Сучасний рівень соціальних виплат застосований через систему соціального страхування не відповідає європейському рівню соціального забезпечення, оскільки в переважній більшості громадян розмір мінімальні пенсії досяг базового соціального стандарту – прожиткового мінімуму.

Розглядаючи соціальну допомогу як одну із форм соціального забезпечення слід зазначити, що їх розмір далекий від прожиткового мінімуму, це не стосується тільки допомоги при народженні дитини. В Україні розміри

соціальних виплат швидше мають характер матеріальної підтримки при настанні соціальних ризиків.

Система загальнообов'язкового державного страхування побудована на ринкових засадах. Фонди соціального страхування відокремлені від державного бюджету і являються некомерційними самоврядними фінансовими установами, в управлінні яких держава бере участь на рівні з роботодавцями та представниками працівників. Сучасне соціальне страхування в Україні побудоване на ринкових засадах і відповідає моделі європейських країн.

Україна в сфері соціального страхування змінила підходи щодо фінансової наповнюваності фондів, адже донедавна лєвова частина надходжень було від роботодавців, а зараз максимально залучається працездатне населення щодо фінансування свого соціального захисту. Держава сподівається цими мірами спонукати роботодавців вивести з «тіні» трудові відносини з працівниками, що залучаються до виробництва.

Соціальне страхування регулюється нормативно-законодавчими актами: Основами законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування (1998), законами України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» (1999), «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» (2000), «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням» (2001), «Про розмір внесків на деякі види загальнообов'язкового державного соціального страхування» (2001), «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» (2003, 2011), «Про недержавне пенсійне забезпечення» (2004).

Система соціального страхування України на стадії формування і в ній передбачається введення накопичувальної системи, не забезпечено соціальним страхуванням медичне обслуговування громадян, а тому здійснюється державним коштом і якість обслуговування бажає бути кращою.

Розглядаючи *соціальне страхування* як одну форм соціального забезпечення необхідно розглянути які види матеріального забезпечення та соціальних послуг передбачено застрахованим особам:

- допомоги у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності; по вагітності та пологах; при народженні дитини і по догляду за нею;
- на поховання;
- по безробіттю; відшкодування витрат, пов'язаних із професійною підготовкою та профорієнтацією; дотації роботодавцю для створення робочих місць тощо;
- пенсія за віком; пенсія по інвалідності; пенсія у зв'язку з втратою годувальника.

Наступною формою соціального забезпечення є *державна соціальна допомога*, як державної підтримки населення, що надається за рахунок державного та місцевого бюджетів та інших соціальних програм матеріальної

допомоги, у спосіб та формах визначених нормативно-законодавчою базою. Соціальна допомога за законодавством України надається в натуральній і грошовій формах та формі соціального обслуговування. Категорії населення, що можуть розраховувати на державну соціальну допомогу: особи з інвалідністю, малозабезпечені сім'ї, сім'ї з дітьми, діти-сироти, діти позбавлені батьківського піклування та ін.

Правове забезпечення отримання державної соціальної допомоги відбувається на підставі низки нормативно-законодавчих актів, що ускладнює системність та комплексність її надання.

На сьогодні державна соціальна допомога призначається на підставі законів: «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» (2000), «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» (2001), «Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам» (2000).

Розмір державної соціальної допомоги регламентується Законом «Про прожитковий мінімум» (1999), а стандарти встановлено Законом України «Про соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» (2000). Прожитковий мінімум визначається державою в залежності від рівня інфляції, економічного зростання та можливості фінансово забезпечити виплату громадянам, що перебувають в складних життєвих обставинах.

Спеціальний соціальний захист здійснюється на підставі Законів України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» (1992), «Про державну службу», «Про дипломатичну службу», «Про Національний банк України», «Про статус суддів», «Про статус народного депутата України», тощо. Розмір пенсій громадян, зазначених в законах здійснюється: перша частина за солідарною системою, а друга частина за спеціальним соціальним захистом.

Спеціальний захист як форма соціального захисту передбачає спеціальні, відмінні від загальноприйнятих умов його здійснення. І стосується визначеного кола громадян:

- особи, які підлягають соціальному страхуванню, але держава взяла на себе обов'язок щодо їх підвищеного соціального забезпечення;
- особи, що виконують певний вид державної діяльності, протягом якої не підлягають обов'язковому державному соціальному страхуванню.

В коло цих осіб входять: депутати, судді, військовослужбовці, особи начальницького та рядового складу органів внутрішніх справ, кримінально-виконавчої системи України, податкової служби тощо.

Розглядаючи нормативно-правові концептуальні засади системи соціального забезпечення населення можна зробити висновок, що в них є багато прогалин які необхідно удосконалювати шляхом проведення системних та послідовних реформ і прийняттям відповідних нормативно-правових актів.

Питання для самоконтролю

1. Сутність правових методів соціального забезпечення.
2. Методи правового регулювання соціального захисту населення.
3. Нормативно-правова регламентація системи управління соціальним

забезпеченням.

4. Закони вищої юридичної сили в системі соціального забезпечення.
5. Роль підзаконних актів в реалізації права на соціальних захист.
6. Нормативні законоположення з правом законодавчої ініціативи.
7. Роль документації органів місцевого самоврядування та органів виконавчої влади, трудових колективів в системі соціального забезпечення.
8. Сутність дорадчих регламентуючих документів міжнародних організацій в забезпеченні права особи на соціальний захист.
9. Сутність законодавства обов'язкового державного соціального страхування.
10. Законодавство в сфері права спеціального соціального захисту різними категоріям населення.

Психологічні методи соціального забезпечення.

Психологічний супровід соціального забезпечення один із важливих факторів удосконалення професійної діяльності. Психологічні засоби дозволяють формувати довіру людей до системи соціального забезпечення та можливості отримати допомогу в складних життєвих обставинах. Психологічний аналіз досвіду самодіяльності як основи засобу соціалізації відкриває ведучу роль особистісних якостей. Не менше значення мають соціальні відносини, в яких ключову роль відіграють психологічні компоненти (інтереси, потреби, почуття, установки тощо).

Практична психологія дуже часто використовується і в соціальному забезпеченні як набір соціально-психологічних прийомів, що використовуються для вирішення її завдань.

В соціальному забезпеченні важливу роль відіграє психологія соціальної діяльності. Соціальна діяльність передбачає вивчення соціуму та особистості людини. В соціальній діяльності присутні такі психологічні елементи як мотивація, психологічний аналіз та управління.

Психологічний супровід соціального забезпечення органічно включає розвиток її мотивації. Психологічний підхід допомагає мобілізувати прагматичні, утилітарні та альтруїстичні мотиви.

В якості зворотного зв'язку використовується психологічний аналіз суб'єктів – об'єктів, зміст процесів та результатів соціального забезпечення. Психологічні методики допомагають оцінити якість мотивації соціального забезпечення, а психологічний аналіз обґрунтувати застосування стимулів, що призводять до ефективності всіх видів діяльності людини – навчальної, трудової, суспільно-корисної тощо.

Психологічний супровід соціального забезпечення безпосередньо стосується управління нею. Психологізація соціального управління підвищує ефективність розвиваючого та виховного впливу соціуму.

Цілі соціального забезпечення носять складний характер, а ключовим аспектом є створення позитивних комфортних умов для особистості в процесі соціального захисту.

Зміст соціальної діяльності включає декілька психологічних аспектів: формування соціальних потреб та інтересів; комунікативних прийомів спілкування, соціальне забезпечення достатнього рівня життєдіяльності тощо.

Засоби соціального забезпечення як професійної діяльності включають в себе різні психологічні елементи: консультування, інформування, переконання, рекомендації та різного роду аналізи.

Ефективність соціального забезпечення з формування соціальної активності її учасників, пов'язані з міжособистісними характеристиками, відношенням до виробництва та праці, суспільно-корисної праці тощо.

Вершиною системи психологічного супроводу соціального забезпечення є формування соціально-економічної захищеності не тільки у клієнтів соціальних служб, а й у самих працівників цих структур.

Необхідним елементом системи психологічного знання в соціальному забезпеченні є теорія психології спілкування. Не менш важливу роль відіграє у вирішенні завдань соціального забезпечення теорія соціального конфлікту не тільки індивідуально-особистісного, а й індивідуально-групового і міжгрупового. Соціально-психологічний аналіз конфлікту (конфліктної ситуації, ексцесу тощо) забезпечує дієвість соціального забезпечення, підвищує ефективність професійної діяльності тощо.

Підсистемою психологічних знань виступає психологічна теорія індивідуалізації та диференціації соціального забезпечення. Індивідуальний підхід одночасно може виступати принципом і умовою ефективного соціального забезпечення, адже інспекторам доводиться працювати з клієнтами індивідуально. В цьому підході використовуються психологічні феномени, такі як: перцептивні якості особистості, мислення, мова, темперамент, характер.

Диференціація соціального забезпечення ґрунтується на стратифікаційно-психологічних ознаках, оскільки враховує особливості людей за інтелектом-, фізичної та розумової праці, з професійною підготовкою і без неї, висококваліфікованих працівників чи без будь якої кваліфікації; досвідом роботи: випускники, молоді спеціалісти, досвідчені фахівці, безробітні тощо; за віковим цензом: діти, молодь, люди похилого віку тощо; за станом здоров'я: постійна втрата працездатності чи тимчасова, інвалідність вроджена чи набута тощо; за навиками та можливістю обслуговування: може себе обслуговувати чи ні; за соціальним статусом: сирота, дитина позбавлена батьківського піклування, особа з інвалідністю (дитинства; 1,2,3 групи; Великої Вітчизняної війни тощо), самотній, багатодітна сім'я, малозабезпечена сім'я тощо. Чому для соціального забезпечення це дуже важливо, тому що ця диференціація може впливати на можливість призначення та його розмір.

Діяльність інспектора з соціального забезпечення відбувається в повсякденній роботі з різними категоріями людей, що опинились в складних життєвих обставинах, а вони в свою чергу по різному впливають на стан та його емоційну рівноваженість під час проведення прийому, дослідження ситуації та пошуку варіантів соціально-економічної допомоги. Реакція клієнта на пропонувані можливості соціальної допомоги бувають непередбачувані та

інколи неадекватні. Соціальний інспектор повинен бути «озброєний» можливими методами психологічної підтримки, до того моменту, коли клієнт буде спрямований до психолога практика, для більш дієвої соціально-психологічної допомоги. Перший крок інспектора в непередбачуваній ситуації з клієнтом надання соціально-психологічної допомоги, враховуючи принципи і норми правильно вибудованого спілкування з клієнтом. При всій ефективності психологічної допомоги вона не вирішує соціально-економічної проблеми, яка власне і стала причиною такого його стану, а тільки створює більш позитивний фон і трохи пом'якшує складність ситуації.

Дослідження методів психологічної допомоги виділяє чотири типи взаємодії з клієнтами:

Перший тип: вирішення соціально-економічних проблем – передбачає орієнтацію на певні критерії та норми соціальної поведінки та їх розуміння. Спроби клієнта усвідомити нові соціальні цінності та їх засвоїти. Соціальний інспектор націлює клієнта на нові соціальні цінності та критерії що допоможуть йому, побачити своє життя в іншому світлі і якщо слідувати їм, то є перспектива повернутись до самодостатньої життєдіяльності (наприклад: обґрунтування наслідків щодо використання жінкою новонародженої дитини допомоги від держави на алкоголь, замість на дитину, та товаришування з алкоголіками, яке неминуче призведе до позбавлення батьківських прав та втрати дитини, яку заберуть в сиротинець тощо).

Другий тип: націлює на вирішення етичних завдань, коли клієнт стоїть перед вибором – орієнтуватися на суспільну думку чи на власну, щодо існуючої в його житті проблеми (наприклад: безробітний отримав соціальну допомогу не приносить в сім'ю, а програє в гральних автоматах, чим викликає засудження не тільки членів своєї родини, але й сусідів, друзів та знайомих).

Третій тип: несе в собі моральний аспект орієнтований на критерії добра та зла, що потребує здійснення морального вибору або того чи іншого вчинку (наприклад: матеріальна підтримка матері похилого віку, сплата аліментів власній дитині тощо).

Четвертий тип: допомогти клієнту усвідомити проблему та необхідність внесення змін в його систему цінностей та оцінок (взаємодія інспектора з соціальною допомогою з клієнтом та залучення професійного психолога для вирішення психологічних проблем).

Психологічний вплив на клієнтів в процесі професійної діяльності в тому числі в соціальній роботі і в соціальному забезпеченні відбувається через *індивідуальну роботу, групову роботу і роботу в громаді*. У всіх трьох формах соціального забезпечення використовується діагностика, яку дуже часто визначають поняттям – діагностичний підхід (М. Вудс, Г. Гамільтон, Ф. Холліс). Використовується діагностика з різних аспектів життєдіяльності клієнта (сім'я, друзі, оточення, внутрішнє і зовнішнє середовище тощо) що може пояснити сучасний його стан та можливості покращення на перспективу з врахування результатів отриманих завдяки діагностичному підходу.

З застосуванням діагностичного підходу відбувається з'ясування соціально-психологічного стану клієнта, причини звернення за допомогою,

отримання необхідної інформації та документації, подолання внутрішнього та зовнішнього опору клієнта тощо.

Через інтерв'ювання клієнт може розкрити основні соціально-економічні та психологічні фактори перебування в складній життєвій ситуації. Інтерв'ювання це процес, що може носити підготовлений або спонтанний характер діагностики клієнта і потребує від інспектора досвіду роботи, тактовності, гнучкості і володіння різними психологічними техніками його проведення.

Важливим елементом в роботі з клієнтом є знання структури індивідуальності і динаміки поведінки при нормі та патології. Особистість клієнта оцінюється на підставі спостереження його різних реакцій на ті чи інші запитання, якість відповідей на них та прояв емоцій (агресія, неспокій, тривога тощо).

Провівши діагностування інспектор з соціального забезпечення уточнює проблеми клієнта, узгоджує з ним можливі форми допомоги та підтримки які пов'язані з соціально-економічним станом його життєзабезпечення згідно чинної нормативно-правової бази України і розробляє план цієї підтримки.

В науковій літературі розглядають психологічну допомогу як інтервенцію (втручання) і психологічне консультування. Основні напрями і підходи до соціальної допомоги, що базується на психологічних аспектах і формуються відповідно до ситуації (проблеми) з якою було звернення від клієнта:

- покращення ситуації з життєзабезпечення;
- вирішення проблеми;
- індивідуальна робота з проблемою.

Аналізуючи сучасні підходи соціально-психологічної індивідуальної роботи, що характеризують її специфіку слід акцентувати увагу на основних елементах: *клієнт, проблема, суб'єкт вирішення, процес діяльності*.

Клієнт – це особа, що опинилась в складних життєвих обставинах, які в свою чергу створюють проблеми у всіх ключових аспектах життєдіяльності і потребує підтримки в різних її формах: фінансової, матеріальної, соціальної, психологічної тощо.

Проблема – обставини перебуваючи в яких клієнт не в змозі самотійно жити та забезпечувати свої потреби.

Суб'єкт вирішення – система соціальних служб, департаментів, територіальних та реабілітаційних центрів, державних та благодійних фондів, тощо, які визначені нормативно-законодавчою базою України, як установи для соціально-економічного захисту громадян, що опинились в складних життєвих обставинах.

Процес діяльності – діяльність інспекторів з соціального забезпечення та спеціалістів різних професійних специфічних напрямів з вирішення проблеми клієнта.

Індивідуальна робота завжди акцентована на взаємодію внутрішніх (психологічних) та зовнішніх (соціально-економічних) причин, що призводять до дисфункції клієнта і тут дуже важливо усвідомити, як може вести себе

клієнт в складній ситуації.

Аналізуючи наукові джерела, що досліджували проблеми клієнтів, з'ясовано що найпоширенішими з них є: низький соціально-економічний рівень забезпечення, безробіття, бідність, вроджена чи набута інвалідність, низький кваліфікаційний рівень, небажання виконувати обов'язки дорослих (це здебільшого стосується молоді, або молодих батьків, що не хочуть обтяжувати себе зобов'язаннями заробляти кошти собі на прожиття, чи забезпечувати матеріально створену сім'ю, через звикання що це за них повинні зробити їх батьки, суспільство, держава тощо).

Застосовуючи психологічні методи та задіяючи фахівців з інших напрямів підтримки – соціально-економічної, юридичної, педагогічної, соціально-медичної тощо можна знівелювати зовнішній тиск на клієнта та нейтралізувати негативні наслідки.

Дуже важливу роль в індивідуальній роботі з клієнтом відіграє поведінковий підхід, що модифікує поведінку і надає йому змогу навчитися справлятися із труднощами. Моделювання поведінки дозволяє клієнтові визначити та засвоїти норми і цінності соціального середовища, що в подальшому стануть йому орієнтирами в життєдіяльності. Адже спрямовуючи на клієнта від держави соціального забезпечення: матеріальну, фінансову у вигляді пільг та субсидій інспектор повинен бути певним, що вона піде за цільовим призначенням, а саме подолання важкої соціально-економічної ситуації, а коли норми і цінності клієнта не відповідають суспільно прийнятним, то соціальна допомога може перетворитися в ще одну можливість купити алкоголь, програти в гральні автомати тощо.

Важливим методом виводу клієнта з складної соціально-економічної ситуації є консультування. Він використовується у всіх методах соціального забезпечення, притаманний він і психологічному. Консультування в психології використовується тоді, коли клієнт не може самостійно оцінити проблеми і тим більше її вирішити. Найчастіше консультування використовується в кризові періоди життя клієнтів (втрата роботи, основних засобів до існування, алкоголізм, наркоманія, хвороба, інвалідність, смерть близької людини тощо).

Аналізуючи консультативну допомогу клієнтові слід зазначити, що у всіх консультативних напрямках соціальної допомоги є необхідність володіння базовими вміннями:

– встановлення причинно-наслідкових зв'язків; концентрована увага; активне слухання; відображення та підведення підсумків; стимулювання з'ясування проблематики; техніка фокусування; відхилення оцінювальних та моралістичних суджень; вміння говорити про складні та важкі ситуації; зняття напруження та негативу; усунення ворожості та агресії; перефразування та підсумовування; визначення мети тощо.

Це далеко не весь перелік вмінь, що використовується в консультуванні, але основні з них фахівці з соціального забезпечення повинні знати та вміти застосовувати в професійній діяльності.

Консультування в межах соціальної допомоги проходить певні етапи:

Таблиця 5. Зміст етапів консультування

№ п/п	Зміст етапів консультування
1	консультування виявленої соціально-економічної проблеми з врахуванням бачення, думок та побажань клієнта
2	надання всього спектру інформації, щодо життєвої ситуації клієнта та можливих шляхів вирішення
3	консультування з конкретних позицій вирішення проблеми
4	доведення інформації щодо шляхів покращення або погіршення соціально-економічної ситуації з врахуванням сучасних можливостей, держави, суспільства, середовища та оточення клієнта.

Не менш успішно використовуються психологічні методи в роботі з групою при соціальному забезпеченні. Сьогодні немає визначених наукових підходів з соціального забезпечення, але є цілий ряд досліджених та розроблених в соціальній роботі, які можуть застосовуватися інспекторами з соціального забезпечення з поправкою на специфічну складову цієї практичної професійної діяльності. До них відносять: его-психологію, теорію відносин, рольову теорію особистості, теорію комунікації, когнітивні теорії та теорії соціального навчання. Слід зазначити що під групою в соціальному забезпеченні розглядають: сім'ю, родину, певну кількість людей з однаковими потребами та проблемами.

Его-психологія – застосування її в роботі з групою дозволяє підтримувати психологічне здоров'я особистості та спонукання до розвитку самореалізації. Використання її в соціальному забезпеченні дозволяє інспекторові зрозуміти поведінку клієнта як члена групи, рівень його пристосування та реакції на внутрішній та зовнішній тиск.

Теорія відносин – акцентована на відносини в групі та допомагає клієнтові усвідомити своє положення і обов'язки у міжгруповій взаємодії та сформувані необхідні ціннісні орієнтири та вміння.

Рольова теорія особистості – базується на знаннях про рольові відносини, конфлікти, що формуються в процесі групової роботи. Важливим аспектом цієї теорії є те що вона дозволяє розглянути роль особистості щодо соціального статусу, віку, соціально-економічного забезпечення, кваліфікації тощо та які позитивні та негативні наслідки це викликає.

Теорія комунікації – забезпечує обмін інформацією між членами групи та зовнішнім світом і виступає певним інструментом з донесення необхідної інформації з метою покращення взаємодії щодо усунення конфлікту чи вирішення проблеми.

Когнітивні теорії та теорії соціального навчання – акцентовані на знання світу та життєвих ситуацій і дозволяють інспекторам з соціального

забезпечення аналізувати мотиви поведінки клієнтів в груповій взаємодії та визначати їх ціннісні орієнтири з метою впливу на них з огляду на проблемну ситуацію в якій вони опинились.

Зважаючи на наукові підходи, що базуються на певних теоріях соціального забезпечення в групі можна визначити як конкретну форму роботи з формування суспільно прийнятих цінностей, передання групового досвіду та набуття форм взаємодії з групою і оточуючим середовищем в процесі вирішення соціально-економічних проблем.

Групова робота передбачає формування відносин не тільки у внутрішньому просторі групи, а й зовнішньому. Через зовнішнє соціальне середовище група доносить інформацію про проблеми, що супроводжують її життя з метою зміни їх на краще і створює структуру автономного розвитку, де за допомогою своїх лідерів здійснює координацію групової життєдіяльності.

Виділяють наступні етапи групового процесу:

- етап спрямованості – члени групи усвідомлюють необхідність змін у ситуації, що склалась і визначаються з ролями які кожен з них буде виконувати в процесі взаємодії з внутрішнім та зовнішнім середовищем;
- етап лідерства – визначення лідера групи, чітке підпорядкування та наділення його важелями впливу на тих членів, що чинять опір або не сприймають визначених норм і цінностей (алкоголіки, наркомани тощо) та шляхів вирішення соціально-економічної проблеми;
- етап гуртування – узгодження основних напрямів та форм забезпечення в процесі вирішення соціально-економічних проблем і гуртування навколо завдання кожного члена групи;
- етап реалізації – чіткість та послідовність діяльності групи спрямованої на позитивний результат вирішення проблеми.

Групова робота відрізняється від індивідуальної своєю складністю, адже діяльність ведеться не з одним клієнтом, а групою і дуже непросто визначити її проблему (їх може бути кілька) і об'єктивно оцінити роль у її створенні та вирішенні кожного з її членів. Розглядаючи групову роботу з позицій соціального забезпечення, дуже складно звести всі соціально-економічні показники до єдиного знаменника і надати соціально-економічну підтримку (якщо в групі – сім'ї, члени мають різний вік, кваліфікацію, матеріальне забезпечення, соціальний статус, соціально-психологічні характеристики та емоційний стан).

Соціальне забезпечення громади – це процес взаємодії соціальних структур з представниками територіальних громад пов'язаних спільними проблемами, потребами або інтересами.

Основними групами соціального забезпечення в громаді є групи людей об'єднані соціально-економічними потребами та проблеми: люди похилого віку; жертви катастроф та переслідувань; воїни-афганці та ветерани війни; малозабезпечені сім'ї; діти-сироти і діти позбавлені батьківського піклування; особи з інвалідністю, безробітні тощо.

Чому акцент робиться на людях які вже досліджувалися в індивідуальній

та груповій роботі? Тому, що соціально-економічні потреби та проблеми в індивідуальній та груповій роботі носять локальний характер і притаманні одній або кільком особам, а соціальне забезпечення громади має масовий характер і вищий кількісний та географічний показник. Коли соціально-економічна потреба або проблема стосується однієї людини вона може бути вирішена в більш короткий термін і з задіянням менших зусиль. Вирішити її можна за допомогою органів місцевого самоврядування та виконавчої влади, тоді як наприклад забруднення територій наслідками аварії на ЧАЕС потребує вирішення цієї проблеми на загально державному рівні тому, що від неї постраждали десятки тисяч людей різного віку та соціальних статусів, і це потребує великих бюджетних коштів, яких місцеві громади не мають. Формування нормативно-законодавчої бази з вирішення такої техногенної катастрофи відбувається тільки на рівні головного законодавчого органу держави – Верховної Ради.

Сьогодні дуже важливе соціальне забезпечення громади, тому що воно є елементом стабільності та суспільного спокою в державі. Адже невідповідність рівня життя потребам тягне за собою нагнітання незадоволення, прояву непокори та агресії, погранням соціальних норм та цінностей, що, в свою чергу, призводить до дестабілізації в суспільстві. На жаль доводиться констатувати, що дослідження соціального забезпечення громади носить початковий характер і тут є велике поле для діяльності науковців різних напрямів: психології, соціології, соціальної роботи, економії, права тощо.

Розглядаючи психологічні методи роботи з клієнтами, слід зазначити, що соціальне забезпечення як вид практичної діяльності, що безпосередньо пов'язаний з роботою з людьми несе, в собі високий ризик професійного вигорання серед інспекторів з соціального забезпечення.

Багато науковців в своїх дослідженнях констатують, що фахівці, що безпосередньо працюють з людьми дуже часто атакуються їх психоемоційними станами, що в свою чергу викликає психологічні та психічні кризи з самими негативними наслідками.

До виснаження сил можуть привести три основні фактори:

- 1) негативні численні життєві обставини та приводи для переживань як особистого характеру так і через проблеми клієнтів;
- 2) недостатність співчуття та підтримки як на рівні колективу так і в особистому житті;
- 3) почуття безпорадності та провини перед клієнтами із-за несправедливості або формалізму бюрократичної машини, коли соціальне забезпечення потрібна негайно без зволікань.

Виснаження сил відбувається особливо тоді коли в колективах не налагоджений нормальний морально-психологічний клімат, коли фахівець багато зусиль задіє для допомоги і підтримки своїх клієнтів, а на рівні керівництва цього не цінять або взагалі ігнорують всі його намагання, і, як наслідок, професійне вигорання, для виходу з якого, перш за все необхідна зміна місця роботи, а ще гірше психологічні та соматичні захворювання.

Розрізняють три види формування психіки людини: стихійний, цілеспрямований, самоформування.

Стихійне формування психіки відбувається на всіх етапах життєдіяльності людини. Безпосередню участь в цьому процесі беруть: колеги по роботі, сім'я, друзі, засоби масової інформації, прочитані книги, різні соціальні інститути, які впливають на психіку особи, об'єктивно здійснюючи її соціалізацію.

Цілеспрямоване формування психіки здійснюється за допомогою щоденної і цілеспрямованої просвітницької та виховної роботи.

Самоформування психіки – це конкретні методи і способи самопрограмування, що допомагають набути необхідні знання, напрацювати нові навички, підвищити рівень самосвідомості і його регулюючий вплив на поведінку та діяльність.

Саме володіння цими методами дозволяють інспекторам з соціального забезпечення в процесі конкретної практичної діяльності суттєво підвищувати ефективність праці та справлятися з негативними тенденціями професійної діяльності.

Вміння управляти своїми психофізіологічними реакціями, що виробляється в результаті довгого саморегулюючого тренування, дозволяє фахівцеві в екстремальних ситуаціях активізувати і мобілізувати потенційні можливості свого організму, фізіологічні ресурси, що закладені природою та розкрити незадіяні резерви для адекватного реагування на вплив внутрішнього і зовнішнього середовища (членів колективу, керівників, клієнтів тощо).

Методи психічного саморозвитку склались в результаті природного синтезу багатовікового і різнобічного досвіду людини та продовжують удосконалюватись по мірі розвитку сучасної науки. На сьогодні виділяють такі основні методи саморозвитку людини та її психіки: методи аутогенних тренувань, медитацію, гіпноз та самогіпноз.

Під час професійного спілкування інспектора з соціального забезпечення та клієнта обов'язково необхідно враховувати наступні обставини:

а) професійне спілкування з клієнтом повинно бути максимально комфортним і особистісно розвиваючим (створення атмосфери психологічної безпеки та підтримки у вирішенні проблем, що склалися і надання максимально можливої допомоги);

б) способи спілкування (стиль спілкування та наочні засоби, ролі, позиції тощо) що проходять етапи: моделювання майбутнього спілкування з клієнтом; початок та організація безпосереднього спілкування з клієнтом, групою, громадою; управління спілкуванням для вирішення поставлених завдань та стимулювання клієнта до спілкування.

в) самоаналіз спілкування і його результатів, підведення підсумків та прогнозування наступного спілкування.

Фахівець в сфері соціального забезпечення відчуває велику необхідність в позитивних емоціях, що захищають його організм від шкідливих наслідків та стресів в процесі професійної діяльності і обслуговуванні клієнтів яким

дуже складно доводиться виживати в сучасному суспільстві. Багатогранний емоційний світ людини великий стимулятор і регулятор всіх сторін її життя. Інспектор з соціального забезпечення в спілкуванні з колегами, клієнтами повинен володіти технікою спілкування, прийомами вербальних та невербальних взаємовідносин. Всі знають, що позитивні емоції впливають на функції людського організму, покращують настрій, сон, апетит, а всі ці показники призводять ефективності в професійній діяльності та житті в цілому.

Творче використання принципів мудрого ставлення до всіх проявів життя підвищує не тільки мотиваційну саморегуляцію, а й рівень особистої психологічної активності.

Серед ключових таких принципів є: вміння відрізнити головне від другорядного; внутрішній спокій; емоційна зрілість та стійкість; вміння розглядати проблему з різних точок зору; готовність до будь яких несподіванок; намагання вийти за межі проблемної ситуації; межі впливу на ситуацію (подію); спостережливість, далекоглядність, намагання зрозуміти інших, вміння набувати позитивний досвід із всього що відбувається.

Вміння відрізнити головне від другорядного передбачає вибір більш значимих цілей та мотивів і відмовлення від несуттєвих. Зробивши такий вибір інспектор з соціального забезпечення вивільняє себе від багатьох другорядних проблем, що можуть забирати на себе багато часу та зусиль, а професійні і особистісні проблеми не вирішувати.

Внутрішній спокій – цей принцип базується на збереженні особистісних цінностей, ієрархії мотивів, чіткості поведінки, що допомагає в самоорганізації професійної діяльності та життя. Звичайно цей принцип не виключає активності та енергійності але тільки з позицій позитивності і комфортності самого фахівця та його оточуючого середовища.

Емоційна зрілість та стійкість – це вміння емоційно реагувати на те, що відбувається, але емоції тут повинні виступати як фон для запуску мотиваційних та вольових процесів, основою яких є принципи моралі.

Вміння розглядати проблему з різних точок зору – передбачає розгляд проблем клієнтів чи професійної діяльності з оцінювання, співставлення, з'ясування мотивів враховуючи думки, позиції колег по роботі, керівництва, самого клієнта або його оточення.

Готовність до будь яких несподіванок – цей принцип допомагає збереженню психічної стійкості у випадках, коли ситуація, поведінка клієнта, колеги по роботі позбавлена всякої логіки та життєвого глузду. Сприйняття дійсності такою якою вона є, а не такою якою її уявляють клієнти чи оточуюче середовище, при цьому забезпечуючи гнучкість та адекватну реакцію на зміни, що відбуваються.

Намагання вийти за межі проблемної ситуації – пошук шляхів розв'язання складних відносин з колегами по роботі, клієнтами, оточуючим середовищем та намагання слідувати більш змістовним мотивам життєдіяльності.

Межі впливу на ситуацію (подію) – передбачає посилення або

утримання мотиваційних дій в залежності від ситуацій, подій, що мають об'єктивну причину і можуть зашкодити як в професійній діяльності так і клієнтам, що обслуговуються.

Спостережливість – принцип базується на уважному ставленні до виконання професійних обов'язків, колег, клієнтів та спостереження за їх реакціями на ті чи інші вчинки, події, їх емоційним станом, тощо, з метою блокування в собі негативних реакцій і неупереджено реагувати на життєдіяльність, що постійно змінюється.

Далекоглядність – передбачає відкидання безперспективної мотивації, що може вести до розвитку непорозумінь та конфліктних ситуацій в професійному середовищі і роботі з клієнтами та убезпечує від небажаних наслідків у вирішенні поставлених завдань.

Намагання зрозуміти інших, вміння набувати позитивний досвід із всього що відбувається – цей принцип передбачає об'єктивне оцінювання подій, ситуацій, що відбуваються. Вміти винести з негативних наслідків користь як в майбутньому не потрапляти в такі ситуації, і як цей негатив перетворити в позитив для професійного та особистісного розвитку.

Соціальне забезпечення людей, що опинились в складних життєвих обставинах справа непроста не тільки з огляду на стан самих клієнтів, а й тому, що спостереження кожен день професійної діяльності життєвих колізій та сімейних драм накладає відбиток і на самих інспекторів. Врахування психологічних аспектів є дуже важливим для того щоб не відбулось професійне вигорання та щоб стан фахівця не відображався на клієнтові який і так уже потерпає від соціально-економічних проблем.

Питання для самоконтролю

1. Сутність психологічних методів в соціальному забезпеченні.
2. Особливості застосування мотивації, психологічного аналізу та управління в соціальному забезпеченні.
3. Стратифікаційно-психологічні ознаки в соціальному забезпеченні.
4. Етапи психологічної допомоги у взаємодії з клієнтами.
5. Сутність психологічних методів в індивідуальній роботі.
6. Особливості групової роботи.
7. Психологічні аспекти роботи в громаді.
8. Психологічні аспекти запобігання професійного вигорання в соціальному забезпеченні.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ III. ПРАКТИКА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКРЕТНИХ КАТЕГОРІЙ НАСЕЛЕННЯ

Тема 12. Соціальний захист сімей та забезпечення соціальних стандартів їх життєдіяльності

12.1. Роль сім'ї в демографічному аспекті суспільного розвитку.

Сім'я є основним соціально-демографічним осередком суспільства. Внутрішні родинні стосунки та процеси, що відбуваються у суспільстві, щільно взаємопов'язані тому, що життєдіяльність сім'ї визначається закономірностями розвитку суспільства. Означені взаємозв'язки залежать від складу сім'ї, її способу життя, репродуктивної поведінки, морально-психологічних чинників і фізичного здоров'я родини. Різкі зміни демографічної ситуації в Україні передусім зумовлені двома чинниками: по-перше, глобальними демографічними процесами, що пов'язані з низькою народжуваністю та високою смертністю; по-друге – внутрішніми, що обумовлені глибокою та тривалою кризою соціально-економічного розвитку.

Низький рівень народжуваності спричинений свідомою репродуктивною та шлюбною поведінкою потенційних батьків, поширення арсеналу засобів, що надають можливість регулювати народження, зміною життєвих орієнтирів і стандартів сучасної молоді. Дія цих чинників посилюється такими негативними явищами сучасного суспільства, як різке падіння рівня життя багатьох категорій населення, і, як наслідок, – поширення бідності та безробіття, зростання соціальної напруженості і невпевненості у завтрашньому дні. В цілому це призвело до небувалого, надзвичайно низького рівня народжуваності в країні. З точки зору участі у виробництві матеріальних благ та послуг, важливо виділити сім'ї, що складаються з осіб працездатного віку. Виключно з осіб працездатного віку складаються 3 млн. сімей, ще 6 млн. мають в своєму складі осіб працездатного віку та дітей. Сім'ї, у складі яких є діти і особи працездатного і непрацездатного віку, становлять близько 12 % загальної кількості сімей.

Особливої уваги з боку держави потребують сім'ї з дітьми. Саме у цих сім'ях відбувається виховання молодого покоління, формуються життєві установки і світогляд молоді. Оскільки саме сім'ї з дітьми в Україні, в першу чергу, наражаються на ризик зубожіння, то основним завданням державної соціальної політики стосовно цього контингенту сімей повинна бути їх матеріальна підтримка, забезпечення належного добробуту та можливостей інтелектуального і фізичного розвитку.

За даними обстеження 55 % всіх сімей України мають у своєму складі дітей (до 18 років). У більшості з них (близько 60 %) – лише одна дитина, 34 % – дві, лише трохи більше 4 % – три дитини. Сімей із чотирма, п'ятьма дітьми і більше дуже малий відсоток від загальної кількості – 1,78 %.

Багатодітна сім'я – сім'я, в якій подружжя (чоловік та жінка) перебуває у зареєстрованому шлюбі, разом проживає та виховує трьох і більше дітей, у

тому числі кожного з подружжя, або один батько (одна мати), який (яка) проживає разом з трьома і більше дітьми та самостійно їх виховує.

До складу багатодітної сім'ї включаються також діти, які навчаються за денною формою навчання у загальноосвітніх, професійно-технічних та вищих навчальних закладах, – до закінчення навчальних закладів, але не довше ніж до досягнення ними 23 років.

Згідно статистичних даних в Україні майже 400 тисяч сімей, що мають трьох і більше дітей. У багатодітних сім'ях виховується близько 20 % всіх дітей держави. Багатодітні сім'ї становлять близько 4 % від загальної кількості українських сімей. Близько 76,4 % від загальної кількості українських сімей з трьома і більше дітьми живуть за межею бідності.

На підставі цього можна зробити висновок що демографічна ситуація в Україні залишається складною. Динаміка щодо кількості сімей і сімейної структури населення визначається зниженням народжуваності і зменшенням кількості дітей у сім'ях, збільшенням показників розлучень і позашлюбних народжень. Зростає частка неповних сімей. За таких умов сім'я повинна стати одним з основних інститутів соціальної політики держави. Об'єктом особливої уваги мають бути сім'ї з дітьми, яким з боку держави надаватимуться додаткові гарантії щодо матеріального забезпечення та доступності їх дітей до якісної освіти і закладів духовного та фізичного розвитку.

Соціальна допомога сім'ї з об'єктивною необхідністю містить в собі потребу врахування ознак таких понять, як *«проблемна ситуація»* і *«важка життєва ситуація»*.

Проблемна ситуація означає такий стан соціально-економічного та культурного життя на всіх його рівнях, за якого раніше стали процеси способу життя сім'ї, взаємодії людей, їх динамічні зв'язки з оточенням видаються порушеними, а механізми відновлення балансу відсутні.

Важка життєва ситуація – це ситуація, за якої об'єктивно порушується життєдіяльність сім'ї, громадянина (інвалідність, нездатність до самообслуговування у зв'язку з похилим віком, хворобою; сирітство, бездоглядність, малозабезпеченість, безробіття, самотність), і подолання її без сторонньої допомоги неможливо. Об'єктивна наявність «проблемного поля» для соціального захисту, детермінована суперечностями самої соціальної дійсності, зумовлює той факт, що наявність тих чи інших видів та інструментів соціальної допомоги сім'ї не означає автоматичної можливості розв'язання всіх її проблем, що виникають. Так, в умовах масштабного ресурсного дефіциту держави важко поліпшити ситуацію кожної визначеної сім'ї, надавши їй допомогу, оскільки виникає ризик виховати покоління утриманців з бажанням пасивного отримання допомоги.

Сучасна українська сім'я є одним із найбільш консервативних соціальних інститутів, що чинить опір будь-яким змінам. Але непомітний, на перший погляд, вплив соціального середовища, накопичуючись, викликає різку зміну всередині сім'ї та її способі життя. У результаті виникає ефект «накопичення проблем» сімей, що обтяжені різноманітними труднощами.

Сім'я є колективним клієнтом системи соціального захисту населення.

Вона має складну об'єктно-суб'єктну природу, отримуючи різноманітну державну допомогу, але в той же час займається діяльністю з забезпечення власного виживання. Завдання системи соціального забезпечення полягає в тому, що вона повинна диференціювати сім'ї, яким буде надавати допомогу за ознакою спроможності сім'ї до самодостатності та виходу зі складних життєвих обставин. Це обумовлюється тим, що в деяких випадках власний потенціал сім'ї може бути достатнім для того, аби використовуючи внутрішні ресурси, перейти з розряду одержувачів допомоги в розряд фінансово незалежних суб'єктів на засадах самозабезпечення. Водночас не всі сім'ї здатні до цього, і призначення та отримання соціальної допомоги тільки посилює кризу внутрішніх відносин та матеріального забезпечення членів сім'ї. До таких можна віднести сім'ї алкоголіків, наркоманів тощо.

Інспекція призначення соціального забезпечення може допомогти раціонально використовувати кошти, які виділені державою для підтримки сімей, що опинились в складних життєвих обставинах.

Закон України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» відповідно до Конституції України встановлює гарантований державою рівень матеріальної підтримки сімей з дітьми шляхом надання грошової допомоги з врахуванням складу сім'ї, її доходів, віку дітей і спрямований на забезпечення пріоритету державної допомоги сім'ям з дітьми у загальній системі соціального захисту населення.

Державна допомога сім'ям з дітьми призначається і виплачується:

- громадянам України;
- іноземцям та особам без громадянства, які постійно проживають в Україні, а також особам, що набули статусу біженця і мають право на державну допомогу на умовах, передбачених Законом України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми», іншими законами або міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

У разі коли міжнародним договором України передбачено інші правила, ніж ті, що містяться у Законі України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми», застосовуються правила, встановлені договором.

Соціальна підтримка сімей відбувається в країнах світу з різними рівнями економічного розвитку, але скрізь визнається необхідність соціального захисту сімей і особливо багатодітних.

В Польщі право на спеціальну дотацію мали всі багатодітні сім'ї, в яких було троє і більше дітей. На даний час введений спеціальний критерій: допомогу по багатодітності можна отримати лише в тому випадку, якщо дохід на кожного члена сім'ї становить в перерахунку менше ніж 125 доларів на місяць. Якщо ж у сім'ї є дитина з інвалідністю і один з батьків не працює, а зайнятий лише доглядом за цією дитиною, вона збільшується вдвічі.

Підтримка сімей в Білорусії здійснюється через надання молодим сім'ям окремих квартир протягом трьох років після вступу в шлюб. При появі другої дитини 50 відсотків вартості квартири оплачується за рахунок держави, при народженні третьої – 70 відсотків, а при появі четвертої – вже стовідсотково вартість квартири оплачує держава.

В Канаді допомога на дитину залежить від доходу сім'ї та кількості дітей. Кожна провінція самостійно визначає параметри доходу сім'ї та рівень необхідної допомоги. Органи місцевого самоврядування призначають допомогу зважаючи на рівень доходу в сім'ї та надходження до місцевого бюджету і тому по всій території Канади розмір допомоги може різнитися в рази.

Чехія запровадила для матерів зниження пенсійного віку по одному року за кожную народжену дитину.

Фінляндія не запровадила пільг для багатодітних сімей, а також матерям або батькам-одинакам. Вся підтримка сімей фокусується на різних видах дотацій, наприклад, пакет для новонародженого держава дарує всім вагітним жінкам. Цей «пакет» містить все, що потрібно новонародженому протягом першого року життя. Кожен рік на державному рівні проводиться моніторинг забезпечення багатодітних сімей і це є підставою для запровадження нових дотацій.

Німеччина багатодітним сім'ям запровадила бонусну систему підтримки. В багатодітних сім'ях за народження кожної дитини мати отримує додатковий податковий бонус. Право на отримання дитячої дотації мають всі громадяни Німеччини, які мають дітей, що проживають спільно з ними, – це 154 євро на дитину (якщо їх у родині до трьох осіб) і 179 євро – на кожную наступну.

В Швеції багатодітні сім'ї отримують прогресивну матеріальну допомогу, розмір якої зростає з народженням чергової дитини. При цьому, якщо заробітна плата батьків не досягає прожиткового мінімуму, то багатодітній родині нараховується додаткова допомога для оплати житла, дитячих дошкільних установ або спеціальних талонів на продукти харчування. Розмір допомоги визначається відповідно до соціальних стандартів держави.

Франція як країна з найвищою народжуваністю в континентальній Європі, запровадила державну програму «Велика сім'я». Ця програма бере свій відлік з 1921 року. Багатодітним сім'ям надаються податкові пільги. Кожна наступна дитина зменшує базу оподаткування, так що сім'ї з чотирма дітьми практично взагалі не платять податків. Поширюються пільги на всіх громадян незалежно від достатку, навіть на мільйонерів. Допомога призначається на дітей з 6 до 18 років. Француженка на сьомому місяці вагітності отримує 841 євро плюс 168 євро на місяць до досягнення дитиною трирічного віку. Якщо вона кидає роботу за місяць до пологів і протягом місяця після пологів, то їй виплачується компенсація в 1 тисячу 294 євро. У Франції вагітній жінці надається безкоштовне обов'язкове медичне обслуговування. До шестирічного віку дитини їй надається допомога по оплаті ясел або няні. Якщо жінка займається вихованням дитини сама, то їй виплачується 541 євро, а якщо вона працює на пів-ставки, то доплата становить 345 євро.

Питання для самоконтролю

1. Роль сім'ї в демографічному аспекті суспільного розвитку.

2. Сутність поняття багатодітна сім'я.
3. Проблемна ситуація в житті сім'ї, як підстава на для призначення допомоги.
4. Важка життєва ситуація сім'ї та шляхи її подолання.
5. Перелік обставин за якими призначається державна соціальна допомога сім'ям з дітьми.
6. Форми та рівні соціальної допомоги сім'ям в різних країнах світу.

12.2. Соціальне забезпечення у зв'язку з вагітністю та пологами.

Народження дітей пов'язане з вагітністю та пологами. Цей час дуже складний як для самої сім'ї, так і жінки що носить дитину. Соціальна політика через нормативно-правову базу здійснює соціальних захист жінки в цей період її життя. Відповідно до статті 7 Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» право на державну допомогу у зв'язку з вагітністю та пологами мають вагітні жінки (у тому числі неповнолітні), які не застраховані в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування, а саме:

- жінки з числа військовослужбовців Збройних Сил, Державної прикордонної служби, СБУ, Служби зовнішньої розвідки, військ цивільної оборони, інших військових формувань та з числа осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ та Державної кримінально-виконавчої служби;
- жінки, звільнені з роботи у зв'язку з ліквідацією підприємства, установи та організації незалежно від форми власності за умови, що вагітна жінка була звільнена з роботи не раніше ніж за шість місяців до набуття права на одержання допомоги;
- жінки, зареєстровані в центрі зайнятості як безробітні; аспірантки, докторантки, клінічні ординатори, здобувачки вищих навчальних закладів I-IV рівня акредитації та професійно-технічних навчальних закладів;
- непрацюючі жінки;
- жінки, зареєстровані як суб'єкти підприємницької діяльності, які не сплачують страхові внески до Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності.

Питання для самоконтролю

1. Категорії жінок яким призначається допомога у зв'язку з вагітністю та пологами.
2. Кількість календарних днів, яка надається дородової та післяродової оплачуваної відпустки.
3. Перелік документації необхідної для призначення допомоги у зв'язку з вагітністю та пологами.
4. Розмір допомоги у зв'язку з вагітністю та пологами в різних галузях народного господарства.
5. Особливості покриття витрат на виплату допомоги у зв'язку з вагітністю та пологами.

12.3. Допомога при народженні дитини.

Допомога при народженні дитини надається одному з батьків дитини, опікуну, які постійно проживають разом з дитиною, з метою створення належних умов для її повноцінного утримання та виховання.

Потрібно зазначити, що допомога при народженні дитини призначається опікуну на кожну взятую під опіку дитину у розмірі, установленому при народженні першої дитини. А у випадку якщо дитину (на яку призначають допомогу) влаштовано у дитячий заклад на повне державне утримання, допомога призначається і виплачується також у розмірі, встановленому при народженні першої дитини. Гроші при цьому перераховують на відкритий у банку рахунок дитини.

Виплата допомоги припиняється у разі:

- позбавлення отримувача допомоги батьківських прав;
- відмови отримувача допомоги від виховання дитини;
- нецільового використання коштів і незабезпечення отримувачем допомоги належних умов для повноцінного утримання та виховання дитини;
- вилучення дитини в отримувача допомоги без позбавлення батьківських прав;
- тимчасового влаштування дитини на повне державне утримання;
- припинення опіки або звільнення опікуна від його повноважень;
- перебування отримувача допомоги у місцях позбавлення волі за рішенням суду;
- усиновлення дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування;
- смерті дитини;
- смерті отримувача допомоги;
- виникнення інших обставин.

Виплата допомоги припиняється з місяця, що настає за місяцем, в якому виникли зазначені обставини, за рішенням органу, який призначив допомогу.

Виплата допомоги може бути припинена на підставі пропозицій органу опіки та піклування чи державного соціального інспектора органу праці та соціального захисту населення.

Питання для самоконтролю

1. Особливості призначення допомоги при народженні дитини.
2. Перелік документів необхідних для призначення допомоги при народженні дитини
3. Розмір допомоги при народженні першої (другої, третьої) дитини та особливості її виплати.
4. Розмір допомоги при народженні двійні, трійні й більше дітей та особливості її виплати.
5. Випадки припинення виплати допомоги при народженні дитини.

12.4. Допомога по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку.

Відповідно до Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» право на виплату допомоги по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку має один з батьків дитини, усиновлювач, опікун, дідусь, бабуся або інший родич, який фактично здійснює догляд за дитиною.

Допомога по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку призначається з дня звернення за її призначенням, але не раніше ніж з дня, що настає після закінчення відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами для непрацюючих осіб та осіб – суб'єктів підприємницької діяльності, а для працюючих осіб – з дня настання відпустки по догляду за дитиною по день її закінчення.

Усиновлювачам та опікунам допомога призначається не раніше ніж з дня прийняття рішення про усиовлення або встановлення опіки.

Днем звернення за призначенням допомоги по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку вважається день прийняття органом праці та соціального захисту населення відповідної заяви з усіма необхідними документами.

Допомога по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку виплачується щомісяця з дня призначення зазначеної допомоги по день досягнення дитиною вказаного віку включно.

Виплата допомоги в розмірі, що перевищує мінімальний, здійснюється протягом шести календарних місяців. Якщо особа, якій призначена допомога, після закінчення зазначеного строку не підтвердила право на призначення допомоги у розмірі, що перевищує мінімальний, допомога виплачується у мініальному розмірі.

Органам праці та соціального захисту населення забороняється вимагати для одержання допомоги по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку будь які інші документи.

Переоформлення документів щодо виплати допомоги на іншу працездатну особу, яка не отримує пенсії, здійснюється згідно з письмовою заявою такої особи на підставі довідки з місця роботи, навчання, служби, центру зайнятості про початок виконання особою, що отримувала допомогу, трудових обов'язків, навчання, несення служби, перебування на обліку у центрі зайнятості.

Особам, які доглядають дітей віком до трьох років і одночасно продовжують навчатися з відривом від виробництва, провадять підприємницьку діяльність, допомога по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку виплачується в повному розмірі.

Одному з батьків дитини, усиновлювачу, опікуну, дідусю, бабусі або іншому родичу допомога по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку призначається і виплачується органами праці та соціального захисту населення за місцем їх реєстрації. Допомога може бути призначена за місцем фактичного проживання за умови подання довідки про неодержання зазначеної допомоги в органах праці та соціального захисту населення за місцем реєстрації.

Допомога по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку

надається на кожну дитину незалежно від кількості народжених (усиновлених, взятих під опіку) дітей у сім'ї, по догляду за якими надається допомога.

Для призначення допомоги у розмірі, що перевищує мінімальний, подається в установленому порядку довідка про склад сім'ї та декларація про доходи та майновий стан (заповнюється на підставі довідок про доходи кожного члена сім'ї).

Покриття витрат на виплату допомоги по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку (в тому числі військовослужбовцям) здійснюється за рахунок коштів державного бюджету у вигляді субвенцій до місцевих бюджетів.

Питання для самоконтролю

1. Призначення допомоги по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку.
2. Перелік документів для призначення допомоги по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку.
3. Перелік обставин за яких виплата допомоги по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку припиняється.
4. Джерела фінансування допомоги по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку.

12.5. Допомога на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування.

Відповідно до Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» допомога на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування, призначається особам, визначеним в установленому порядку опікунами чи піклувальниками дітей, які внаслідок смерті батьків, позбавлення їх батьківських прав, хвороби батьків чи з інших причин залишилися без батьківського піклування.

Допомога на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування, не призначається у разі перебування дитини на повному державному утриманні.

Якщо дитина, яка перебуває на повному державному утриманні, під час літніх канікул перебуває вдома з опікуном чи піклувальником, зазначена допомога призначається за повні місяці перебування дитини вдома на підставі довідки навчального закладу про те, що дитина в цей час не перебувала на повному державному утриманні.

Допомога на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування і є вихованцями дитячих навчальних закладів, що фінансуються не за рахунок бюджетних коштів, призначається на загальних підставах.

Допомога на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування, призначається, якщо середньомісячний розмір одержуваних на дитину аліментів і пенсії за попередні шість календарних місяців не перевищує прожиткового мінімуму, встановленого для дитини відповідного віку.

Така допомога виплачується у розмірі, що дорівнює різниці між встановленим прожитковим мінімумом для дитини відповідного віку та середньомісячним розміром одержуваних на дитину аліментів і пенсії за попередні шість календарних місяців.

У разі коли для дітей, над якими встановлено опіку чи піклування,

аліменти (за відсутності осіб, що за законом зобов'язані їх утримувати) та пенсія на дітей за попередні шість календарних місяців не нараховувалися, зазначена допомога призначається у розмірі прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку.

Підставою для припинення виплати допомоги на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування, є:

- звільнення від виконання обов'язків опікуна чи піклувальника;
- працевлаштування або взяття шлюбу дитиною до досягнення нею 18-річного віку;
- досягнення дитиною 18-річного віку;
- надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності, якщо вона записана матір'ю або батьком дитини.

У разі виникнення обставин, внаслідок яких може бути припинена виплата зазначеної допомоги, її одержувачі зобов'язані у десятиденний термін повідомити про це органи праці та соціального захисту населення, які виплачують допомогу.

Питання для самоконтролю

1. Допомога на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування.
2. Перелік документів для призначення допомоги по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку.
3. Підстави для припинення виплати допомоги на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування.
4. Джерела фінансування допомоги на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування.

12.6. Допомога на дітей одиницями матерям.

Право на допомогу на дітей одиницями матерям мають вдова та вдівець з дітьми, мати (батько) дітей у разі смерті одного з батьків, шлюб між якими було розірвано до дня смерті, які не одержують на них пенсію в разі втрати годувальника або соціальну пенсію.

Якщо одиниця матери (вдова, вдівець), мати (батько) дітей у разі смерті одного з батьків, шлюб між якими було розірвано до дня смерті, уклала шлюб, за нею зберігається право на одержання допомоги на дітей, які народилися до шлюбу, за умови, якщо ці діти не були усиновлені чоловіком (дружиною).

Жінка, яка має дітей від особи, з якою вона не перебувала і не перебуває в зареєстрованому шлюбі, але з якою вона веде спільне господарство, разом проживає і виховує дітей, право на одержання допомоги, встановленої на дітей одиницями матерям, не має. При реєстрації цієї жінкою шлюбу з особою, яка є батьком її дітей, допомога на дітей, народжених від цієї особи не призначається.

Допомога на дітей одиницями матерям не призначається у разі перебування дитини на повному державному утриманні.

Якщо дитина, яка перебуває на утриманні в інтернатному закладі за рахунок держави під час літніх канікул перебуває вдома, зазначена допомога

призначається за повні місяці перебування дитини вдома на підставі довідки навчального закладу, про те, що дитина в цей час не перебувала на повному державному утриманні.

Допомога на дітей одиницям матерям призначається незалежно від одержання на дітей інших видів допомоги.

Допомога на дітей одиницям матерям, одиницям усиновлювачам (вдовам, вдівцям), матерям (батькам) у разі смерті одного з батьків, шлюб між якими було розірвано до дня смерті, які мають дітей віком до 18 років (якщо діти навчаються за денною формою у вищих навчальних закладах I-IV рівня акредитації та професійно-технічних навчальних закладах, – до закінчення такими дітьми навчальних закладів, але не довше ніж до досягнення ними 23 років), надається у розмірі, що дорівнює різниці між 50 відсотками прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку та середньомісячним сукупним доходом сім'ї в розрахунку на одну особу за попередні шість місяців, але не менш як 30 відсотків прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку.

Середньомісячний сукупний дохід сім'ї визначається згідно з Методикою обчислення сукупного доходу сім'ї для всіх видів соціальної допомоги на підставі довідки про доходи і декларації про доходи та майновий стан осіб, що звернулися за призначенням усіх видів соціальної допомоги. До складу сім'ї особи, що звертається за призначенням зазначеної допомоги, включаються чоловік (дружина); рідні, усиновлені та підопічні діти віком до 18 років, а також діти віком до 23 років, які навчаються за денною формою у вищих навчальних закладах I-IV рівня акредитації та професійно-технічних навчальних закладах і не мають власних сімей незалежно від місця проживання або реєстрації; неодружені повнолітні діти, які визнані особами з інвалідністю з дитинства I та II групи або особами з інвалідністю I групи і проживають разом з батьками; непрацездатні батьки чоловіка та дружини, які проживають разом з ними і перебувають на їх утриманні у зв'язку з відсутністю власних доходів; жінка та чоловік, які проживають однією сім'єю, не перебувають у шлюбі, але мають спільних дітей.

Зазначена допомога призначається на кожен дитину.

Розмір допомоги перераховується з дня досягнення дитиною відповідного віку без звернення одержувача допомоги до органу праці та соціального захисту населення.

Виплата допомоги в розмірі, що перевищує мінімальний, здійснюється протягом шести календарних місяців. Якщо особа, якій призначена допомога, після закінчення зазначеного строку не підтвердила право на призначення допомоги у розмірі, що перевищує мінімальний, допомога виплачується у мініальному розмірі.

Виплата допомоги на дітей одиницям матерям припиняється у разі:

- позбавлення отримувача допомоги батьківських прав;
- відмови отримувача допомоги від виховання дитини;
- тимчасового влаштування дитини на повне державне утримання;
- вилучення дитини в отримувача допомоги без позбавлення

батьківських прав;

- позбавлення волі отримувача допомоги за рішенням суду;
- скасування рішення про усиновлення дитини або визнання його недійсним;
- працевлаштування дитини або реєстрації нею шлюбу до досягнення 18-річного віку;
- надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності, якщо вона записана матір'ю або батьком дитини;
- смерті дитини;
- смерті отримувача допомоги.

Виплата допомоги припиняється на підставі поданих обґрунтованих пропозицій органу опіки та піклування чи державного соціального інспектора органу праці та соціального захисту населення з місяця, що настає за місяцем, в якому виникли зазначені обставини, за рішенням органу, який призначив допомогу.

Допомога на дітей одиницями матерям призначається органами праці та соціального захисту населення за місцем їх проживання. Допомога може бути призначена за місцем фактичного проживання за умови подання довідки про недержання зазначеної допомоги в органі праці та соціального захисту населення за місцем реєстрації.

Покриття витрат на виплату допомоги на дітей одиницями матерям здійснюється за рахунок коштів державного бюджету у вигляді субвенцій до місцевих бюджетів.

Питання для самоконтролю

1. Особливості призначення допомоги на дітей одиницями матерям.
2. Перелік документів необхідних для призначення допомоги на дітей одиницями матерям.
3. Розмір допомоги на дітей одиницями матерям.
4. Припинення виплати допомоги на дітей одиницями матерям.
5. Джерела фінансування виплати допомоги на дітей одиницями матерям.

12.7. Допомога при усиновленні дитини.

Допомога при усиновленні дитини призначається усиновлювачу, який є громадянином України, постійно проживає на її території та усиновив дитину з числа дітей-сиріт або дітей, позбавлених батьківського піклування (якщо усиновлювачами є подружжя – одному з них на їх вибір).

У разі смерті дитини до прийняття рішення про призначення допомоги при усиновленні дитини така допомога не виплачується.

Допомога при усиновленні дитини призначається за умови, що звернення за її призначенням надійшло не пізніше 12 календарних місяців з дня набрання законної сили рішенням про усиновлення дитини.

Допомога при усиновленні дитини призначається особам, які усиновили дитину після 1 січня 2009 року, незалежно від одержання на дитину інших видів допомоги.

Допомога при усиновленні дитини призначається на кожну дитину у розмірі та в порядку, що встановлені для виплати допомоги при народженні першої дитини, на дату набрання законної сили рішенням про усиновлення.

Виплата допомоги при усиновленні дитини припиняється у разі:

- позбавлення отримувача допомоги батьківських прав;
- нецільового використання коштів і незабезпечення отримувачем допомоги належних умов для повноцінного утримання та виховання дитини;
- відібрання дитини в отримувача допомоги без позбавлення батьківських прав;
- смерті дитини або отримувача допомоги;
- перебування отримувача допомоги у місцях позбавлення волі за рішенням суду;
- скасування рішення про усиновлення дитини або визнання його недійсним;
- тимчасового влаштування дитини на повне державне утримання.

Виплата допомоги при усиновленні дитини припиняється за рішенням органу, який призначив допомогу, прийнятим на підставі пропозицій служби у справах дітей, а у разі смерті дитини – повідомлення державного органу реєстрації актів цивільного стану з місяця, що настає за місяцем, в якому виникли зазначені обставини.

Служби у справах дітей подають протягом 10 днів після настання обставин, передбачених абзацами четвертим – десятим цього пункту, органам праці та соціального захисту населення пропозиції щодо припинення виплати допомоги при усиновленні дитини.

Державні органи реєстрації актів цивільного стану подають протягом 10 днів після реєстрації смерті дитини органам праці та соціального захисту населення відповідні відомості.

Виплата допомоги при усиновленні дитини поновлюється у разі, коли передбачені абзацами четвертим – десятим цього пункту підстави змінилися та особа, що фактично здійснює догляд за дитиною (якщо усиновлювачами є подружжя), звернулася про поновлення виплати допомоги при усиновленні дитини протягом шести місяців після припинення її виплати.

Контроль за цільовим використанням допомоги при усиновленні дитини здійснюється головними державними соціальними інспекторами і державними соціальними інспекторами органів праці та соціального захисту населення разом із службами у справах дітей.

Допомога при усиновленні дитини призначається і виплачується усиновлювачу органами праці та соціального захисту населення за місцем його реєстрації. Допомога може бути призначена за місцем фактичного проживання за умови подання довідки про неoderжання зазначеної допомоги в органах праці та соціального захисту населення за місцем реєстрації.

Покриття витрат на виплату допомоги при усиновленні дитини здійснюється за рахунок коштів державного бюджету у вигляді субвенцій до місцевих бюджетів.

Питання для самоконтролю

1. Особливості призначення допомоги при усиновленні дитини.
2. Перелік документів для призначення допомоги при усиновленні дитини.
3. Розмір допомоги при усиновленні дитини.
4. Випадки припинення виплати допомоги при усиновленні дитини.
5. Джерела фінансування виплати допомоги при усиновленні дитини.

12.8. Державна допомога сім'ям з дітьми.

Документи, необхідні для призначення державної допомоги сім'ям з дітьми, подаються особою, яка претендує на призначення допомоги, особисто.

За наявності письмової заяви особи, яка претендує на призначення зазначеної допомоги, але за станом здоров'я або з інших поважних причин (догляд за особою з інвалідністю I групи, дитиною з інвалідністю віком до 16 років тощо) не може особисто зібрати необхідні документи, збір зазначених документів покладається на органи, що призначають допомогу.

У сільській місцевості прийняття заяв з необхідними документами для призначення державної допомоги сім'ям з дітьми і передачу їх відповідним органам праці та соціального захисту населення здійснюють особи, уповноважені виконавчими комітетами сільських і селищних рад.

Виплата державної допомоги сім'ям з дітьми

Державна допомога сім'ям з дітьми виплачується щомісяця за вибором матері (батька, опікуна, піклувальника чи усиновлювача), якій призначена допомога, Українським державним підприємством поштового зв'язку «Укрпошта» за місцем її проживання або через уповноважені банки, визначені в установленому законодавством порядку.

Перерахування коштів Українському державному підприємству поштового зв'язку «Укрпошта» та уповноваженим банкам для забезпечення виплати державної допомоги сім'ям з дітьми здійснюється органами праці та соціального захисту населення.

У разі зміни місця проживання одержувача державної допомоги сім'ям з дітьми виплата її продовжується органом праці та соціального захисту населення за новим місцем проживання з дня (місяця) звернення, але не раніше, ніж з дня реєстрації.

Допомога, яка не отримана вчасно внаслідок невиконання її отримувачами визначених умов, виплачується за минулий з моменту призначення час, але не більш як за три місяці з місяця звернення за її одержанням, крім окремих випадків, визначених законодавством.

Призначені, але своєчасно не одержані суми державної допомоги сім'ям з дітьми з вини органу, що призначає або виплачує зазначену допомогу, виплачуються протягом будь-якого часу без обмежень. При цьому виплата здійснюється виходячи з розміру прожиткового мінімуму, встановленого на день її призначення.

Призначені суми допомоги у зв'язку з вагітністю та пологами при

народженні дитини, по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку, на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування, допомоги при усиновленні дитини, на дітей одиноким матерям, недоодержані у зв'язку із смертю одержувача, виплачуються членам сім'ї померлого, які проживали разом з ним на день його смерті або опікуну (піклувальнику). Зазначені суми виплачуються, якщо звернення за ними надійшло не пізніше ніж протягом трьох місяців після смерті одержувача.

У разі затвердження нового розміру прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку розмір допомоги по вагітності і пологах, по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку, допомоги на дітей, які перебувають під опікою чи піклуванням, та допомоги на дітей одиноким матерям перераховуються без звернення осіб, яким вони призначені, з місяця набрання чинності актом законодавства, що встановлює новий прожитковий мінімум.

Питання для самоконтролю

1. Особливості призначення державної допомоги сім'ям з дітьми.
2. Правила оформлення документів на призначення державної допомоги сім'ям з дітьми.
3. Які документи формують особову справу отримувача державної допомоги сім'ям з дітьми.
4. Відповідальність за подання неправдивих відомостей для призначення державної допомоги сім'ям з дітьми.
5. Хто і коли здійснює виплату державної допомоги сім'ям з дітьми.
6. Особливості виплати державної допомоги сім'ям з дітьми в разі смерті отримувача.

12.9. Форми та методи стягування аліментів на одного з подружжя, дітей, батьків, інших осіб.

Розлучення батьків це завжди стрес для тої сім'ї де це відбувається, і особливо це непросто для дітей, які звикли жити при наявності тата і мами. Попри все статистика говорить, що щорічно проходять через розлучення 49,2 % сімейних пар зареєстрованих в актах громадянського стану в Україні.

Розлучившись один з подружжя бере на себе зобов'язання виховання дітей і спільне проживання з ними. Це дуже важливо, але не менш важливо і матеріальне забезпечення повноцінного життя сім'ї, хоч і неповної.

Для забезпечення цього за домовленості або через суд відбувається виплата аліментів на утримання сім'ї з дітьми.

З членів колективних сільськогосподарських підприємств утримання аліментів має проводитися з сум, одержуваних за роботу в цих господарствах (включаючи вартість натуральних видач).

З письменників, композиторів, художників та інших творчих працівників утримання аліментів проводиться з сум авторського гонорару і винагороди, одержуваної за публічне виконання творів, а з тих, що одержують заробітну плату, – із заробітної плати.

З позаштатних лекторів – з оплати, одержуваної за читання лекцій.

З членів кооперативів, спільних підприємств утримання аліментів проводиться з усіх видів заробітку, одержуваного за роботу в кооперативі чи спільному підприємстві (в тому числі із заробітку у валюті).

З фермерів та осіб, які працюють у сільському господарстві за сімейним підрядом, утримання аліментів проводиться після реалізації продукції з власного господарства в кінці року.

З осіб, що відбувають покарання на виправних роботах, аліменти утримуються із загальної суми заробітку без врахування утримань, передбачених вироком або постановою суду.

До всієї заробітної суми, з якої відраховуються аліменти з осіб, що відбувають покарання в установах виконання покарання, а також з осіб, що перебувають у лікувально-трудовах профілакторіях, наркологічних відділеннях психіатричних диспансерів, лікарень та на підприємствах, включається та частина суми, що стягується для покриття витрат на утримання цих осіб у вказаній установі.

З військовослужбовців Збройних Сил України та інших військ, осіб рядового і начальницького складу органів і підрозділів внутрішніх справ, Держспецзв'язку та Державної кримінально-виконавчої служби утримання аліментів провадиться з усіх видів грошового забезпечення, що надається щомісячно (оклад за штатною посадою, оклад за військове або спеціальне звання, відсоткова надбавка за вислугу років, вчене звання і науковий ступінь, кваліфікацію та умови служби).

Особи, які працюють в установах України за кордоном, виплачують аліменти на користь осіб, які проживають в Україні, з подвійного заробітку з установленими надбавками, одержуваного в Україні у національній валюті.

З осіб, які працюють за контрактами в іноземних компаніях і одержують заробітну плату тільки за кордоном, аліменти утримуються із 100 відсотків заробітної плати, яку платник аліментів одержував до укладення контракту, або виходячи із його заробітної плати за останній місяць роботи на момент від'їзду, або з п'ятикратного розміру неоподатковуваного мінімуму доходів громадян на час проведення розрахунків.

Аліменти з осіб, що одержують заробітну плату як у гривнях, так і у валюті на підприємствах, в установах, організаціях, розташованих на території України, утримуються бухгалтеріями (розрахунковими відділами) за місцем роботи у розмірах, встановлених рішеннями судів, як із гривень, так і з валюти.

Утримання аліментів проводиться з суми заробітку (доходу), що належить особі, яка сплачує аліменти, після утримання з цього заробітку (доходу) податків.

Доставка стягнувану грошових переказів утриманих аліментів через відділення зв'язку проводиться за рахунок платника аліментів.

Питання для самоконтролю

1. Форми та методи стягування аліментів.
2. Перелік видів заробітків та винагород з яких утримуються аліменти.

3. Особливості стягнення аліментів з працівників творчих професій (письменників, композиторів, артистів, науковців, тощо).

4. Перелік видів заробітків та винагород з яких не утримуються аліменти.

5. З яких видів заробітку не проводиться утримання аліментів у з військовослужбовців, Державної кримінально-виконавчої служби, органів внутрішніх справ.

12.10. Призначення та виплати тимчасової державної допомоги дітям, батьки яких ухиляються від сплати аліментів.

Створюючи систему соціального захисту сім'ї з дітьми держава розробила та нормативно-законодавчо закріпила механізм надання тимчасової державної допомоги дітям, батьки яких ухиляються від сплати аліментів, не мають можливості утримувати дитину або місце проживання (перебування) їх невідоме.

Тимчасова допомога призначається за ряду обставин таких як:

- рішення суду про стягнення аліментів з одного з батьків не виконується у зв'язку з ухиленням від сплати аліментів або відсутністю у боржника коштів та іншого майна, на які за законом може бути здійснено стягнення;

- один з батьків перебуває під арештом, слідством, на примусовому лікуванні, у місцях позбавлення волі, якого визнано в установленому порядку недієздатним, а також перебуває на строковій військовій службі;

- місце проживання (перебування) одного з батьків не встановлено.

Тимчасова допомога призначається дитині віком до 18 років. Тимчасова допомога не призначається на дітей, які перебувають під опікою чи піклуванням або на повному державному утриманні.

Якщо дитина, яка перебуває у відповідній установі (закладі) на повному державному утриманні, під час літніх канікул перебуває вдома, зазначена допомога призначається за повні місяці такого перебування на підставі довідки установи (закладу) про те, що дитина в цей час не перебувала на повному державному утриманні.

Тимчасова допомога призначається і виплачується за місцем проживання (перебування) одного з батьків, який утримує дитину (далі – одержувач), департаментом праці та соціального захисту населення районної, районної у м. Києві держадміністрації, структурним підрозділом з питань праці та соціального захисту населення виконавчого органу міської, районної у місті ради.

У разі зміни місця проживання (перебування) одержувача виплата тимчасової допомоги продовжується органом праці та соціального захисту населення за новим місцем проживання (перебування) з місяця звернення одержувача.

Тимчасова допомога призначається кожні шість місяців починаючи з місяця, в якому подані усі необхідні документи. Для призначення допомоги на наступний шестимісячний строк одержувач подає лише заяву, в якій

повідомляє про обставини, що можуть бути підставою для продовження виплати допомоги.

Тимчасова допомога призначається в розмірі 30 відсотків прожиткового мінімуму, встановленого законом для дитини відповідного віку.

Якщо розмір аліментів, визначений судом у твердій грошовій сумі, менший від мінімального розміру аліментів на одну дитину, що передбачений Сімейним кодексом України, тимчасова допомога призначається в розмірі різниці між визначеним розміром аліментів і сумою, що становить 30 відсотків прожиткового мінімуму, встановленого законом для дитини відповідного віку.

Перерахування розміру тимчасової допомоги проводиться органом праці та соціального захисту населення з дня досягнення дитиною відповідного віку без звернення одержувача.

Якщо виникла можливість стягнення аліментів з одного з батьків, виявлено, що один з батьків може утримувати дитину або місце проживання (перебування) одного з батьків встановлено, у зв'язку з чим можливе стягнення з нього коштів на утримання дитини, орган праці та соціального захисту населення звертається до суду із заявою про стягнення суми сплаченої тимчасової допомоги.

Стягнуті кошти зараховуються до державного бюджету.

Тимчасова допомога виплачується установою уповноваженого банку, визначеного в установленому порядку Кабінетом Міністрів України, або державним підприємством і об'єднанням зв'язку за місцем проживання (перебування) одержувача.

Перерахування коштів установі уповноваженого банку, державному підприємству і об'єднанню зв'язку для виплати тимчасової допомоги здійснюється органами праці та соціального захисту населення.

Покриття витрат, пов'язаних з виплатою тимчасової допомоги, здійснюється за рахунок коштів державного бюджету, наданих як субвенція місцевому бюджету.

Питання для самоконтролю

1. Особливості призначення та виплати тимчасової державної допомоги дітям, батьки яких ухиляються від сплати аліментів.
2. Обставини за яких призначається тимчасова державна допомога дітям.
3. Перелік документів необхідних для оформлення тимчасової допомоги.
4. Які додаткові документи подаються для призначення тимчасової допомоги.
5. Перелік обставин за яких припиняється виплата тимчасової допомоги.
6. Джерела фінансування тимчасової державної допомоги дітям.

12.11. Державна соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям.

Чинне законодавство спрямоване на реалізацію конституційних гарантій права громадян на соціальний захист – забезпечення рівня життя не нижчого

від прожиткового мінімуму шляхом надання грошової допомоги найменш соціально захищеним сім'ям.

Понятійний апарат який використовується в законодавстві при визначенні таких термінів:

– *державна соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям* – щомісячна допомога, яка надається малозабезпеченим сім'ям у грошовій формі в розмірі, що залежить від величини середньомісячного сукупного доходу сім'ї;

– *сім'я* – це особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки. Права члена сім'ї має одинока особа;

– *малозабезпечена сім'я* – сім'я, яка з поважних або незалежних від неї причин має середньомісячний сукупний дохід нижчий від прожиткового мінімуму для сім'ї;

– *прожитковий мінімум для сім'ї* – визначена для кожної сім'ї залежно від її складу сума прожиткових мінімумів, розрахованих та затверджених відповідно до Закону України «Про прожитковий мінімум» для осіб, які відносяться до основних соціальних і демографічних груп населення;

– *середньомісячний сукупний дохід сім'ї* – обчислений у середньому за місяць дохід усіх членів сім'ї з усіх джерел надходжень протягом шести місяців, що передують місяцю звернення за призначенням державної соціальної допомоги.

Законодавство про державну соціальну допомогу складається з Закону України «Про прожитковий мінімум», цього Закону, інших нормативно-правових актів, що регулюють правовідносини з надання державної соціальної допомоги.

Право на державну соціальну допомогу мають малозабезпечені сім'ї, які постійно проживають на території України.

Порядок надання державної соціальної допомоги відбувається за заявою уповноваженого представника сім'ї до органу праці та соціального захисту населення за місцем його проживання або до виконавчого комітету сільської, селищної ради. Виконавчий комітет сільської, селищної ради передає заяву про надання державної соціальної допомоги до органу праці та соціального захисту населення.

У заяві дається згода сім'ї на збір інформації про неї, про її власність, доходи та майно, що необхідна для визначення рівня державної допомоги.

Форми заяви, довідки про склад сім'ї, декларації про доходи та майно встановлюються спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у сфері праці та соціальної політики.

Органи праці та соціального захисту населення мають право користуватися всіма офіційними джерелами інформації, в тому числі й інформацією органів державної податкової адміністрації.

Державна соціальна допомога призначається з місяця звернення, якщо протягом місяця подано всі необхідні документи.

Рішення про призначення державної соціальної допомоги чи про

відмову в її наданні приймається органом праці та соціального захисту населення протягом десяти календарних днів і наступного після його прийняття дня надсилається уповноваженому представнику малозабезпеченої сім'ї.

Рішення про відмову в наданні державної соціальної допомоги має бути вмотивованим і містити роз'яснення порядку його оскарження.

Порядок призначення та виплати державної соціальної допомоги встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Розмір державної соціальної допомоги визначається як різниця між прожитковим мінімумом для сім'ї та її середньомісячним сукупним доходом, який обчислюється за методикою, встановленою спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у сфері праці та соціальної політики, але цей розмір не може бути більшим ніж 75 відсотків прожиткового мінімуму для сім'ї.

Рівень забезпечення прожиткового мінімуму встановлюється виходячи з реальних можливостей видаткової частини Державного бюджету України і затверджується одночасно з прийняттям Закону про Державний бюджет України на відповідний рік.

Для кожної дитини, яка входить до складу малозабезпеченої сім'ї, рівень забезпечення прожиткового мінімуму збільшується на 10 відсотків, а для кожної дитини, яка утримується матір'ю (батьком, усиновителем), що не перебуває в шлюбі, і запис про батька (матір) цієї дитини у Книзі реєстрації народжень проводиться в установленому порядку за вказівкою матері (батька), та для кожної дитини, в якій один або обоє батьків є особою з інвалідністю I або II групи, – на 20 відсотків.

Для громадян, які одержали статус особи, що проживає і працює (навчається) на території населеного пункту, якому надано статус гірського, рівень забезпечення прожиткового мінімуму збільшується на 20 відсотків.

Державна соціальна допомога призначається на шість місяців.

Одиноким особам, визнаним за результатами медико-соціальної експертизи непрацездатними, які не мають інших джерел до існування, державна соціальна допомога може бути призначена на строк визнання особи непрацездатною.

Одиноким особам, які досягли 65-річного віку і не мають інших джерел до існування, державна соціальна допомога може бути призначена довічно. Зазначені умови застосовуються також при призначенні державної соціальної допомоги непрацездатному подружжю при відсутності осіб, зобов'язаних їх утримувати відповідно до закону.

Державна соціальна допомога не призначається у випадках, коли:

– працездатні члени малозабезпеченої сім'ї не працюють, не служать, не вчаться за денною формою навчання у загальноосвітніх, професійно-технічних, вищих навчальних закладах I-IV рівнів акредитації протягом трьох місяців, що передують місяцю звернення за призначенням державної соціальної допомоги (крім осіб, які в установленому порядку визнані безробітними та за інформацією центрів зайнятості не порушують

законодавство про зайнятість щодо сприяння своєму працевлаштуванню; осіб, які доглядають за дітьми до досягнення ними трирічного віку або за дітьми, які потребують догляду протягом часу, визначеного у медичному висновку лікарсько-консультативної комісії, але не більше ніж до досягнення ними шестирічного віку; осіб, які доглядають за особами з інвалідністю I групи або дітьми з інвалідністю віком до 18 років, а також за особами, які досягли 80-річного віку);

– з'ясовано, що малозабезпечена сім'я має додаткові джерела для існування, а також будь-хто із її складу протягом 12 місяців перед зверненням за наданням державної соціальної допомоги здійснив покупку або оплатив послуги на суму, яка на час звернення перевищує 10-кратну величину прожиткового мінімуму для сім'ї;

– у власності чи володінні малозабезпеченої сім'ї є друга квартира (будинок) за умови, що загальна площа житла перевищує 21 квадратний метр на одного члена сім'ї та додатково 10,5 квадратного метра на сім'ю, чи більше одного автомобіля, транспортного засобу (механізму);

– у власності чи володінні малозабезпеченої сім'ї (крім сімей, що складаються лише з дітей та осіб, які досягли 65-річного віку або є особами з інвалідністю I та II групи, та сімей, в яких є діти з інвалідністю) є земельна ділянка площею понад 0,6 га, крім випадків, коли така земельна ділянка з незалежних від сім'ї причин не приносить дохід.

За наявності певних обставин, державна соціальна допомога може бути призначена органом праці та соціального захисту населення на підставі рішень районних, районних у містах Києві та Севастополі державних адміністрацій та виконавчих комітетів міських і районних у містах (у разі їх створення) рад або утворених ними комісій у разі, якщо:

– у складі сім'ї є особа з інвалідністю;

– у малозабезпеченій багатодітній сім'ї виховуються троє або більше дітей віком до 18 років (якщо діти навчаються за денною формою навчання у загальноосвітніх, а також професійно-технічних, вищих навчальних закладах I-IV рівнів акредитації, але не довше ніж до досягнення ними 23 років);

– неможливість отримання будь-яких джерел для існування пов'язана з тривалою хворобою одного та/або кількох членів сім'ї. Рішення про призначення державної соціальної допомоги у таких випадках приймається на підставі обстеження матеріально-побутових умов сім'ї, яка звернулася за призначенням такої допомоги.

Призначена державна соціальна допомога може бути зменшена до 50 відсотків її розміру у разі невикористання сім'єю можливостей знаходження додаткових джерел для існування.

Якщо сім'єю навмисно подано недостовірні відомості чи приховано відомості, що вплинули або могли вплинути на встановлення права на державну соціальну допомогу та на визначення її розміру, виплата призначеної державної соціальної допомоги припиняється з місяця, в якому виявлено порушення. На наступний строк державна соціальна допомога може

бути призначена не раніше ніж через шість місяців починаючи з першого числа місяця виявлення порушення.

Розмір призначеної державної соціальної допомоги перераховується за заявою уповноваженого представника сім'ї.

У разі затвердження нового рівня забезпечення прожиткового мінімуму розмір призначеної допомоги перераховується без звернення уповноваженого представника сім'ї.

Державна соціальна допомога виплачується раз на місяць за місцем проживання уповноваженого представника сім'ї державними підприємствами зв'язку чи перераховується на особовий рахунок уповноваженого представника сім'ї в банківській установі.

Виплата соціальної допомоги проводиться за графіками, що складаються державними підприємствами і об'єднаннями зв'язку та узгоджуються з органами праці та соціального захисту населення, на підставі виплатних документів, які готують ці органи, згідно з Порядком фінансування видатків місцевих бюджетів на здійснення заходів з виконання державних програм соціального захисту населення за рахунок субвенції з державного бюджету, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 4 березня 2002 р. № 256, а також Інструкцією про порядок організації, оформлення, фінансування і виплати пенсій, грошової допомоги підприємствами поштово-го зв'язку України, затвердженою спільним наказом Держкомзв'язку, Мінпраці та Пенсійного фонду від 2 липня 1998 р. № 101/123/67.

У разі смерті уповноваженого представника сім'ї невикладена за його життя соціальна допомога може бути виплачена через державні підприємства і об'єднання зв'язку за заявою однієї з повнолітніх дієздатних осіб, зазначених у довідці про склад сім'ї, або опікуна (піклувальника) дітей віком до 16 років, або особи, визнаної недієздатною в установленому порядку.

Соціальна допомога виплачується за повний місяць, в якому настала смерть уповноваженого представника сім'ї, незалежно від дати смерті у разі, коли звернення надійшло не пізніше шести місяців з дня смерті.

Не отримана своєчасно з вини сім'ї соціальна допомога може бути отримана в наступному місяці, але не пізніше місяця після закінчення строку, на який вона призначена.

У разі коли уповноважений представник сім'ї з незалежних від нього причин (відрадження, хвороба, смерть близької людини тощо), які підтверджуються відповідними документами, не отримав у визначений строк соціальну допомогу, її виплата може бути здійснена, якщо звернення надійшло не пізніше трьох місяців після закінчення строку, на який вона призначена.

Затримка виплати державної соціальної допомоги з вини органу, що її призначає чи виплачує, не допускається.

При переїзді сім'ї в іншу місцевість виплата призначеної державної соціальної допомоги за попереднім місцем проживання припиняється.

Порядок оскарження рішення про надання державної соціальної допомоги відбувається на підставі скарги на рішення органу праці та соціального захисту населення про призначення державної соціальної

допомоги чи про відмову в її наданні може бути подана до вищестоящего органу виконавчої влади або до суду.

Покриття витрат на виплату державної соціальної допомоги мало-забезпеченим сім'ям здійснюється за рахунок субвенцій з державного бюджету до місцевих бюджетів.

За рахунок місцевих бюджетів та спеціально створених регіональних фондів соціальної допомоги органи місцевого самоврядування можуть проводити доплати розмірів державної соціальної допомоги виходячи із затвердженого регіонального прожиткового мінімуму.

З метою ведення обліку сімей – одержувачів державної соціальної допомоги, забезпечення контролю за правильністю і своєчасністю її надання, а також для організації нормативно-довідкової інформації для органів праці та соціального захисту населення, що призначають і здійснюють контроль за правильністю надання державної соціальної допомоги, спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у сфері праці та соціальної політики створюється єдина обліково-інформаційна система.

Єдина обліково-інформаційна система одержувачів державної соціальної допомоги формується та використовується з дотриманням вимог Закону України «Про інформацію», інших нормативно-правових актів України.

Контроль за правильністю надання державної соціальної допомоги та використання коштів Державного бюджету України, спрямованих на надання державної соціальної допомоги, здійснює спеціально уповноважений орган виконавчої влади в сфері праці та соціальної політики безпосередньо та через соціальних інспекторів.

Відповідальність за порушення законодавства про державну соціальну допомогу несуть посадові особи, винні у порушенні законодавства про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям згідно з законом.

Питання для самоконтролю

1. Визначення статусу «малозабезпечена сім'я» як категорії соціального захисту населення.
2. Підстави для призначення та виплати соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям.
3. Перелік документів необхідних для оформлення державної соціальної допомоги.
4. Підстави для відмови або припинення виплати соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям.
5. Розмір призначення та виплати соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям.
6. Мінімальний та максимальний терміни призначення та виплати соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям.
7. Підстави для припинення виплат соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям.
8. Форми звернення та реєстрації малозабезпечених сімей .

9. Відповідальність посадових осіб за порушення законодавства з призначення та виплати соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям.

10. За рахунок чого здійснюється покриття витрат на виплату державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям.

12.12. Виплата одноразової винагороди жінкам, яким присвоєно почесне звання України «Мати-героїня».

Проживаючи в період демографічної кризи, дуже важливе значення має вшанування жінок, що народили та виховали до восьмирічного віку п'ятьох і більше дітей, у тому числі дітей, всиновлених у встановленому законодавством порядку.

Мати-героїня – державна нагорода України – почесне звання України, що надається Президентом України жінкам, які народили та виховали до восьмирічного віку п'ятьох і більше дітей.

Одноразова винагорода жінкам, яким присвоєно почесне звання України «Мати-героїня», виплачується жінкам, яким присвоєно почесне звання України «Мати-героїня» відповідно до Закону України «Про державні нагороди України».

Від встановлення почесного звання «Мати-героїня» у 2004 році по 2011 звання отримали 71446 жінок. Протягом 2012 року почесне звання «Мати-героїня» присвоєно понад 35 тисячам жінок.

Нормативна-правова база з виплати одноразової допомоги «Матерям-героїням» чітко визначила, що розпорядниками бюджетних коштів є Міністерство праці та соціальної політики Автономної Республіки Крим, департамент праці та соціального захисту населення обласних, департамент соціального захисту населення Київської міської, управління праці та соціального захисту населення Севастопольської міської держадміністрацій.

Розподіл бюджетних коштів здійснює Міністерство праці та соціальної політики на підставі заявок про виділення бюджетних коштів, які подають Міністерство праці та соціальної політики Автономної Республіки Крим, структурні підрозділи у справах сім'ї, молоді та спорту обласних, Київської та Севастопольської міських держадміністрацій за формою, затвердженою Міністерством праці та соціальної політики. У заявці зазначається сума коштів, необхідна для виплати винагороди.

Бюджетні кошти відповідно до заявок про їх виділення спрямовуються Міністерству праці та соціальної політики Автономної Республіки Крим, департаментам праці та соціального захисту населення обласних, департаменту соціального захисту населення Київської міської, департаменту праці та соціального захисту населення Севастопольської міської держадміністрацій, які, у свою чергу, розподіляють їх між департаментами праці та соціального захисту населення районної, районної у м. Києві та Севастополі держадміністрації, структурними підрозділами з питань праці та соціального захисту населення виконавчого органу міської, районної у місті ради.

Для отримання винагороди жінка, якій присвоєно почесне звання, або

уповноважена нею особа подає органу соціального захисту за місцем реєстрації такі документи:

- заяву про виплату винагороди із зазначенням способу виплати;
- копію сторінок паспорта з даними про прізвище, ім'я та по батькові, місце реєстрації;
- копію посвідчення «Мати-героїня».

Орган соціального захисту формує особову справу, яка зберігається протягом п'яти років після виплати винагороди.

Уповноважена особа подає також нотаріально засвідчений документ, що підтверджує її право представляти жінку, якій присвоєно почесне звання.

Сума винагороди жінкам, яким почесне звання присвоєно обчислюється виходячи з розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб.

Виплата винагороди здійснюється згідно з відомістю, яка складається органом соціального захисту за формою, затвердженою Міністерством праці та соціальної політики, через державне підприємство поштового зв'язку або шляхом перерахування коштів на особистий банківський рахунок.

Витрати на оплату послуг державного підприємства поштового зв'язку, пов'язаних з виплатою винагороди, здійснюються за рахунок бюджетних коштів відповідно до заявки структурного підрозділу про виділення бюджетних коштів.

Операції з бюджетними коштами проводяться у порядку, встановленому Державним казначейством.

Питання для самоконтролю

1. Яким жінкам може бути присвоєно почесне звання України «Мати-героїня».
2. Перелік документів необхідних для призначення та виплати одноразової винагороди жінкам, яким присвоєно почесне звання України «Мати-героїня».
3. Підстави для невиплати одноразової винагороди жінкам, яким присвоєно почесне звання України «Мати-героїня».
4. Яким законом щорічно визначається розмір винагороди жінкам, яким присвоєно почесне звання України «Мати-героїня»?

Тема 13. Соціальне забезпечення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування

13.1. Основні напрями державної політики соціального забезпечення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Діти як категорія населення розцінюється державою як майбутній потенціал її соціально-економічного розвитку. На превеликий жаль часи перебудови поставили сім'ю та молоді покоління на межу виживання. Саме цей період науковці охрестили «періодом втрачених поколінь». Після проголошення незалежності України на протязі двох десятиріч державна та її суспільство не може подолати таке соціальне явище, як сирітство при живих батьках. Економічна криза та деморалізація суспільства ось головні причини того, що на сьогодні в Україні проживає 100,3 тисячі дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Хоч статистика стверджує, що у 2008 році їх було на три тисячі більше – 103,5 тисяч. Серед дітей, які знайшли сім'ю в усиновленні – 35 тисяч, під опікою і піклуванням проживає майже 63 тисячі дітей. У прийомних сім'ях, дитячих будинках сімейного типу – близько 9 тисяч. Проте майже 29 тисяч дітей, які перебувають на обліку, виховуються в різних інтернатних установах країни. Сьогодні головне завдання держави – допомогти їм знайти своїх батьків. В останні роки питання сімейного облаштування дитини були пріоритетними для соціальної політики держави і невеликі позитивні зрушення в цьому напрямі є, але вони надто повільні для такої кількості дітей, що не виховуються в сім'ях.

Соціальне забезпечення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування відбувається за допомогою правових, організаційних, економічних, та соціально-психологічних, медичних методів, форм та засобів.

Здійснюючи будь-яку діяльність стосовно дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування необхідне чітке розуміння понятійно-термінологічних визначень, що використовується в нормативно-правових актах стосовно цієї категорії громадян України, серед яких:

- *дитина-сирота* – дитина, в якій померли чи загинули батьки;
- *діти, позбавлені батьківського піклування*, – діти, які залишилися без піклування батьків у зв'язку з позбавленням їх батьківських прав, вилученням у батьків без позбавлення батьківських прав, визнанням батьків безвісно відсутніми або недієздатними, оголошенням їх померлими, відбуванням покарання в місцях позбавлення волі та перебуванням їх під вартою на час слідства, розшуком їх органами внутрішніх справ, пов'язаним з ухиленням від сплати аліментів та відсутністю відомостей про їх місцезнаходження, тривалою хворобою батьків, яка перешкоджає їм виконувати свої батьківські обов'язки, а також підкинуті діти, батьки яких невідомі, діти, від яких відмовилися батьки та безпритульні діти;
- *статус дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування*, – визначене відповідно до законодавства становище дитини, яке

надає їй право на повне державне забезпечення і отримання передбачених законодавством пільг та яке підтверджується комплектом документів, що засвідчують обставини, через які дитина не має батьківського піклування;

– *особи із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування*, – особи віком від 18 до 23 років, у яких у віці до 18 років померли або загинули батьки, та особи, які були віднесені до дітей, позбавлених батьківського піклування;

– *форми влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування*, – усиновлення; встановлення опіки, піклування; передача до прийомної сім'ї, дитячих будинків сімейного типу, до закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;

– *усиновлення* – прийняття усиновлювачем у свою сім'ю дитини на правах доньки чи сина, що здійснене на підставі рішення суду. Усиновлення дитини проводиться в її інтересах для забезпечення стабільних та гармонійних умов її життя;

– *встановлення опіки та піклування* – влаштування дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, в сім'ї громадян України, які перебувають, переважно, у сімейних, родинних відносинах з цими дітьми-сиротами або дітьми, позбавленими батьківського піклування, з метою забезпечення їх виховання, освіти, розвитку і захисту їх прав та інтересів;

– *передача до прийомної сім'ї* – добровільне прийняття за плату сім'єю або окремою особою, яка не перебуває у шлюбі, із закладів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, від одного до чотирьох дітей на виховання та для спільного проживання;

– *передача до дитячого будинку сімейного типу* – прийняття в окрему сім'ю, яка створюється за бажанням подружжя або окремої особи, яка не перебуває у шлюбі, на виховання та для спільного проживання не менш як п'яти дітей-сиріт та/або дітей, позбавлених батьківського піклування. Загальна кількість дітей, включаючи рідних, у такій сім'ї не може перевищувати десяти осіб;

– *діти-вихованці* – діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, влаштовані до дитячого будинку сімейного типу;

– *батьки-вихователі* – подружжя або окрема особа, яка не перебуває у шлюбі, які взяли на виховання та для спільного проживання не менш як п'ять дітей-сиріт та/або дітей, позбавлених батьківського піклування, та яким, за рішенням органів опіки та піклування, надано статус батьків-вихователів;

– *прийомні діти* – діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування, влаштовані до прийомної сім'ї;

– *прийомні батьки* – подружжя або окрема особа, яка не перебуває у шлюбі, які взяли на виховання та для спільного проживання дітей-сиріт та/або дітей, позбавлених батьківського піклування;

– *заклади для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування* – медичні, навчальні, виховні заклади, заклади та установи органів праці та соціального захисту населення, в яких проживають діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування;

– *випускники закладів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування*, – особи, які перебували на повному державному забезпеченні у закладі для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, і закінчили своє перебування у зазначеному закладі у зв'язку із закінченням навчання;

– *місце походження дитини-сироти і дитини, позбавленої батьківського піклування*, – місце проживання або перебування її біологічних батьків на момент їх смерті або виникнення обставин, що призвели до позбавлення дитини батьківського піклування. У разі, якщо батьки та їх місце проживання чи перебування невідомі, місцем походження дитини визначається місце, де дитину знайшли, або місце розташування медичного закладу, де дитину залишили;

– *місце проживання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування*, – місцезнаходження закладу для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, жила приміщення дитячого будинку сімейного типу, прийомної сім'ї, опікунів або піклувальників, житло, в якому дитина проживає, інше житло;

– *державні соціальні стандарти для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також осіб із їх числа*, – встановлені законами, іншими нормативно-правовими актами мінімальні норми і нормативи забезпечення дітей-сиріт, дітей, які залишилися без батьківського піклування, та осіб з їх числа;

– *державне утримання дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб із їх числа* – повне забезпечення відповідно до державних соціальних стандартів матеріальними та грошовими ресурсами дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб із їх числа для задоволення їх життєво необхідних потреб та створення умов для нормальної життєдіяльності;

– *соціальний супровід* – робота, спрямована на здійснення соціальних опіки, допомоги та патронажу соціально незахищених категорій дітей та молоді з метою подолання життєвих труднощів, збереження, підвищення їх соціального статусу;

– *соціальне житло* – житлова площа, яка надається за нормами державних соціальних стандартів відповідно до законодавства за рахунок державного та/або комунального житлового фонду.

Законодавство України про соціальний захист дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, а також осіб із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, складається з Конституції України та інших законодавчих актів, що регулюють правовідносини, пов'язані з наданням матеріальної, соціальної та правової допомоги дітям-сиротам, дітям, позбавленим батьківського піклування, а також особам із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Основні напрями державної політики соціального захисту дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, а також осіб із їх числа:

Таблиця 6. Перелік основних напрямів державної політики соціального захисту дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, а також осіб із їх числа

Створення умов для реалізації права кожної дитини на виховання в сім'ї.
Виховання та утримання дітей за принципом родинності.
Сприяння усиновленню дітей, створення системи заохочення та підтримки усиновлювачів.
Забезпечення пріоритету форм влаштування.
Захист майнових, житлових та інших прав і інтересів таких дітей.
Створення належних умов для їх фізичного, інтелектуального і духовного розвитку, підготовки дітей до самостійного життя.
Забезпечення права на здоровий розвиток.
Забезпечення соціально-правових гарантій.
Створення умов для надання психологічної, медичної та педагогічної допомоги.
Формування системи соціальної адаптації.
Забезпечення вільним вибором сфери професійної діяльності, яка б оптимально відповідала потребам та бажанням особистості дитини-сироти, дитини, позбавленої батьківського піклування, а також особи із їх числа і запитам ринку праці.
Належне матеріально-технічне забезпечення незалежно від форми влаштування та утримання дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, а також осіб із їх числа, сприяння в наданні реальної допомоги і підтримки підприємствами, установами та організаціями різних форм власності, банківськими установами, культурно-освітніми, громадськими, спортивними та іншими організаціями.

Питання для самоконтролю

1. Соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в Україні.
2. Основні напрями державної політики соціального захисту дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.
3. Понятійно-термінологічні визначення, що використовується в нормативно-правових актах стосовно дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.
4. Державні соціальні стандарти та нормативи щодо дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.
5. Питання які забезпечують вирішення органи опіки та піклування стосовно дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.
6. Служби, що здійснюють ведення справ і координацію стосовно дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.
7. Соціальний супровід та планування догляду дитини-сироти, дитини, позбавленої батьківського піклування, та осіб із їх числа.
8. Соціально-трудова реабілітація дітей-сиріт, дітей, позбавлених

батьківського піклування та осіб із їх числа, що є особами з інвалідністю.

13.2. Прийомна сім'я та будинки сімейного типу і їх роль в соціальному забезпеченні дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Питання для самоконтролю

1. Прийомна сім'я та її роль в соціальному забезпеченні дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування.
2. Будинки сімейного типу і його роль в соціальному забезпеченні дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування.
3. Державна підтримка та допомога прийомним сім'ям, дитячим будинкам сімейного типу.
4. Статус батьків-вихователів та їх права.
5. Обов'язки батьків-вихователів.
6. Роль та обов'язки місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування щодо влаштування дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування у заклади соціального захисту та прийомні сім'ї та будинки сімейного типу.
7. Забезпечення соціальним житлом дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.
8. Особливості забезпечення медичного огляду та лікування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.
9. Фоми та методи соціально-економічного супроводу навчання, та відпочинку дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

13.3. Захист майнових та житлових прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Питання для самоконтролю

1. Особливості захисту майнових та житлових прав дітей, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.
2. Виявлення та терміни організації захисту майнових та житлових прав дітей, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування за місцем знаходження.
3. Необхідна документація щодо встановлення опіки над майном дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування.
4. Документація, що подається батьками, опікунами або піклувальниками для відчуження майна дитини.
5. Форми та методи захисту майнових та житлових прав дітей, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування за місцем знаходження.

13.4. Призначення і виплати державної соціальної допомоги на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, грошового забезпечення батькам-вихователям і прийомним батькам за надання за надання соціальних послуг у дитячих будинках сімейного типу та прийомних сім'ях.

Питання для самоконтролю

1. Призначення і виплати державної соціальної допомоги на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.
2. Призначення і виплати державної соціальної допомоги батькам-вихователям у дитячих будинках сімейного типу.
3. Розмір грошового забезпечення батькам-вихователям у дитячих будинках сімейного типу.
4. Розмір грошового забезпечення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.
5. Призначення і виплати державної соціальної допомоги прийомним батькам за надання соціальних послуг в прийомних сім'ях.
6. Розмір грошового забезпечення прийомним батькам за надання соціальних послуг в прийомних сім'ях.
7. Особливості сплати страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування батьків-вихователів і прийомних батьків, пов'язаних з виплатою соціальної допомоги, грошового забезпечення на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.
8. Особливості фінансування та терміни виплати державної соціальної допомоги прийомним батькам і батькам-вихователям.
9. Особливості фінансування і терміни виплати державної соціальної допомоги дітям-сиротам та дітям, позбавлених батьківського піклування.

Тема 14. Соціальне забезпечення безробітних в Україні

14.1. Правовий статус безробітного в Україні та забезпечення його прав на допомогу і зайнятість.

Питання для самоконтролю

1. Правовий статус безробітного в Україні та забезпечення його прав на допомогу і зайнятість.
2. Основні соціально-економічні супроводу безробіття.
3. Зміст поняття «безробітні» у відповідності з чинним законодавством України.
4. Правовий статус безробітних та їх основні права.
5. Порядок квотування і бронювання робочих місць.
6. Сутність державного регулювання зайнятості населення.
7. Суб'єкти державного регулювання зайнятості населення.
8. Об'єкти державного регулювання зайнятості населення
9. Роль державної політики в зайнятості населення.
10. Пасивна та активна форми державної політики в сфері зайнятості населення.

14.2. Особливості соціального забезпечення безробітних через надання матеріальної допомоги.

Питання для самоконтролю

1. Особливості соціального забезпечення безробітних через надання матеріальної допомоги.
2. Умови, розмір та тривалість виплати допомоги по безробіттю застрахованим особам.
3. Перелік поважних причин, що впливають на продовження виплати допомоги по безробіттю.
4. Термін на який виплачується допомога по безробіттю особам, які брали участь у загальнообов'язковому державному соціальному страхуванні .
5. Особливості обчислення страхового стажу.
6. Періоди праці, що включаються до страхового стажу .
7. Періоди праці, що прирівнюється до страхового стажу.
8. Формула обчислення страхового стажу безробітного.

14.3. Умови, розмір та тривалість виплати допомоги по безробіттю незастрахованим особам.

Питання для самоконтролю

1. Особливості призначення та виплати допомоги по безробіттю незастрахованим особам.
2. Умови, розмір та тривалість виплати допомоги по безробіттю незастрахованим особам.
3. Умови відкладення, скорочення та припинення виплати допомоги по безробіттю.
4. Причини припинення виплати допомоги по безробіттю.

14.4. Порядок виплати допомоги по безробіттю.

Питання для самоконтролю

1. Умови та тривалість виплати допомоги по безробіттю незастрахованим особам.
2. Розмір виплати допомоги по безробіттю незастрахованим особам.
3. Розмір допомоги по безробіттю особам, які виконували роботи (послуги) за цивільно-правовими договорами.
4. Умови припинення виплати допомоги по безробіттю у зв'язку з відмовою від послуг державної служби зайнятості без поважних причин.
5. Особливості повернення допомоги по безробіттю у зв'язку виявленням неправомірності її нарахування.
6. Фіксування виплати або припинення виплати допомоги по безробіттю в трудовій книжці.

14.5. Умови та порядок одноразової виплати допомоги по безробіттю для організації безробітними підприємницької діяльності.

Питання для самоконтролю

1. Підстави з призначення одноразової допомоги по безробіттю для організації підприємницької діяльності.
2. Умови одноразової виплати допомоги по безробіттю для організації безробітними підприємницької діяльності.
3. Форми та методи здійснення одноразової виплати допомоги по безробіттю для організації безробітними підприємницької діяльності.
4. Розміри та терміни на які виплачується одноразова допомога по безробіттю для організації безробітними підприємницької діяльності
5. Умови та терміни реєстрації юридичної особи або фізичної особи підприємця.
6. Причини виплати або не виплати одноразової допомоги по безробіттю для організації безробітними підприємницької діяльності.
7. Форми та методи оскарження рішень центрів зайнятості з призначення одноразової допомоги по безробіттю для організації безробітними підприємницької діяльності.

Тема 15. Соціально-економічні аспекти забезпечення осіб з інвалідністю в Україні

15.1. Історичні та соціальні основи забезпечення осіб з інвалідністю в Україні.

Питання для самоконтролю

1. Історичні та соціальні аспекти захисту і забезпечення осіб з інвалідністю в Україні.
2. Сутність поняття інвалідності.
3. Причини інвалідності та їх правові наслідки.
4. Основні ознаки інвалідності за групами інвалідності.
5. Концептуальні моделі інвалідності.
6. Вітчизняна та міжнародна нормативно-законодавча база соціального захисту та забезпечення соціально-економічних та юридичних прав осіб з інвалідністю.

15.2. Форми і методи соціально-економічного забезпечення осіб з інвалідністю в Україні.

Питання для самоконтролю

1. Форми та методи соціально-економічного захисту осіб з інвалідністю в Україні.
2. Роль медико-соціальної експертизи в соціальному захисті осіб з інвалідністю.
3. Діяльність Фонду соціального захисту осіб з інвалідністю.
4. Умови реєстрації осіб з інвалідністю в державній службі зайнятості.
5. Застосування дотацій роботодавцям для створення спеціальних робочих місць для осіб з інвалідністю, зареєстрованих у державній службі зайнятості.
6. Законодавство в сфері соціального захисту осіб з інвалідністю.
7. Порядок сплати адміністративно-господарських санкцій і пені до Фонду соціального захисту осіб з інвалідністю.
8. Умови та форми створення безбар'єрного середовища для осіб з інвалідністю.
9. Особливості організації навчання на рівнях: дошкільна, загальна, професійно-технічна та вища освіта.
10. Пільги особам з інвалідністю при вступі на навчання.

15.3. Державна допомога особам, які не мають права на пенсію, особам з інвалідністю та на догляд за ними.

Питання для самоконтролю

1. Особливості призначення державної допомоги особам, які не мають права на пенсію, особам з інвалідністю та на догляд за ними.
2. Які категорії громадян України мають право на державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, особам з

інвалідністю та на догляд за ними?

3. Які документи є підтвердження права на отримання державної допомоги особам, які не мають права на пенсію, особам з інвалідністю та на догляд за ними?

4. Розміри соціальної допомоги відповідно до групи інвалідності.

5. Перелік документів необхідних для призначення соціальної допомоги.

6. Терміни призначення та виплати державної допомоги особам, які не мають права на пенсію, особам з інвалідністю та на догляд за ними.

7. Відповідно до чого можна проводити заміну пенсії та державну соціальну допомогу.

15.4. Державна соціальна допомога на догляд за особами з інвалідністю.

Питання для самоконтролю

1. Особливості призначення державної соціальної допомоги на догляд за особами з інвалідністю.

2. Категорії громадян яким призначається державна соціальна допомога на догляд.

3. Розмір державної соціальної допомоги на догляд.

4. Особливості обчислення середньомісячного сукупного доходу для визначення права на соціальну допомогу та допомогу на догляд.

5. Форми та методи виплати соціальної допомоги і допомоги на догляд.

6. Особливості виплати соціальної допомоги або допомоги на догляд у випадку позбавлення волі.

7. Виплата соціальної допомоги і допомоги на догляд за дорученням.

8. Особливості виплати допомоги особам, які виїхали на постійне проживання за кордон.

9. Умови виплати соціальної допомоги в разі смерті її одержувача.

10. Прийом, оформлення і розгляд документів для призначення соціальної допомоги та допомоги на догляд в містах.

11. Умови прийому, оформлення і розгляд документів для призначення соціальної допомоги та допомоги на догляд в сільській місцевості.

12. Термін збереження документації особової справи одержувача соціальної допомоги і допомоги на догляд.

15.5. Державна соціальна допомога особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю.

Питання для самоконтролю

1. Особливості призначення державної соціальної допомоги особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю.

2. Перелік медичних показань, що дають право на одержання державної соціальної допомоги на дітей з інвалідністю віком до 18 років.

3. Яким категоріям громадян призначається і виплачується державна соціальна допомога?

4. Якщо особа з інвалідністю з дитинства та дитина з інвалідністю має право одночасно на державну соціальну допомогу та пенсію, що в такому випадку держава призначає?

5. Якщо особа з інвалідністю з дитинства та дитина з інвалідністю має право на пенсію у зв'язку з втратою годувальника і державну соціальну допомогу що виплачується державою?

6. Як виплачується пенсія чи соціальна допомога у зв'язку зі зміною одержувачем її групи інвалідності?

7. В яких випадках діти з інвалідністю віком до 18 років можуть бути отримувачами державної соціальної допомоги.

8. Випадки за яких може бути призупинена або відмінена виплата державної соціальної допомоги особі з інвалідністю з дитинства.

10. Терміни повідомлення про призупинення або відміни виплати державної соціальної допомоги.

11. Особливості призначення надбавки та її розмір на догляд за особами з інвалідністю з дитинства та дітьми з інвалідністю.

12. Категорії громадян, що мають право на отримання надбавка на догляд за дитиною з інвалідністю віком до 18 років.

13. Перелік документів для призначення надбавка на догляд за дитиною з інвалідністю віком до 18 років.

14. Термін на який призначається надбавка по догляду за дитиною з інвалідністю.

15. Розмір державних соціальних допомог особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю в поточному році.

15.6. Особливості виплати державної соціальної допомоги дітям з інвалідністю та особам з інвалідністю.

Питання для самоконтролю

1. Особливості виплати державної соціальної допомоги дітям з інвалідністю та особам з інвалідністю.

2. Як здійснюється виплата одержувачу державної соціальної допомоги при зміні постійного місця проживання?

3. В яких випадках припиняється виплата державної соціальної допомоги?

4. В якому розмірі виплачується державна соціальна допомога на дитину з інвалідністю віком до 18 років, якщо на неї призначені інші види допомоги?

5. Куди перераховується державна соціальна допомога дітям з інвалідністю із числа сиріт за період перебування на повному державному утриманні?

6. В якому розмірі виплачується державна соціальна допомога під час тимчасового вибуття з будинку-інтернату?

7. Розмір державної соціальної допомоги дитині з інвалідністю, яка перебуває на повному державному утриманні, по досягненню 18-річного віку.

8. За який період може бути витребувана невиплачена одержувачу

державна соціальна допомога?

9. За який період може бути витребувана невиплачена державна соціальна допомога не призначена з вини відповідних органів призначення?

15.7. Допомога на поховання особи з інвалідністю з дитинства або дитини з інвалідністю

Питання для самоконтролю

1. Особливості призначення допомоги на поховання особи з інвалідністю з дитинства або дитини з інвалідністю.
2. Якими державними органами призначається державна соціальна допомога особам з інвалідністю з дитинства або дітям з інвалідністю.
3. Випадки, коли допомога на поховання не виплачується.
4. Документи, на підставі яких призначається допомога на поховання.
5. На підставі яких критеріїв визначається розмір допомоги на поховання?
6. Як стягуються суми державної соціальної допомоги та надбавки на догляд призначена, надміру?
7. Чи включається до складу спадщини суми державної соціальної допомоги з надбавкою на догляд, які належали особі з інвалідністю з дитинства і залишилися недоодержаними у зв'язку з його смертю?
8. Чи проводиться утримання аліментів з державної соціальної допомоги що отримують особи з інвалідністю з дитинства або діти з інвалідністю?

15.8. Особливості забезпечення осіб з інвалідністю автомобілями.

Питання для самоконтролю

1. Особливості забезпечення осіб з інвалідністю автомобілями.
2. Підстави для забезпечення осіб з інвалідністю автомобілями.
3. Хто визначає якими марками автомобілів забезпечуються особи з інвалідністю.
4. Умови фінансування витрат, пов'язаних з отриманням автомобілів та підготовкою їх до експлуатації.
5. Умови розподілу автомобілів щодо групи інвалідності та у співвідношенні від їх кількості.
6. Реєстрація, облік та забезпечуються автомобілями осіб з інвалідністю.
7. Підстави для зняття з обліку особи з інвалідністю щодо отримання автомобіля.
8. Термін на який отримує особа з інвалідністю автомобіль.
9. Умови дострокового взяття на облік особи з інвалідністю для отримання автомобіля.
10. Особливості організації навчання водінню автомобіля у навчальних закладах.
11. Умови реєстрації автомобілів.

12. Підстави для заміни автомобіля особи з інвалідністю.
13. Умови вилучення автомобіля, отриманого особою з інвалідністю або законним його представником.
14. Призначення коштів сплачених членами сімей померлих осіб з інвалідністю за залишені їм автомобілі.
15. Умови позбавлення права особи з інвалідністю чи його представника керування автомобілем.
16. Підстави для огляду осіб з інвалідністю медико-соціальними експертними комісіями.

15.9. Черговість і пільги забезпечення осіб з інвалідністю автомобілями.

Питання для самоконтролю

1. Черговість в забезпеченні осіб з інвалідністю автомобілями.
2. Пільги в забезпеченні осіб з інвалідністю автомобілями.
3. Умови переоформлення або переобладнання автомобіля, отриманого особою з інвалідністю або законним представником недієздатної особи з інвалідністю, дитини з інвалідністю.
4. Облік та видача автомобілів особам з інвалідністю або законним представникам недієздатних осіб з інвалідністю, дітей з інвалідністю.
5. Облік осіб з інвалідністю в розрізі категорій відносно черговості отримання автомобілів.
6. Документація з якої формується особова справа особи з інвалідністю, що претендує на отримання автомобіля.
7. Терміни проведення інвентаризації особових справ осіб з інвалідністю.

15.10. Діяльність громадських організацій осіб з інвалідністю.

Питання для самоконтролю

1. Діяльність громадських організацій осіб з інвалідністю.
2. Які пільги підприємства та організації громадських організацій осіб з інвалідністю отримують від держави?
3. Роль діяльності Комісії з питань діяльності підприємств та організацій громадських організацій осіб з інвалідністю.
4. Коло питань компетенції Комісії з питань діяльності підприємств та організацій громадських організацій осіб з інвалідністю.

Тема 16. Соціальний захист та забезпечення громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи

16.1. Соціально-економічні та суспільні наслідки техногенної катастрофи на Чорнобильській атомній електростанції.

Питання для самоконтролю

1. Суспільні наслідки техногенної катастрофи на Чорнобильській атомній електростанції.
2. Соціально-економічні наслідки для України та світу катастрофи на ЧАЕС.
3. Критерії оцінки масштабів радіоактивного забруднення територій.
4. Форми соціального захисту постраждалих від ЧАЕС.
5. Принципи державної політики в галузі соціального захисту потерпілих від Чорнобильської катастрофи.

16.2. Особливості визначення категорій зон радіоактивно забруднених територій, які зазнали радіоактивного забруднення.

Питання для самоконтролю

1. Особливості визначення категорій зон радіоактивно забруднених територій.
2. Умови відселення і переселення громадян з територій, які зазнали радіоактивного забруднення.
3. Основні характеристики зон відчуження.
4. Підстави для відселення та право на самостійне переселення громадян з територій, які зазнали радіоактивного забруднення.
5. Якість продуктів харчування та сільськогосподарської продукції стосовно вмісту радіонуклідів.
6. Виробництво та реалізація радіоактивно забрудненої продукції і умови її використання та переробки.

16.3. Умови визначення соціального статусів осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи.

Питання для самоконтролю

1. Умови визначення соціальних статусів осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи.
2. За якими критеріями визначається соціальний статус учасника ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС?
3. За якими критеріями визначається соціальний статус потерпілого від Чорнобильської катастрофи?
4. Зобов'язання держави перед громадянами за шкоду, завдану внаслідок Чорнобильської катастрофи?
5. Характеристика осіб які віднесені до категорії 1 потерпілих від Чорнобильської катастрофи.
6. Характеристика осіб які віднесені до категорії 2 потерпілих від Чорнобильської катастрофи.

7. Характеристика осіб які віднесені до категорії 3 потерпілих від Чорнобильської катастрофи.

8. Характеристика осіб які віднесені до категорії 4 потерпілих від Чорнобильської катастрофи.

9. Особливості створення та застосування Єдиної системи реєстрації та медичного забезпечення осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи.

10. Терміни обстеження осіб, постраждалих внаслідок аварії на ЧАЕС.

16.4. Соціальне забезпечення громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи по категоріях.

Питання для самоконтролю

1. Соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи по категоріях.

2. Компенсації та пільги громадянам, віднесеним до категорії 1.

3. Компенсації та пільги громадянам, віднесеним до категорії 2.

4. Компенсації та пільги громадянам, віднесеним до категорії 3.

5. Компенсації та пільги громадянам, віднесеним до категорії 4.

16.5. Соціальне забезпечення дітей, потерпілих від Чорнобильської катастрофи.

Питання для самоконтролю

1. Умови соціального захисту дітей, потерпілих від Чорнобильської катастрофи.

2. Які неповнолітні діти належить до категорії потерпілих від Чорнобильської катастрофи?

3. Умови та форми лікування та харчування потерпілих дітей від аварії на ЧАЕС.

4. Пільги та компенсації потерпілим від аварії на ЧАЕС дітям та їх батькам.

16.6. Особливості соціального забезпечення населення, яке потерпіло від Чорнобильської катастрофи: забезпечення житлом та компенсація за майно, втрачене у зв'язку з евакуацією, відселенням, або самостійним переселенням.

Питання для самоконтролю

1. Особливості соціального захисту евакуйованого населення з радіоактивно забруднених територій та забезпечення житлом.

2. Компенсації громадянам за майно, втрачене у зв'язку з евакуацією, відселенням або самостійним переселенням.

3. Компенсації та пільги громадянам, які евакуйовані, відселені (відселяються) або самостійно переселилися (переселяються) на нове місце проживання.

4. Компенсації громадянам, які проживають на територіях радіоактивного забруднення.

16.7. Умови та регулювання громадян, які працюють на територіях радіоактивного забруднення.

Питання для самоконтролю

1. Умови та регулювання праці громадян, які працюють на територіях радіоактивного забруднення
2. Оплата праці військовослужбовцям, які несуть службу на територіях радіоактивного забруднення.
3. Оплата праці працівників, зайнятих спеціальною переробкою, утилізацією, дослідженням сировини і матеріалів з підвищеною радіоактивністю.
4. Оплата працівників, зайнятих ремонтом і обслуговуванням технічних засобів та обладнання, їх спеціальною обробкою, проведенням дозиметричного контролю.
5. Тривалість відпустки працівників, які працюють (перебувають у відрядженні) на територіях радіоактивного забруднення.

16.8. Одноразові компенсації особам за визначеними категоріями.

Питання для самоконтролю

1. Одноразові компенсації особам за визначеними категоріями.
2. Щомісячна компенсація сім'ям за втрату годувальника внаслідок Чорнобильської катастрофи.
3. Розмір щорічної допомоги на оздоровлення .
4. Щомісячна компенсація сім'ям за втрату годувальника внаслідок Чорнобильської катастрофи.
5. Державна пенсія особам, віднесеним до категорії 1 та у зв'язку з втратою годувальника.
6. Розмір пенсій для осіб з інвалідністю щодо яких встановлено зв'язок з Чорнобильською катастрофою.
7. Розмір пенсій для учасників ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС.
8. Порядок видачі посвідчень особам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи.

Тема 17. Соціальне забезпечення та пільги ветеранам і інвалідам війни, учасникам бойових дій та дітям війни

17.1. Соціальний статус ветеранів та інвалідів війни і учасників бойових дій.

Питання для самоконтролю

1. Особливості визначення соціального статусу ветеранів та інвалідів війни і учасників бойових дій.
2. Статистика щодо ветеранів та інвалідів війни і учасників бойових дій, що проживають в Україні.
3. Шляхи соціального захисту ветеранів та інвалідів війни і учасників бойових дій.
4. Критерії за якими визначається статус учасника бойових дій.
5. Критерії за якими визначається статус інваліда війни.
6. Критерії за якими визначається статус учасника війни.
7. Критерії за якими визначається статус члена сім'ї загиблого.
8. Критерії за якими визначається статус особи, що має особливі заслуги перед Батьківщиною.

17.2. Соціальні пільги та допомога учасникам війни.

Питання для самоконтролю

1. Види соціальних пільг та допомог учасникам війни.
2. Пільги на ліки та санаторно-курортне лікування.
3. Розмір пільги на оплату житла.
4. Особливості забезпечення житлом, присадибними ділянками.
5. Розмір оплати проїзду залізничним, водним, повітряним або міжміським автомобільним транспортом.
6. Особливості забезпечення послугами зв'язку та встановлення квартирних телефонів.
7. Умови пільгового оподаткування.
8. Пільги при вступі у навчальні заклади.
9. Розмір пенсії та соціальної допомоги учасникам війни.
10. Виплата разової грошової допомоги учасникам війни.

17.3. Соціальне забезпечення осіб за особливі заслуги перед Батьківщиною.

Питання для самоконтролю

1. Особливості соціального захисту осіб за особливі заслуги перед Батьківщиною.
2. Розмір надбавки до пенсій або щомісячного довічного грошового утримання.
3. Пільги на ліки та санаторно-курортне лікування.
4. Розмір пільги на оплату житла.
5. Особливості забезпечення житлом, присадибними ділянками.
6. Розмір оплати проїзду залізничним, водним, повітряним або

міжміським автомобільним транспортом.

7. Особливості забезпечення послугами зв'язку та встановлення квартирних телефонів.
8. Умови пільгового оподаткування.
9. Пільги при вступі у навчальні заклади.
10. Розмір пенсії та соціальної допомоги осіб за особливі заслуги перед Батьківщиною.
11. Виплата разової грошової допомоги особам за особливі заслуги перед Батьківщиною.
12. Особливості поховання осіб за особливі заслуги перед Батьківщиною.

17.4. Умови та форми здійснення компенсаційних виплат та надання гуманітарної допомоги жертвам нацистських переслідувань.

Питання для самоконтролю

1. Умови та форми здійснення компенсаційних виплат і надання гуманітарної допомоги жертвам нацистських переслідувань.
2. Структури, що є розпорядниками компенсаційних коштів та гуманітарної допомоги жертвам нацистських переслідувань.
3. Координатор здійснення гуманітарних програм щодо жертв нацистських переслідувань.
4. Чи підлягають вилученню кошти структур що здійснюють компенсаційні виплати жертвам нацистських переслідувань.
5. Умови відшкодування моральної (немайнової) шкоди.
6. Органи контролю за використанням компенсаційних виплат та інших коштів жертвам нацистських переслідувань.
7. Умови фінансової підтримки організацій жертв нацистських переслідувань.
8. Особливості пільгування діяльності організацій жертв нацистських переслідувань.

17.5. Державні соціальні гарантії «дітям війни».

Питання для самоконтролю

1. Підстави визначення осіб зі статусом «діти війни».
2. Державні соціальні гарантії дітям війни.
3. Розмір надбавки до пенсій або щомісячного довічного грошового утримання дітям війни.
4. Розмір виплата допомоги по тимчасовій непрацездатності.
5. Розмір пільги в оплаті за житло.
6. Пільги з оподаткування.

17.6. Соціальне забезпечення учасників бойових дій, які безпосередньо брали участь в антитерористичній операції, їх сімей та сімей загиблих учасників АТО/ООС, які пішли захищати Україну у лавах Збройних сил

України, та до добровольчих формувань територіальних громад для стримування збройної агресії та членами їх сімей

Питання для самоконтролю

1. Соціальне забезпечення учасників бойових дій, які безпосередньо брали участь в АТО/ООС.
2. Державні гарантії військовослужбовцям, які брали безпосередню участь в АТО/ООС.
3. Умови надання статусу учасника бойових дій в АТО/ООС.
4. Пільги учасникам бойових дій в АТО/ООС.
5. Умови надання статусу інваліда війни.
6. Пільги інвалідам АТО/ООС.
7. Умови надання статусу члена сім'ї загиблого в АТО/ООС.
8. Пільги членам сім'ї загиблого в АТО/ООС.
9. Умови забезпечення санаторно-курортного лікування учасникам АТО/ООС та їх родинам.
10. Особливості забезпечення учасників АТО/ООС засобами реабілітації.
11. Умови забезпечення житлом учасників АТО/ООС та їх родин.
12. Соціальна та професійна адаптація військовослужбовців, які звільняються з військової служби, та осіб, звільнених з військової служби.

17.7. Особливості соціального захисту внутрішньо переміщених осіб.

Питання для самоконтролю

1. Особливості соціального захисту внутрішньо переміщених осіб в Україні.
2. Гарантії дотримання прав і свобод внутрішньо переміщених осіб.
3. Облік внутрішньо переміщених осіб.
4. Єдина інформаційна база даних про внутрішньо переміщених осіб.
5. Реєстрація місця проживання внутрішньо переміщеної особи.
6. Забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб на отримання документів, що посвідчують особу та підтверджують громадянство України, або документів, що посвідчують особу та підтверджують її спеціальний статус.
7. Забезпечення реалізації прав зареєстрованих внутрішньо переміщених осіб на зайнятість, пенсійне забезпечення, загальнообов'язкове державне соціальне страхування, соціальні послуги, освіти.
8. Права внутрішньо переміщеної особи та її обов'язки.
9. Забезпечення реалізації прав зареєстрованих внутрішньо переміщених осіб на отримання комунальних послуг.
10. Повноваження Кабінету Міністрів України з питань забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб.
11. Повноваження центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування з питань забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб.

Тема 18. Соціальне забезпечення громадян через систему призначення субсидій

18.1. Призначення та надання населенню субсидій для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг, придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива.

Питання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте поняття субсидія та субвенція і їх роль в соціальному захисті населення.
2. Норми забезпечення населення скрапленим газом, твердим та рідким пічним побутовим паливом.
3. Яким категоріям громадян передбачено призначення субсидії?
4. Особливості призначення субсидій власникам комунального та приватного житла.
5. Як виплачується субсидія у разі смерті особи на яку відкрито особовий рахунок?
6. Документація, що засвідчує право особи на субсидію.
7. Відповідальність особи за подання недостовірної інформації.
8. За якими критеріями призначається субсидія при наявності неповнолітніх дітей, які залишились без батьківської опіки (піклування).
9. Яким органом приймається рішення про призначення (не призначення) субсидії?
10. В які терміни і на який період призначається субсидія?
11. Як надається субсидія особам, які проживають в гуртожитках і приміщеннях громадського житлового фонду?
12. Розмір субсидії для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг.
13. Розмір субсидій для відшкодування витрат на придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива.
14. Причини припинення раніше призначеної субсидії.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

Основна література:

1. Дубич К. В. Історія і теорія соціального забезпечення в Україні та за кордоном : навч. посібн. Львів : «Магнолія 2006», 2019. 272 с.
2. Дубич К. В. Практика соціального забезпечення конкретних категорій населення : навч. посібн. Львів : «Магнолія 2006», 2019. 432 с.

Додаткова література:

1. Бичков С. Аналіз становлення та розвитку системи соціального захисту в різних країнах світу та можливості адаптації набутого досвіду до умов України. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. Київ : Вид-во НАДУ, 2006. С. 189–195.
2. Бондар В. В. Оцінювання потреб клієнта: точка зору практика. *Соціальний захист*. 2007. № 12. С. 46–48.
3. Болотіна Н. Б. Міжнародні стандарти соціальних прав та напрямки їх упровадження в юридичну практику України / за ред. О. Ф. Штанька, Н. Б. Болотіної. Київ : КЮІ МВС України, 2004. Ч. 1. 352 с.
4. Болотіна Н. Б. Соціальне страхування на випадок безробіття : юр. енциклоп. Київ : Вид-во «Укр. енциклопедія», 2003. Т. 5. 738 с.
5. Болотіна Н. Б. Право соціального захисту України : навч. посіб. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ : Знання, 2008. 663 с.
6. Болотіна Н. Б. Міжнародні стандарти соціальних прав та напрямки їх упровадження в юридичну практику України. Київ : КЮІ МВС України. Ч. 1. 378 с.
7. Буллейн Н., Тофтісова-Матерон Р. Порівняльний аналіз прикладів європейської політики та практики співпраці між державою та недержавними організаціями. *Соціальні послуги: як побудувати українську модель на європейських підходах*. Київ, 2006. С. 49–126.
8. Васильченко В. С., Василенко П. М. Ринок праці та зайнятість : навч. посіб. Київ : ІПК ДСЗУ. 2018. 458 с.
9. Вибране законодавство з надання соціальних послуг (на допомогу працівникам соціальних служб). Київ : Видання здійснено за підтримки Проекту ТАСІС «Посилення регіональних соціальних служб», який фінансується ЄС, 2005. 173 с.
10. Введення у соціальну роботу : навч. посіб. / Т. В. Семигіна та ін. Київ : Фенікс, 2001. 251 с.
11. Семигіна Т. В., Мігович І. І., Грига І. М. Вступ до спеціальності : навч. посіб. Київ : «Академвидав», 2005. 304 с.
12. Державний класифікатор соціальних стандартів і нормативів затверджений наказом Міністерства праці та соціальної політики України від 17.06.2002 №293 // Вибране законодавство з надання соціальних послуг (на допомогу працівникам соціальних служб). Київ : Видання здійснено за підтримки Проекту ТАСІС «Посилення регіональних соціальних служб», який фінансується ЄС, 2005. 1037 с.

13. Державна політика в соціогуманітарній сфері : підручник / В. С. Скуратівський та ін.; за заг. ред. В. А. Скуратівського, В. П. Трощинського. Київ : НАДУ, 2010. 284 с.
14. Жернаков В. В. Пенсійне забезпечення в Україні : підручн. Київ : Юрінком Інтер, 2000. 380 с.
15. Жуков В., Скуратівський В. Соціальне партнерство в Україні : навч. посіб. Київ : Вид-во УАДУ, 2001. 120 с.
16. Залетов О. М., Соболев А. М., Бондар О. В. Страхування від нещасних випадків : навч. посіб. Київ : Міжнародна агенція «ВееХопе», 2003. 352 с.
17. Інновації у соціальних службах : навч.-метод. посібн. / Т. В. Семигіна та ін. Київ : Університетське вид-во «Пульсари», 2002. 168 с.
18. Їжа М. М., Пахомова Т. І., Різникова Я. О. Організаційно-правові засади державного управління : навч. посібн. Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2008. 380 с.
19. Конопліна Ю. С. Соціальне страхування : навч. посібн. Суми : ВТД «Університетська книга», 2008. 224 с.
20. Кравченко М. В., Петроє О. М. Розробка моделей організації управління соціальним захистом населення: національний та зарубіжний досвід : навч. посібн. / за заг. ред. М. В. Пітцика. Київ : Асоц. міст України та громад, 2007. Кн. 19. 250 с.
21. Лукашевич М. П., Туленков М. В. Спеціальні та галузеві соціологічні теорії. Київ : МАУП, 2004. 377 с.
22. Лукашевич М. П. Соціологія економіки. Київ : Каравела, 2005. 705 с.
23. Лукашевич М. П., Туленков М. В. Менеджмент соціальної роботи: Теорія і практика : навч. посібн. Київ : Каравела, 2007. 296 с.
24. Основи соціальної роботи : навч.-метод. посібн. / В. Г. Бульба та ін. Харків : Вид-во ХарРІ НАДУ «Магістр», 2008. 204 с.
25. Право соціального забезпечення : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / П. Д. Пилипенко та ін. Київ : Вид. Дім «Ін Юре», 2008. 504 с.
26. Право соціального забезпечення України : підр. / П. Д. Пилипенко та ін. ; за ред. П. Д. Пилипенка Київ : Ін Юре, 2010. 504 с.
27. Розвиток партнерства між місцевою владою та недержавним сектором у сфері надання громадських послуг : монографія / О. В. Берданова та ін. ; за ред. Ю. П. Лебединського. Ужгород : Патент, 2003. 198 с.
28. Рабінович П. М., Хавронюк М. І. Права людини і громадянина : навч. посібн. Київ : Атіка, 2004. 464 с.
29. Руженський М. М. Правовий статус безробітного в Україні та забезпечення державою його прав на зайнятість і працевлаштування : навч. вид. наук.-метод. матеріали. Київ : 2007, 119 с.
30. Савельєва В. С., Сиськов О. Л. Управління персоналом : навч. посібн. Київ : Професіонал, 2005. 517 с.
31. Семигіна Т. Робота в громаді: практика й політика. Київ : Вид. Дім «КМ Академія», 2004. 180 с.

32. Синчук С. М., Буряк В. Я. Право соціального забезпечення України : навч. посібн. Київ : Т-во «Знання», КОО, 2003. 306 с.
33. Сирота І. М. Право соціального забезпечення в Україні : підручник. Харків : «Одисей», 2007. 408 с.
34. Соціальний паспорт м. Харкова. Суми : Вид-во «Ярославна», 2008. Ч. 1. 206 с.
35. Соціальні допомоги, пільги та послуги за законодавством України : зб. норм. актів / упоряд.: доц. Т. М. Додіна, проф. Г. І. Чанишева. Харків : ТОВ «Одисей», 2008. 520 с.
36. Статків Б. Правовідносини у сфері соціального забезпечення : консп. лекцій. Чернігів, 2003. 201 с.
37. Соціальне забезпечення в контексті вступу в ЄС. / Мазуренко О. К. та ін. Київ, 2017. 192 с.
38. Тимошенко Н. В. Про соціальну допомогу та соціальні послуги селянам. Київ : Інститут сільського розвитку, 2008. 31 с.
39. Тюптя Л. Т., Іванова І. Б. Соціальна робота: теорія і практика : навч. посібн. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ, Знання, 2008. 574 с.
40. Юрій С. І., Шаварина М. П., Шаманська Н. В. Соціальне страхування : підручник. Київ : Кондор, 2006. 464 с.

Навчальне видання

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
В УКРАЇНІ ТА ЗА КОРДОНОМ

Навчально-методичний посібник

Укладач:

Онипченко Оксана Ігорівна